

UNIVERZITA KARLOVA
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Proměny genderových rolí v seniorském věku

Bakalářská práce

Autor: Nela Slivková

Studijní obor: Studium humanitní vzdělanosti

Vedoucí práce: Mgr. Magdaléna Šťovíčková Jantulová

Praha 2020

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu. Toto prohlášení a souhlas budou signovány vlastnoručním podpisem.

V Praze dne 1.4.2018

Nela Slivková

Děkuji Mgr. Magdaléně Šťovíčkové Jantulové za odborné vedení, cenné rady a připomínky při zpracování mé bakalářské práce. Zároveň chci poděkovat všem narátorkám za jejich ochotu zúčastnit se výzkumných rozhovorů, a především celé mojí rodině za podporu po dobu mého studia.

Abstrakt

Bakalářská práce *‘Proměny genderových rolí v seniorském věku’* se zabývá zachycením subjektivního vnímání genderu v životech dnešních ovdovělých senierek. V teoretické části jsou obecně představeny pojmy jako gender a genderová identita, dále pak vývoj genderových rolí a stereotypů a také tradiční rozdělování mužských a ženských činností. Teoretická část je dále tvořena fungováním manželství a obdobím stáří spojeným se zlomovými změnami v životě ženy. Důraz je kladen především na období po ovdovění. Výzkumná část je tvořena pěti epizodickými narativními rozhovory s ovdovělými seniorkami ve věkovém rozmezí od 65 do 90 let. Rozhovory jsou zkoumány pomocí narativní analýzy s použitím holisticko-obsahové a kategoricko-obsahové perspektivy. Cílem práce bylo proniknout do života narátorek a porozumět, jakým způsobem v průběhu svého života vnímaly samu sebe, jaký vliv měly společenské konstrukce genderu v jejich životě, jak se chápání jednotlivých rolí mění v závislosti na jejich životním cyklu a v kontextu stárnutí, a především zda ve stáří dochází u žen k “osvobození“ od tlaku předepsaných genderových stereotypů. Těžištěm této práce je závěrečná komparace dvou získaných reflexí senierek z období manželství a ze života, kdy žijí samy. Výsledky výzkumu prokázaly jasný posun genderové role ovdovělých senierek směrem k maskulinitě. Zatímco v období manželství zastávaly dotazované ženy typickou ženskou roli vychovatelky a pečovatelky, stárnutí jim otevřelo nové možnosti seberealizace.

Klíčová slova: manželství, seniorky, ovdovění, genderové role, sociální konstrukt

Abstract

The bachelor thesis with the title *The Transformation of Gender roles in Senior age* deals with capturing the subjective perception of gender in the lives of today's widowed female seniors. In the theoretical part is generally introduced gender and gender identity, the development of gender roles and stereotypes and the traditional distribution of male and female activities. The theoretical part is further composed of the functioning of marriage and the period of old age associated with the breakthrough changes in women's life. The emphasis is mainly on the period after widowhood. The empirical part consists of five episodic narrative interviews with widowed senior woman aged 65 to 90 years. The aim of this work is to penetrate the lives of informants and understand how they perceived themselves during their lives, what influence have social constructs of gender in their lives, how the perception of female roles changes depending on their life cycle and in the context of aging and particularly whether older women are "liberated" from the pressure of prescribed gender stereotypes. The main focus of this work is in the final comparison of two acquired reflections from the period of women's marriage and woman's widowhood. The results of this research have shown a clear shift in gender role of widowed female seniors towards masculinity. Interviewed woman held the typical female roles of educator and carer in the period of marriage and aging opened up for them new possibilities for self-realization.

Key words: marriage, female seniors, widowhood, gender roles, social construct

Obsah

ÚVOD	8
A. TEORETICKÁ ČÁST	10
1. GENDER A STÁRNUTÍ	10
1.1. Gender v pohledu sociálního konstruktivismu	12
1.2. Genderová identita v průběhu života	13
1.3. Genderové role a stereotypy	14
1.3.1. Stereotyp domácích prací.....	16
1.3.2. Typicky ženské a typicky mužské činnosti.....	18
1.4. Proměny rolí ve stáří.....	19
2. MANŽELSTVÍ A RODINA	22
2.1. Fungování manželství	23
2.2. Žena v roli babičky	26
3. STÁŘÍ A OVDOVĚNÍ	27
3.1. Vymezení stáří	29
3.2. Sociální změny ve stáří	30
3.3. Genderová role ženy ve stáří	31
B. VÝZKUMNÁ ČÁST	33
4. TÉMA VÝZKUMNÉHO PROJEKTU A VÝZKUMNÝ PROBLÉM.....	33
4.1. Výzkumné otázky	33
4.2. Výzkumná strategie	34
4.2.1. Narativně orientovaný výzkum.....	34
4.3. Techniky sběru dat.....	35
4.4. Výzkumný vzorek.....	36
4.4.1. <i>Paní Marie</i>	36
4.4.2. <i>Paní Eva</i>	36
4.4.3. <i>Paní Václava</i>	37
4.4.4. <i>Paní Zdena</i>	37
4.4.5. <i>Paní Ludmila</i>	37
4.5. Analytické postupy	37
4.6. Holisticko-obsahová perspektiva.....	38
4.7. Kategoriálně-obsahová perspektiva	39
5. HODNOCENÍ KVALITY VÝZKUMU	40
6. ETICKÉ OTÁZKY VÝZKUMU	40
C. EMPIRICKÁ ČÁST	41

6.1.1.	<i>Paní Marie</i>	41
6.1.2.	<i>Paní Eva</i>	45
6.1.3.	<i>Paní Václava</i>	50
6.1.4.	<i>Paní Zdena</i>	55
6.1.5.	<i>Paní Ludmila</i>	59
6.1.6.	<i>Genderově podmíněný chod domácnosti</i>	65
6.1.6.1.	<i>Mužská role v domácnosti</i>	66
6.1.6.2.	<i>Žena jako vychovatelka a pečovatelka</i>	67
6.1.6.3.	<i>Muž jako živitel rodiny</i>	69
6.1.6.4.	<i>Finance a vyřizování úřední agendy</i>	71
6.1.7.	<i>Život bez partnera</i>	73
6.1.7.1.	<i>Absence mužské genderové role v rodině</i>	74
6.1.7.2.	<i>Stáří a měnící se role ženy</i>	75
6.1.7.3.	<i>Role členů rodiny a okolí ženy po ovdovění</i>	76
6.1.8.	<i>Ženská svoboda a autonomie ve stáří</i>	78
6.1.8.1.	<i>Osvobození od tlaku ženské genderové role</i>	79
6.1.8.2.	<i>Ženské přátelství jako důležitá součást seniorského života</i>	82
6.1.8.3.	<i>Stárnutí mění pohled na život</i>	83
7.	DISKUSE A ZÁVĚR.....	84
8.	POUŽITÁ LITERATURA A PRAMENY.....	91
9.	PŘÍLOHY.....	94
9.1.	Přepis rozhovorů.....	94
9.2.	Seznam tabulek.....	114

ÚVOD

„Čím víc stárnu, tím víc zjišťuji, že dětství a stáří nejenom splývají, ale že jsou to navíc dva nejintenzivnější stavy, které je nám dáno žít.“

Marguerite Yourcenar

V dnešní době představuje stáří v mnohém problematickou, leč neodmyslitelnou část našich životů, která je spojována s mnoha procesy (zmenšování rodiny, oddělené bydlení) a současnými problémy (osamělost ve stáří, omezená pohyblivost, potřeba lidského kontaktu apod.) (Alan, 1989, s. 55). Ve společnosti tvoří senioři skupinu lidí, která je v mnoha směrech opomíjená a marginalizovaná na základě společné příslušnosti ke starým lidem, avšak s prodlužující se délkou života nabývá na významu otázka, kteří činitelé příznivě či negativně ovlivňují kvalitužití ve stáří a zda se kvalita může lišit v kontextu rozdílných životních situací a období. Ondrušová (2011, s. 49) popisuje nejčastější aspekty kvality života u seniorů jako materiální zabezpečení, zdravotní stav, rodinnou situaci, rozvíjení sociálních kontaktů, dostupnost zdravotních a sociálních služeb, možnost realizace koníčků, schopnost vykonávat běžné činnosti, ale také subjektivní fyzický a psychický stav, otázku smyslu života apod. Z tohoto důvodu bychom se měli snažit o větší integraci seniorů do společnosti s čímž souvisí i jejich větší zapojení do akademického bádání.

Ve společenských vědách se zájem o seniory začal vyskytovat až v souvislosti s dělbou práce (odlišení dětské a dospělé práce) a demokratizací (právo volit a být volen). Věk se tak stává důležitým kritériem při organizaci sociálního života, kdy dochází jednak k institucionalizaci jednotlivých životních etap (ukončení školy, sňatek, nástup do zaměstnání, odchod do důchodu, smrt partnera), ale také k osvobození od statusu, lokace či rodiny a k individualizaci seniorů samotných (Dopita, 2005, s. 33-35). Podle výzkumu Vohralíkové a Rabušiče (2004) však v naší společnosti stále ještě přetrvává představa seniora, který se díky odchodu do penze rozhodl odejít také z aktivního společenského života a jeho novou náplní dnů bude pouze podpora rodin svých potomků a vnoučat. Nicméně i toto stanovisko se bude u seniorů proměňovat v aktivnější prožívání stáří, rostoucí nezávislost a pravděpodobně i menší počet vnoučat. Seniorský věk tedy dříve či později dospěje do fáze, která bude sloužit k jejich uvolnění, většímu sebevědomí, realizaci zájmů a aktivnímu životnímu stylu (Ondrušová, 2011, s. 16).

V průběhu 90. let začalo docházet ke snižování procentuálního zastoupení dětské složky v naší populaci, a naopak začal narůstat podíl osob starších 60 let. V roce 1997 poprvé došlo k převaze lidí starších 60 let nad dětmi mladšími 15 let a tato převaha se stále zvyšuje (Svobodová, 2007, s. 1-2). Nejčastěji se v nejstarších věkových skupinách vyskytují vdovy, které žijí osaměle a musí čelit ekonomickým problémům. Většinou se jedná o ženy, které celý život pečují o chod domácnosti a starají se o děti. Když děti dospějí a osamostatní se, ženy se obvykle starají o své stárnoucí rodiče a po odchodu do důchodu také o manžela. Pro mnoho žen je tedy celoživotním údělem péče o ostatní. Z hlediska rodinného stavu může být vyšší výskyt vdov zapříčiněn hlavně z důvodu, že vdovci mnohonásobně častěji uzavírají nové sňatky s mnohem mladšími protějšky, zatímco ženy si nového partnera ve vyšším věku hledají jen velmi obtížně. Statisticky je sedmkrát předpokládanější, že se vdovec sedmkrát ožení, než že se vdova znovu provdá. U mužů navíc existuje vysoká pravděpodobnost, že svou manželku nepřežijí. V případě senierek tak může být vdovství stavem doživotním (Špatenková, 2005, s. 71).

Souvislost mezi genderem a rozdílnými životními situacemi v pozdějším věku byla zkoumána v mnoha výzkumech. Příkladem může být studie Meadowse & Davidsona (2006), kteří ve svém výzkumu zkoumali chování mužů seniorů. Výsledky studie potvrdily, že se ve stáří muži začínají vzdalovat od ideálů maskulinity (mládí, potence, samostatnosti) a posouvají se spíše směrem k feminitě. Právě tato situace jim umožňuje vytvořit svobodnější či méně svazující vyjednávání vlastní genderové identity. Pokud senior odejde do penze či ovdoví, genderové role se např. v závislosti na pomoci druhých stávají méně definované (Hasmanová Marhánková, 2008, s. 33-34). Dva nejvýznamnější mezníky během stárnutí jistě představuje odchod do důchodu a ovdovění. Ztráta pracovní pozice i společenské prestiže kompletně redefinuje sociální roli člověka, především z důvodů úbytku práce, příjmu, sociálních kontaktů a odchod životního partnera s sebou přináší učení se nové identitě vdovce/vdovy. Samostatné žití žen představuje situaci, kdy se genderové stereotypy stávají méně funkčními či mohou být zcela v rozporu s očekávaným chováním (Hasmanová Marhánková, 2008, s. 33).

Cílem této práce je porozumět jakým způsobem jsou reflektovány genderové role dnešních senierek z období jejich manželství a z období po ovdovění pomocí narativně orientovaného výzkumu a narativní analýzy. V teoretické části jsou představeny genderová problematika v kontextu stárnutí, fungování manželství a období stáří, které ženě přináší nové životní role.

A. Teoretická část

1. Gender a stárnutí

Na poli sociálních věd představuje stárnutí v kontextu genderové problematiky důležitou proměnnou, která značně ovlivňuje prožívání stáří (Hasmanová Marhánková, 2008, s. 28). Čermáková mluví o genderu jako o souboru chování a vlastností mužů a žen, který je utvářen pod vlivem kulturních a společenských vzorců, na rozdíl od pohlaví, které je biologicky podmíněno. Gender proto nepředstavuje něco stálého či přirozeného, nýbrž dynamický konstrukt, který se může v různých společnostech a sociálních skupinách v mnohém lišit (Oakleyová, 2000, s. 11). Může se však také měnit s přibývajícím věkem? V kontextu stárnutí mužů i žen se o genderu dozvídáme poměrně málo informací.

Samotné rozlišování mezi mužem a ženou se neodehrává výlučně v rovině komunikační mezi jednotlivými lidmi, ale prochází celou společností – hospodářstvím, náboženstvím, vzdělávacími, politickými a rodinnými institucemi. Podle Karstena (2006, s. 9) spočívá rozdílnost mezi oběma pohlavími v kombinaci jak biologických, tak i psychologických a společenských aspektů. Lidé mají tendenci obecně přijímat a považovat za normální a správné pouze ty předpoklady, které se zdají být v souladu s daným pohlavím – jednájí na základě genderových stereotypů (Renzetti & Curran, 2003, s. 20). V každé společnosti proto existují institucionalizované vzorce chování, které jsou označovány jako pohlavně-genderový systém. Každý takový řád je podle Renzettiové & Currana (2003, s. 21) tvořen přinejmenším třemi základními prvky:

- *sociální konstrukcí genderových kategorií na základě biologického pohlaví*
- *dělbou práce na základě pohlaví – jednotlivcům jsou svěřovány určité úkoly v závislosti na jejich pohlaví*
- *společenskou regulací sexuality – některé formy jsou odměňovány, jiné trestány*

Ráda bych teď tyto tři aspekty v krátkosti představila:

Biologické pohlaví je rozdělováno na mužské a ženské na základě pohlavních rozdílů mezi jednotlivci. Mužství ani ženství se však nedá pojmut pouze v jediném měřítku nejzazší maskulinity ani extrémní feminity. Tento jednotvárný model je postupně nahrazován modelem dualistickým a sice, že každý člověk může mít jak maskulinní, tak femininní znaky, bez ohledu na to, jakého je biologického pohlaví.

Nejdůležitější roli zde hrají hormony, které se vylučují ze zárodečných žláz lidského plodu a mají zásadní roli v utváření celého dalšího vývoje. Chybějící androgen (mužský hormon zárodečných žláz) zapříčiní vývoj ženských pohlavních orgánů, a naopak přítomný androgen vyvolá tvorbu mužských pohlavních orgánů (Karsten, 2006, s. 12). U normálních žen převažuje z hlediska výroby hormonů estrogen a progesteron, u mužů je to testosteron a obecná skupina mužských pohlavních hormonů. Mužské i ženské hormony se v různém množství nacházejí v mužském i ženském těle, přičemž jejich primární funkcí je zajištění správného vývinu těla podle chromozomálně určeného pohlaví a schopnosti reprodukce (Oakleyová, 2000, s. 28). V období puberty hormony přirozeně řídí celkový růst a dospívání u chlapců i dívek, avšak v pozdějším věku se obě pohlaví ve vytváření hormonů sblíží, protože vaječníky i varlata produkují jen nízké množství hormonů. Z tohoto důvodu se starší lidé spíše vracejí do stavu dětství (Oakleyová, 2000, s. 28-30). Ne nadarmo se říká, že fáze dětství a stáří jsou od sebe nejvíce vzdálené, a přesto jsou si velmi blízké.

Druhým aspektem je dělba práce na základě pohlaví. Podíváme-li se na ekonomickou dělbu práce, v každé kultuře existují rozdílné principy, podle kterých dochází k rozdělování mužských a ženských činností. V moderní průmyslové společnosti však přetrvávají obecně sdílené předpoklady, které se týkají především souvislostí mezi reprodukčními a hospodářskými úlohami. Patří sem např. těhotenství, kojení a péče o dítě, které ženě znemožňují najít si jinou práci. Mateřství je stereotypně považováno za činnost usedlou, nevyžadující mnoho úsilí a energie. Stejným způsobem je nahlíženo také na domácí práce. Žena by se měla věnovat péči o dítě a o domácnost, zatímco muž je lépe schopen vykonávat ekonomické úlohy, protože je fyzicky zdatnější. Všechny tyto předpoklady vedou k tomu, že tradiční dělení sociálních rolí je přímo nezbytné a nutné pro přežití (Oakleyová, 2000, s. 100). Ačkoliv vede sílící emancipace žen k výraznějším a viditelnějším změnám v oblasti tradičního dělení sociálních rolí, základní rozdíly mezi mužskou a ženskou prací zůstávají stále zachovány a výrazné genderové dělení v ženských a mužských profesích pořád přebývá ve všech industriálních zemích.

U seniorské populace se polarita genderových rolí spíše stírá a za mnohem důležitější faktor je považována marginalizace na základě příslušnosti ke stáří, tak jak to popisuje Hasmanová Marhánková (2008, s. 33-34). K podrobnějšímu výkladu o tradičních ženských a mužských rolích přejdu v kapitole č. 2. *Manželství*.

Poslední z pilířů pohlavně-genderového systému představuje společenská regulace sexuality. Ačkoliv je lidská sexualita považována za věc přirozenou lidskému bytí, podle Bergera a Luckmanna (1999, s. 53) se dá tvárnost lidského organismu nejlépe poukázat

právě v souvislosti s ní. „*Lidská sexualita je proměnlivá, jak pokud jde o objekty, na něž může být zaměřena, tak pokud jde o způsoby jejího vyjádření.*“ (Berger & Luckmann, 1999, s. 53). V souvislosti se stářím je otázka sexuality mnohdy hodnocena jako kuriózní až nepatřičná, protože stárnoucí tělo je mnohdy hodnoceno jako asexuální (Hasmanová Marhánková, 2018, s. 56). Ideální představa maskulinity a feminity pracuje s výjev, kam můžeme stárnoucí tělo řadit jen zřídka. Tímto objektivním postojem jsou nejčastěji poznamenávány stárnoucí ženy, které se vlivem genderových očekávání o dokonalém těle stávají objekty stigmatizace a odmítání vlastního těla (Hasmanová Marhánková, 2018, s. 56). V následující kapitole se zaměřím na gender v kontextu sociálního konstruktivismu a proces utváření genderové identity.

1.1. Gender v pohledu sociálního konstruktivismu

Teorie sociálního konstruktivismu byla poprvé popsána v knize Petera L. Bergera a Thomase Luckmanna s názvem *Sociální konstrukce reality*. Hlavní myšlenkou sociálního konstruktivismu je předpoklad, že realita kolem nás není neměnná a je konstruována prostřednictvím různých sociálních procesů. Ve společnosti jsou vytvářeny konstrukty, které můžeme charakterizovat jako dynamické měnící se procesy závislé na lidském jednání. Podle Bergera a Luckmanna (1999, s. 76,77) se aktér identifikuje se sociálně objektivizovanými typizacemi jednání ve chvíli, kdy vykonává danou činnost, ale když o svém jednání následně přemýšlí, obnovuje od těchto typizací znovu svůj odstup.

Pokud v kontextu objektivizované zásoby vědění dochází ve společnosti k určitému druhu typizace, mluvíme o rolích. V každé institucionalizované společnosti existují zásady pro správné vykonávání rolí, které jsou předkládány všem potenciálním aktérům daných rolí. Tento systém je pro každého jedince obecně známý, daný a samozřejmý. Pokud u jedince dochází k problémům přizpůsobit se své roli, důvodem jsou subjektivní potíže s vnitřním osvojením významů, které určila společnost (Berger & Luckmann, 1999, s. 83). Nezáleží však pouze na rolích samotných, ale také na jejich charakteru. Role nám umožňují zasvěcení do různých oblastí společenského vědění, a to nejenom ve smyslu kognitivním. Nestačí se pouze „naučit“ jednotlivé předpisy, ale obeznámit se s rolemi i v oblasti zvyklostí, hodnot a také emocí. Tento jev označujeme jako sociální distribuci vědění, která sebou nese duální rozlišení na relevanci obecnou a relevanci pro určité role. Berger a Luckmann to vysvětlují na příkladu dělby práce. Sdílené vědění pro určité role, které sebou nese standardní řešení

naučení se a předání, bude narůstat rychleji než vědění obecně relevantní a dostupné (Berger & Luckmann, 1999, s. 79).

S dělbou práce a sociální distribucí vědění se pojí také pojem *sekundární socializace*. „*Sekundární socializaci rozumíme internalizaci institucionálních či na instituci založených subsvětů. Její rozsah a povaha jsou proto určeny složitostí dělby práce a s ní související sociální distribucí vědění.*“ (Berger & Luckmann, 1999, s. 136). Zároveň jde o nabití sémantických oblastí, které představují rutinní chování v rámci určité oblasti a internalizaci tichých dohod, postojů a emocí (Berger & Luckmann, 1999, s. 136). Proces internalizace zahrnuje proces subjektivní identifikace s danou rolí a jejími příslušnými normami. Příkladem může být slavná věta Simone de Beauvoirové: „*Žena se nerodí jako žena, nýbrž se ženou stává*“. Žena tedy může sama sebe identifikovat jako manželku, matku, milenku, vdovu, ale tuto identifikaci si bude moci zachovat pouze v prostředí, které tuto identitu stvrzuje. Všechny tyto role s sebou přinášejí širokou škálu postojů, chování, norem a emocí, které by žena měla správně dodržovat a pociťovat. Veškeré sociální procesy, které se podílejí na tvorbě identity člověka, jsou dány sociální strukturou, avšak samotná identita zůstává beze smyslu, pokud není zasazena do určitého světa (Berger & Luckmann, 1999, s. 171 a násl.).

1.2. Genderová identita v průběhu života

Genderová identita se vyvíjí jako nezávislá kulturní proměnná zhruba ve stejném období jako mateřský jazyk, tedy v prvních dvou letech našeho života bez ohledu na naše biologické pohlaví, které lze v dnešní době dotvořit. „*Biologie je doslova tou modelovatelnou součástí, která se upraví podle identity – není to naopak, identitu nemodeluje biologie*“ (Oakleyová 2000, s. 126).

Hasmanová Marhánková uvádí v této souvislosti příklad Westa a Zimmermana, kteří mluví o „dělání genderu“. Tento koncept „dělání genderu“ umožňuje zcela nové pochopení genderové identity, kterou nelze vnímat jako hotový finální produkt, ale jako dynamický proces ustanovený v rámci konkrétní společenské interakce. „Dělání genderu“ proto umožňuje zcela nové pochopení genderové identity, protože gender je brán jako konstrukt, který stojí mimo trvalé vlastnosti člověka a na kterém se musí neustále pracovat. Podle Butlerové je gender charakteristický právě svou proměnlivostí a procesualností, je souborem gest a činů, které legitimizují významy spojené s genderem, protože jedině tak je udržován onen binární rámec. Butlerová tak zcela odmítá pohled na gender mimo kulturní rámec,

neboť jeho neustálá performativita je ustanovena jako klamavý stabilní základ společnosti, postavený na pohlaví. Jak performativní teorie Butlerové, tak koncept „dělání genderu“ staví na představě neustálého vyjednávání genderové identity. Je tedy nesprávné tvrdit, že genderovou identitu získáváme pouze prostřednictvím socializace. Genderová identita je budována celoživotně v souvislosti s každodenními interakcemi s dalšími systémy očekávání (Hasmanová Marhánková, 2008, s. 37-38).

Vztah genderu a stárnutí se odráží jednak v odlišném vnímání norem a očekávání spojených s věkem, ale také v odlišném prožívání přítomnosti stáří. Některé prvky genderové identity mohou ve starším věku procházet výraznými změnami jako např. změna reprodukční role, absence místa na trhu práce apod. Nově se objevují role, které jsou spojené s dalším očekáváním a na jejichž podkladě se přetváří genderová identita – penzista/penzistka, prarodič/prarodička, vdovec/vdova. Stárnutí tak může vytvářet takovou etapu života, kdy se genderová identita pohybuje ve zcela odlišných rámcích, neboť se vzdaluje od ideálních vykonstruovaných představ o feminitě a maskulinitě, kterou u žen tvoří hlavně mládí a krása a u mužů fyzická síla. V kontextu stáří je třeba počítat s redefinováním pojmů ženství a mužství. Stárnoucí muži se mohou cítit jako slabí a pasivní jedinci závislí na pomoci druhých, což vede k jejich oddálení od maskulinních ideálů a přiblížení spíše k feminitě, vůči které se snažili celý život vymezovat. Právě stáří proto může představovat období, kdy se lidé nemusejí cítit přesně definováni a svazováni do přísného heterosexuálního modelu maskulinity nebo feminity. Obě pohlaví jsou přesto konstruována na pozadí představ o stárnoucím mužském a ženském těle, což podstatně proměňuje očekávání společnosti. Kupříkladu stárnoucí ženy, jak to popisují Grenier a Hanley, jsou nejčastěji zobrazovány jako staré křehké babičky, charakterizované svou vlídností, pasivitou, slabostí a bezmocností (Hasmanová Marhánková, 2008, s. 39-40).

1.3. Genderové role a stereotypy

Genderovou rolí rozumíme soubor obecně platných předpisů, směrnic a norem určujících pohlavně specifické chování jedince. Jako děti se učíme chovat podle přiděleného pohlaví na základě rozdílného zacházení a utvrzování se v představách, že se chováme jako „správný chlapec“ či jako „správná dívka“. Genderové role jsou velmi úzce provázány se sociálními stereotypy a rodičovskými vzory, což nám zcela jistě dovoluje označit gender jako produkt kultury. Pod sociálními normami jsou skryté stereotypní nároky, které společnost předurčila jako ty „obvyklé“. Stereotypy pohlavních rolí jsou hojně využívány

také v médiích, kdy jsou mnohdy vykreslovány až extrémním způsobem – muž je mnohdy zobrazován jako vědec, technik nebo inženýr s naprosto neoblomným know-how, zatímco žena je většinou konzumentka pozeňnaná mužskou vynalézavostí, kterou může zužitkovat v péči o dům a děti, a při tom všem se ještě udržovat stále krásná a svěží. Na utváření stereotypů o genderových rolích se tedy nepochybně podílí z velké části rodiče dítěte, kamarádi či vrstevníci, ale také média (Karsten, 2006, s. 74-75).

Působení pohlavně-stereotypních rozdílů můžeme pozorovat již v novorozeneckém období, kdy jsou kojenci rozlišováni např. podle barvy příkrývky, oblečení, vzhledu atd. Dále pak také v mateřských školách, kde si děti v kolektivu utvářejí stejnopohlavní skupinky – dívky si v jednom rohu hrají spíše s panenkami, chlapci v druhém rohu se stavebnicemi či autíčky (Karsten, 2006, s. 63-64). Učení se genderové roli má v životě dítěte nepochybně zásadní význam pro jeho pozdější chování, a proto je důležité si tento vývoj částečně nastítnit.

Genderovým rolím se neučíme verbálně či disciplinárně, ale kinesteticky. Podle Mossovy studie existují čtyři procesy, které podle Ruth Hartleyové tvoří ústřední bod ve vývoji genderových rolí. Mezi tyto procesy patří *socializace manipulací, zaměřování pozornosti na určité objekty, verbální pojmenovávání a vystavení činnosti* (Oakleyová, 2000, s. 132). Nechci zde rozebírat jednotlivé socializační procesy, ale vzhledem k povaze mé práce bych ráda objasnila hlavně poslední vývoj – vystavování k určité činnosti.

Prostřednictvím činností jsou dívky i chlapci pobízeni k tradičním mužským a ženským činnostem. Mezi ženské činnosti se řadí hlavně domácí práce, které jsou považovány za součást ženské genderové role. Z tohoto důvodu matky trvale povzbuzují identifikaci dívek s pracemi v domácnosti, na rozdíl od chlapců, kde tato identifikace nemá dlouhého trvání a později jsou od ní odrazováni. Mezi činnosti mladých dívek obvykle patří mytí nádobí, stlaní postelí a prostírání stolu. U chlapců je to vynášení odpadků nebo čištění popelníků (Oakleyová, 2000, s. 133).

V rozmezí čtyř až devíti let můžeme ze strany dívek pozorovat méně genderově diferencované činnosti a zájmy. V tomto období se dívky méně přiklánějí k vykonávání typických genderových ženských rolí, a naopak někdy více preferují roli mužskou, ačkoliv se identifikovali s ženským pohlavím. Tento zájem o mužské činnosti a zájmy pravděpodobně pramení z menších společenských zábran a menšího tlaku z okolí. Pokud by o ženské aktivity projevil zájem chlapec, byl by zřejmě označen za „zženštělého“. Chlapci jsou naopak ve své genderové roli utvrzováni již od útlého dětství a jakákoliv odchylka se považuje za nestandardní, a to především ze strany otců, kteří jsou k těmto věcem méně tolerantní (Oakleyová, 2000, s. 135).

Rozdílná výchova dívek a chlapců přináší nepochybně mnoho nevýhod do jejich budoucího života. Dívky jsou spíše usměrňovány ve výstavbě zdravého ženského sebevědomí a silných stránek své osobnosti. Na jejich sny osamostatnit se a vylétnout z hnízda se pohlíží spíše negativně, zatímco u chlapců jsou tyto snahy podporovány a vítány. Ačkoliv bývá v raném dětství pro chlapce nejbližší osobou jejich matka, na rozdíl od dívek se od ní musí odpoutat a začít se přibližovat otci. Chlapec se díky identifikaci s otcem učí mužským projevům chování, kam patří hlavně mužská síla, sebevědomí a nezávislost. V dospělosti jsou muži díky těmto faktorům méně schopní navazovat mezilidské vztahy a projevovat své emoce. Výchova poskytující šanci oběma pohlavím by musela zajistit stejné příležitosti k rozvíjení se zcela nezávisle a sebevědomě, bez skrývání slabých a silných stránek, citlivosti a vnímavosti ke svému okolí (Karsten, 2006, s. 68-69).

1.3.1. Stereotyp domácích prací

Pojem domácí práce v sobě zahrnuje kulturně a historicky podmíněnou představu o tom, kdo má nebo nemá co, kdy a jak často v rodině a domácnosti vykonávat. Obvykle se rozdělování mužských a ženských domácích činností zdůvodňuje rozdílnými předpoklady, schopnostmi a dovednostmi mužů a žen, proto se jeví jako „přirozené“. Podle Bierzové rozlišujeme dva druhy domácích činností. K prvnímu se řadí tzv. management práce, kdy je potřeba rozdělit jednotlivé úkoly a vysvětlit, co lze kde a jakým způsobem udělat. Tyto mentální činnosti ve většině případů zajišťuje žena. Ostatní členové domácnosti s pracemi pomáhají, avšak nepřebírají plnou zodpovědnost za jejich kvalitu ani koordinaci. Druhým typem jsou domácí práce rutinní, neodkladné a časově náročné jako např. vaření, praní, žehlení, úklid atd. (Bierzová, 2006, s. 19-21).

Genderové stereotypy o ženských rolích jsou vytvářeny na pozadí biologické determinace primární úlohy ženy jako matky. V období společného manželství a prvního dítěte na sebe žena přebírá jak roli pečovatelky a vychovatelky, tak i další „nadstavbové role“, které však s touto biologickou determinací již nesouvisejí. Tento systém je hluboce zakořeněn jak na trhu práce, tak i v rodinném uspořádání rolí, a to i přesto, že je v současnosti možné dohodnout se s partnerem, kdo s dítětem zůstane na mateřské dovolené. V České republice zůstává s dítětem doma stále častěji matka, což vyplývá především z dlouhé tradice mateřské dovolené v sociální politice státu a také ze stereotypních představ o ženě jako o rodičce a matce, tudíž pečovatelce (Křížková, 2002, s. 151). Muži se naopak více

upínají na placenou práci mimo domov. Rozdělení partnerských rolí většinou zůstává stejné i když děti odrostou a opustí domov (Bierzová, 2006, s. 19-21).

Křížková uvádí, že podle průzkumu v České republice má všechny rutinní vykonávané činnosti – vaření, uklízení, praní a nakupování na starosti žena a objem této práce u mužů nedosahuje ani 5 %. Výsledky průzkumu z roku 1998 a 2000 ukázaly, že k určitým změnám v českých domácnostech přece jen dochází, avšak jde o další přesun práce směrem k ženě. V roce 1998 nakupovali muži potraviny v 21 % domácností a v roce 2000 tuto činnost vykonávalo pouhých 5 %. Oproti tomu se v posledních letech zvýšil počet domácností, kde má rodinný rozpočet na starost muž (19 %) anebo oba partneři stejně (20 %) (Křížková, 2002, s. 152-153).

Protože je hlavním tématem této práce život dnešních senierek, ráda bych v této souvislosti uvedla některé poznatky z období naší historie. Ve 40. letech 20. století se v tehdejší Československu mluvilo o “dvojím břemenu“ žen. Druhá směna představovala reakci na zaměstnanost žen, kdy v roce 1947 pracovalo přes milion žen v zemědělství a 680 000 v průmyslu, dílnách, obchodech a kancelářích. Nástup žen do placeného zaměstnání však neznamenal větší angažovanost mužů k vykonávání domácích prací a na ženy po příchodu ze zaměstnání čekala tzv. druhá směna. Zatímco v roce 1950 bylo v domácnosti 52 % žen, v roce 1961 to bylo již pouhých 26,7 % a podíl ekonomicky aktivních žen z celkového obyvatelstva tvořil skoro celých 44 %. Je však zřejmé, že v období poválečné povznesenosti převládala spíše snaha o vytvoření nové společnosti. Zaměstnání žen tedy nebylo jen možností výdělků a seberealizace, ale také účastí na novém budování státu a podporou sociologické ideologie o pracovním procesu (Láníková, Suralová, 2015, s. 290).

V obecném kontextu domácích prací by jejich vykonávání nemělo být omezováno pouze na ženy, protože stejnou práci mohou zastávat i muži. Navzdory tomu neangažovanost mužů v domácí sféře stále představuje žitou každodenní realitu ve většině dnešních domácností a může tak představovat univerzální problém týkající se genderového systému společnosti. Právě genderové určení domácích prací vytváří “nálepku“ daného stavu, což zvyšuje nebezpečí vnímání velké části domácích činností i nadále jako ženských. Pokud by v budoucnu mělo dojít k degenderizaci domácích prací, je nutné upravit jejich konceptualizaci, jako např. práce vevnitř a venku, práce každodenní a nekaždodenní apod. (Maříková, Vohlídalová, 2007, s. 24-26).

1.3.2. Typicky ženské a typicky mužské činnosti

Na základě genderových stereotypů existuje typické rozdělení práce v domácnosti. Mezi ženské práce se řadí především rutinní, zcela běžné každodenní aktivity – vaření, praní, uklízení a nakupování. Náplň práce se v ženské oblasti opírá především o tradiční představy rozdělení pohlavních rolí, kdy žena vystupuje jako osoba vnímavá, citlivá, pomáhající, vstřícná, spíše neprůbojná, ochotná přistoupit na kompromis a navíc přitažlivá (Karsten, 2006, s. 134-135). Mužské práce jsou naopak charakteristické svou nepravidelností a tvořivostí – práce na zahradě, údržba auta, práce na domě (Křížková, Pavlica, 2004, s.77).

S genderově rozdělenými činnostmi souvisí také teorie sociálních rolí Alice Eaglyové, která je tvořena třemi hlavními složkami – ženy většinou pracují v jiných profesích než muži, mají nižší status a častěji vykonávají činnosti v domácnosti. Každý z těchto aspektů přispívá k rozdílu v chování obou pohlaví. Ve studii Eaglyové a Steffenové (1984) byli studenti požádáni, aby hodnotili osobnostní charakteristiky mužů i žen, kteří zastávají roli v domácnosti a roli živitele rodiny. Osoby v domácnosti byly automaticky hodnoceny jako milejší a laskavější, zatímco osoby, které pracovaly, byly posuzovány jako kompetitivnější a asertivnější, bez ohledu na to, zda se jednalo o muže nebo ženu. Z toho vyplývá, že maskulinní a femininní charakteristiky mohou být hodnoceny spíše z pohledu jednotlivých rolí (osoba v domácnosti, živitel rodiny). Stále však převládá tendence přisuzovat mužské a ženské chování k jednotlivým pohlavím na základě genderových stereotypů (Lippa, 2009, s. 260-261).

Tradiční genderové role podporují odlišné chování u mužů i žen – ženské chování je považováno za expresivnější, mužské za instrumentálnější. Lidé se snaží chovat v souladu s genderovými stereotypy zejména v prostředí, kde je genderové rozdělení rolí zdůrazněno okolím, ať již nevědomky či naopak velmi očividně. Celý tento koncept nás vede k mylnému přisuzování pohlavních rozdílů spíše k vrozeným odlišným znakům než tvorbě sociálních rolí (Lippa, 2009, s. 266) Karsten k tomuto tématu předkládá *Dotazník k měření pohlavně specifických znaků* (2006, s. 26), který obsahuje stupnici “instrumentálnosti“ a “expresivnosti“ stereotypně se ukazujících ženských a mužských způsobů chování:

Tab. 1. Stupnice instrumentálnosti a expresivnosti

Instrumentálnost (M)	Expresivnost (Ž)
je aktivní	vnímá pocity druhých
lépe snáší tlak	je schopná navazovat vztahy

je soutěživý	je laskavá
snadno se rozhoduje	je srdečná ve svých vztazích
jen tak se nevzdává	pomáhá druhým
je sebejistý	je vlídná a něžná
je nezávislý	má vůči ostatním porozumění
cítí svou převahu	

Karsten (2006, s. 26)

Z tab. č. 1. vyplývá, že instrumentální znaky zahrnují spíše řešení konkrétních úkolů a cílů, zatímco expresivnost ukazuje vlastnosti více emočně-sociální. Podstatné je, že toto tradiční chápání mužskosti a ženskosti je popíráno mnoha četnými průzkumy, neboť instrumentálnost a expresivnost tvoří dva nezávislé fenomény, které se mohou vzájemně doplňovat a nepředstavují tak striktní danou skutečnost. Tento model rozpracoval Bem (1976), když znovu oživil pojetí androgynie jako přítomnost expresivních i instrumentálních vlastností u obou pohlaví v nadprůměrném rozsahu. Oproti tomu, osoby s podprůměrnými expresivními i instrumentálními vlastnostmi označil jako “nediferencované“ (Karsten, 2006, s. 27.)

Pokud ve společnosti nastane méně typická situace, jako např. absence jednoho z partnerů, genderové stereotypy se stávají méně funkčními či mohou být zcela v rozporu s očekávaným chováním (Janošová, 2008, s. 41). V tomto případě by změna chování mohla nastat právě v období stáří, což je předmětem následující kapitoly.

1.4. Proměny rolí ve stáří

Období stáří neboli pozdní dospělost je charakteristická dvěma hlavními úkoly: přijmout odchod z profesního života a akceptovat konečnost (nejen) vlastního života. Tato dvě stádia jsou v kontextu ženského stárnutí podrobně vykreslena v kapitole 3.3. *Sociální změny ve stáří.*

Odchod do důchodu je zpravidla těžší spíše pro muže než ženy. Muži se ztrátou práce přicházejí o svou profesní roli, mocenské postavení, ale také o pracovní styk s mnoha lidmi. Jejich formální kontakty s úřady a různými institucemi se silně omezují. Není tedy ničím zvláštní, že mnoho mužů po odchodu do penze pociťuje prázdnotu, ztrátu smyslu života či osamělost. Postupně si proto budují nové kontakty v rámci různých společných aktivit a zájmů. Ve volném čase se rádi vracejí ke svým zálibám z mládí a snaží se co nejvíce zaměstnávat. Ženy se oproti mužům dále zabývají mezilidskými vztahy a představují hlavní

organizační jednotku celé rodiny. Žena v důchodu proto zpravidla neprochází stejně zlomovou změnou jako muž (Karsten, 2006, s.168-169).

Podle nedávné studie Belskyho a Kellyho v USA (1995) se ženy vyrovnávají se smrtí partnera o něco lépe než muži. Ačkoliv jde o bolestnou ztrátu, podle mnoha žen ji lze využít k dalšímu rozvoji ženské osobnosti a paradoxně také k větší tendenci vyhledávat pozitivní stránky života. Muži ztrátu partnerky zvládají o poznání hůře a jsou více rozrušeni, protože žena představovala stabilní organizační jednotku v oblasti každodenního zařizování běžných věcí (nakupování, praní, žehlení apod.). Novější studie dokonce mluví o vzájemném připodobňování obou pohlaví, kdy se starší ženy v pozdní dospělosti stávají více energickými a průbojnějšími, neboť rodičovské, domácí a pracovní povinnosti odpadnou. U mužů dochází k opačnému efektu, protože ztráta odpovědnosti v pracovních záležitostech i u výchovy dětí má za následek menší sebevědomí i bojovnost. Starší muži se pak jeví jako citlivější a láskyplnější, závislí na něžnostech druhého pohlaví a neustálé péči. Nelze vyloučit, že jejich genderová role se proměňuje právě do role ženské a u žen naopak do role mužské. Proměny genderových rolí ve stáří mohou být také jedním z důvodů, proč se muži vyrovnávají se ztrátou své partnerky hůře než ženy (Karsten, 2006, s. 170).

V pozdějším věku se mohou u párů vyskytovat více či méně rozsáhlé změny v uspořádání genderových rolí, přičemž aktivnější roli v těchto procesech mají spíše ženy. Průzkumy z USA dokládají (Karsten, 2006, s. 171), že páry se v pozdějším věku mohou vyvíjet třemi různými způsoby:

1. Dvojice zůstávají stejné a drží se tradičních představ o genderových rolích.
2. Dvojice se vzájemně připodobňují – u žen přibývá maskulinních znaků, u mužů femininních znaků.
3. Dvojice jsou flexibilní – genderové role se proměňují v závislosti na situaci.

Jak již bylo řečeno, s odchodem dětí z domu odpadne pro ženu řada stresujících povinností. Stáří proto představuje období, kdy se žena může nezávisle rozvíjet a vymanit se tak z předpisů tradiční pohlavní role prostřednictvím nových zájmů a oblastí, kterým by se dříve nevěnovala. Oproti tomu, genderové normy u stárnoucích mužů jsou spíše znevýhodněním. Příkladem je ztráta partnerky, která může způsobit, že muži stráví podstatně více času domácími pracemi, zatímco u žen takto strávený čas klesá a je jim více pomáháno ze strany příbuzných. Z toho vyplývá, že genderová role žen zahrnuje lepší „vybavení“ pro život bez partnera – ženy mají obecně vybudované lepší sociální sítě se svým okolím, jsou

schopnější navazovat přátelství a disponují lepšími zdroji sociálních interakcí. Studie Russela (2007) pak dokonce předkládá, že ženy mohou disponovat větší mocí a autoritou právě v období stáří, neboť odchod manžela do domácí sféry, která je typickým ženským územím, způsobí složitější vyjednávání mužovi nové pozice – v kontextu stárnutí může gender představovat onen mocný nástroj, kdy je žena zvýhodněna před mužem. Nelze tedy předpokládat, že genderové role zůstávají stejné po celou životní dráhu jedince, protože jednotlivé životní etapy, věkové normy a fyzické i sociální změny nepochybně velkým způsobem ovlivňují konstrukci genderových rolí a prožívání vlastní genderové identity (Hasmanová Marhánková, 2008, s. 32).

Genderové role a očekávání se stávají méně vyhraněnými, když nastane určitá situace, která výrazně zasáhne do jejich dosavadního uspořádání. Ve stáří může takovou situaci představovat právě odchod do penze či ovdovění. Hasmanová Marhánková (2008, s. 33-34) mluví v kontextu stárnutí o tendenci k androgynii, neboť genderová polarita se oslabuje – staří lidé již nejsou tolik hodnoceni podle genderu, jako spíše podle věku. Vztah mezi genderem a věkem nelze pojímat jako dvě oddělitelné kategorie, protože gender výrazně ovlivňuje způsoby, jakými je stáří prožíváno a přináší nové pohledy na genderovou roli jedince i na význam genderu obecně. Mechanismy znevýhodňující ženy v partnerství (např. dělba práce) mohou být ve stáří velkou výhodou, která může ženám přispět k většímu sebevědomí, připravenosti, uvolněnosti a získání moci. Větší sebevědomí u žen ve stáří potvrzují také Pinquart a Sörensová (2001, s. 197-198), kteří tvrdí, že obzvláště samostatný život a provádění oblíbených činností mohou přinášet potěšení a mnohdy vedou k pozitivnějšímu pohledu na sebe sama.

S proměnami rolí žen v České republice zajisté souvisí také vliv sametové revoluce v roce 1989, kdy se ženská role ve společnosti diferencovala a v mnoha směrech osvobodila. Rozšířilo se tak uplatnění žen v práci, ve volném čase, ve sportovních aktivitách a zvýšila se jejich finanční nezávislost (Sokačová, 2009, s. 9).

V následující části práce se budu věnovat instituci manželství a rodiny v kontextu jejich fungování, rodinných rolí a stereotypů.

2. Manželství a rodina

Sociologické pojetí manželství dle Giddense (2001) předkládá velmi jednoduchou a jasnou definici:

„Manželství můžeme definovat jako sociálně akceptovaný a posvěcený sexuální svazek mezi dvěma dospělými jedinci. Sňatkem dvou partnerů se stávají příbuznými nejen oni sami, ale i jejich rodiče, sourozenci a další pokrevní příbuzní každého z nich.“ (s. 156)

Stát v minulém režimu podporoval především mladé rodiny prostřednictvím různých půjček a příspěvků na bydlení. Bytová politika a zvýhodněný daňový systém více přispívaly k uzavírání manželství než k nesezdanému soužití, které bylo společností odsuzováno. Péči o děti pomáhaly zajišťovaly nově vzniklé organizace jako např. jesle a školky a délka dovolených a mateřských se prodloužila. Kromě těchto důvodů se k uzavírání manželství řadilo také neplánové či plánované těhotenství, touha mít potomka, tlak rodičů či partnera, láska, poskytnutí finančního zabezpečení partnerem a poskytnutí bezpečného zázemí (Pavličková, 2017, s. 18).

Instituce manželství s sebou přináší rozdílná očekávání partnerů, která souvisejí se způsoby prožívání a stereotypy chování mužů a žen v naší společnosti. U žen je to např. potřeba popovídat si, sdílet své zážitky a projevit své pocity, což můžeme označit jako *duševní porozumění a citové požadavky*. U mužů se jedná o požadavky více triviální v oblasti základních životních potřeb jako např. pravidelné jídlo, úklid v domácnosti spojený se zajištěním příjemné domácí atmosféry, uspokojení sexuální potřeby. Dále pak také častý obdiv partnerky a provozování činností z jejich vlastní iniciativy, nikoliv proto, že to „musí“ udělat. Časem jsou ideální představy o partnerovi nahrazeny skutečností a dochází k procesu zevšednění. V důsledku narození potomků, jejich postupného odpoutání od rodičů, odchodu dětí z domu, stárnutí partnerů a klimakteria jsou do vztahu přinášeny rozdílné situace a role, které se stále proměňují v závislosti na životních situacích (Kratochvíl, 2009, s. 135-136).

Z hlediska sociologie můžeme vývojová stádia manželství rozdělit na čtyři různé stupně: 1. manželství před narozením dětí, 2. manželství s malými dětmi, 3. manželství s dětmi, které postupně odejdou z domova, 4. manželství po osamostatnění dětí. Každé z těchto období přináší své typické úkoly a situace, kterým se musí manželé přizpůsobit a snažit se je vyřešit. Často používanou periodizací, je také členění na manželství mladé, manželství středního věku, manželství zralého věku a manželství ve stáří (Kratochvíl, 2009, s. 136)

Mladé manželství vzniká mezi partnery ve věku 18-30 let, kteří si na společné soužití teprve zvykají, čekají první potomky, zařizují si byt a budují kolektivní domácnost. V práci dokončují svou kvalifikaci, postupně dosahují uplatnění a většinou jsou podporováni ze strany rodičů. Manželství středního věku zahrnuje věkové rozpětí manželů mezi 30 a 45-50 lety. Manželé jsou ekonomicky aktivní a mají stabilní postavení ve společnosti. Děti jsou školáci či studenti, kteří se postupně začínají osamostatňovat. Žena se díky tomu může více věnovat činnostem mimo domácnost. Manželství zralého věku je mezi partnery ve věku 45-60 let. Zralý věk se vyznačuje sníženým psychickým tempem a schopností dalšího učení, zároveň jsou ale oba jedinci plní zkušeností a dovedností. U žen může nastat zvýšená náladová labilita v důsledku klimakteria. Pracovní uplatnění je zakončeno odchodem do důchodu, což závažně mění zasetý životní stereotyp. Děti si zakládají vlastní rodinu a odcházejí z domu. Manželé si zvykají na život o samotě či na soužití se snachou, zetěm a vnoučaty. Manželství ve stáří je silně ovlivněno sníženou výkonností a přibýváním zdravotních obtíží obou partnerů. Manželé jsou si oporou, ale zároveň se obávají ze ztráty toho druhého. Výrazné obohacení jejich života představuje hlavně kontakt s vnoučaty (Kratochvíl, 2009, s.137-138).

Mezi hlavní funkce manželství patří výchova dětí, pocit smysluplnosti, štěstí a spokojenosti v přítomnosti a v představách budoucnosti, podíl na osobní identitě partnerů a potřeba citové jistoty a seberealizace (Pavličková, 2017, s. 18-19). S příchodem prvního potomka se z manželství stává rodina, která představuje nejdůležitější ekonomickou instituci ve společnosti, přičemž mužské a ženské role v rodině prošly a stále procházejí hlubokou trvalou přeměnou. Genderové role nejsou pouze individuálními charakteristikami mužů a žen, poněvadž jsou ovlivňovány mnoha dalšími faktory týkajícími se partnerství a rodiny, jako např. aktuálním rodinným uspořádáním, provozovanými aktivitami, životními změnami, sociálními interakcemi a vzájemnými vztahy (Thompsonová, Walker, 1989, s. 846).

2.1. Fungování manželství

Manželství a jeho fungování závisí na vnitřních manželských interakcích mezi samotnými dvojicemi a jejich dětmi. Běžná kategorizace podle Plzáka (1973) zahrnuje čtyři základní manželské oblasti – *rodinné hospodaření, využití volného času, výchovu dětí a sexuální soužití* (Kratochvíl, 2008, s. 148). Poslední kategorie však není součástí výzkumného problému v této práci, proto jí nevěnuji tolik pozornosti.

Rodinné hospodaření pojímá hospodaření s finančním rozpočtem a rozdělení úkolů v domácnosti. Manželé řeší otázky, jak má být s penězi naloženo v oblasti stravování, oblečení, domácnosti, dětí, kapesného apod. Rodinný rozpočet bývá nejčastěji buď ve formě společné pokladny, přičemž každý z partnerů má na starost jinou oblast výdajů, nebo osobního kapesného, s nímž každý manipuluje podle svého uvážení. Starání se o rodinný rozpočet pochopitelně podléhá různým přeměnám v kontextu růstu cen, změn v příjmech, nových potřeb apod. (Kratochvíl, 2008, s. 148). Dělbá práce v domácnosti je v moderní společnosti stále více proměnlivá. Role muže a ženy jsou zastupitelné a zaměnitelné ustavičně větší měrou, avšak vnímají to stejně obě pohlaví? Výměna rolí v rodině je podle všeho spíše akceptovatelná pro ženy. Muži se více drží konzervativního modelu zahrnujícího tradiční stereotypní rozdělení mužských a ženských činností (Věšínová-Kalivodová, Maříková, 1999, s. 64). Z výzkumu Thompsonové a Walkera (1989, s. 855) vyplynulo, že dělbu práce v domácnosti obě pohlaví vnímají rozdílně. Ženské činnosti jsou nepolevující, opakující se a rutinní – uklízení, vaření, nakupování, péče o dítě, praní a žehlení. Mužské práce se naopak vyznačují spíše svou nepravidelností a neobvyklostí – opravy na domě, vynášení odpadků, sekání trávníku, práce na zahradě. Z hlediska domácích prací je hlavní rozdíl mezi oběma pohlavími v tom, že ženy vnímají tyto práce jako své „druhé zaměstnání“ a nikoliv jako volný čas. Ženy proto mohou svou úlohu v domácnosti vnímat jako více stresující a většinou se snaží o to, aby byla zastávána co nejlépe. Muži chápou činnosti v domácnosti pouze jako výpomoc ženě, protože to není to jejich „skutečná“ práce. Plná zodpovědnost za jejich provedení je proto stále v rukách ženy. Muži jsou nejčastěji ochotni vypomocet s vařením a péčí o děti.

Využití volného času má několik možných podob. Volný čas přináší manželům především odchod dětí z rodiny. Zároveň se také zvětšuje čas strávený s partnerem a čas věnovaný vlastním nebo partnerovým rodičům. U žen je patrný zkrácený čas věnovaný domácnosti – dvě pětiny žen v rodině „opuštěného hnízda“ věnují méně času úklidu a péči o domácnost, než když žili s dětmi ve společné domácnosti, pro třetinu žen se čas strávený v domácnosti neliší (Šťastná, Žáčková, 2010, s. 27). Volný čas můžeme dělit na denní, víkendový a čas na dovolenou. Partneři společně tráví čas se svými přáteli, chodí na různé společenské akce či pořádají setkání s příbuznými. Městské páry rády pořádají výlety do přírody, podnikají různé zájezdy nebo jezdí na víkendové pobyty na chatu. Obsah volného času o samotě se mezi oběma pohlavími zpravidla odlišuje. Dle jednotlivých výzkumů se muži více věnují studiu jazyků, odborným činnostem, baví se v restauracích a na diskotékách. Ženy oproti mužům více čtou, chodí na procházky nebo sledují televizi. Z

důvodu silnějšího sociálního citění se ženy častěji schází se svými příbuznými a sousedy. Muži dávají spíše přednost svým známým a spolupracovníkům (Václavíková Helšusová, 2003, s. 13).

Výchova dětí v rodině je založena především na hlubokých emocionálních vazbách a značné míře intimity mezi rodiči a dětmi. Rodiče ve svých potomcích vidí pokračování sebe samého, proto přemýšlejí o plánech svých dětí do budoucna a mají své představy a přání, které jsou genderově podmíněny, stejně tak, jako samotná výchova – od chlapců se čekají úspěchy a síla, od dívek krása a vztahy. Pokud mluvíme o vlivu rodiny, je důležité zdůraznit, že mateřství a otcovství s sebou přináší rozdílné chování v rodině a v přístupu k dětem. Matky jsou na rozdíl od otců více angažované do každodenního života svých dětí bez ohledu na to, zda se jedná o batole či již dospělého potomka. V období puberty platí matky za více soucitné a vnímavé a otcové za více autoritativní a rázné. V dospělém věku se potomkům od matek dostává především emocionální podpory a od otců rad a doporučení. I když jsou děti dospělé, matky obvykle tráví víc času se svými vnoučaty a snaží se o větší podporu sociálních vazeb a kontaktů v rodině (Thompsonová, Walker, 1989, s. 859-861).

Jaká je ovšem situace ve výchově, když jeden z partnerů chybí? V takovém případě jsou genderová očekávání v rozporu s tradičními genderovými rolemi. Pokud je jediným rodičem matka, zákonitě v sobě zahrnuje obě role – mateřskou i otcovskou. Dle měřítek genderové dichotomie se matka rázem stane nečitelnou a jednání s ní může být komplikovanější. Matka samoživitelka si však pouze osvojuje ty charakteristiky a vzorce chování, které jsou stereotypně svázány s představou ženy a muže. Záleží zde tedy opět na typu situace, ve které se jedinec nachází – podle toho se odvíjí, zda se chová velmi tradičně, neutrálně nebo dokonce v opačných způsobech chování (Smetáčková, Václavíková Helšusová, 2006, s. 51-53).

Sexuální soužití, jako poslední z bodů fungování tradičního manželství, prochází v průběhu společného žití různými změnami, které souvisejí s věkem. Hlavním důvodem změn u žen může být skutečnost, že řada zábran a starostí ve zralém věku odpadne a žena má tak větší schopnost uvolnění a uspokojení (Kratochvíl, 2008, s. 166).

Jelikož jsou všechny narátky v roli babiček, ráda bych v poslední kapitole o rodině představila ženu jako prarodičku.

2.2. Žena v roli babičky

Role prarodiče, na rozdíl od role mateřské nebo otcovské, zůstává spíše na okraji zájmu, tudíž o určitých normách a očekáváních této role mnoho nevíme. Prarodičovství obecně znamená silně genderovanou roli. Na jednotlivce jsou kladena rozdílná očekávání, podle toho, zda se jedná o babičku nebo dědečka. Je zřejmé, že proměňující se role prarodičů podléhají současným demografickým trendům – klesající porodnosti, a především zvyšující se délce života. Dnešní senioři stráví delší část svého života se svými vnoučaty a díky nízké porodnosti mohou svou pozornost rozdělit mezi menší počet vnoučat. Čeští senioři vnímají svou prarodičovskou roli především jako pokračování své role rodičovské, která je však ovlivněna několika faktory, jako např. vztahy s rodiči, kteří jsou jakýmsi „zprostředkovateli“ vztahu svých dětí s prarodiči, rodovou linií (zda se jedná o prarodiče z matčiny či otcovi strany) apod. (Hasmanová Marhánková, 2015, s. 740). Podle studie Šťastné a Žáčkové (2010, s. 27) se babičky o svá vnoučata starají zhruba devět hodin týdně a dědečkové pět hodin týdně. Jedná se však o příležitostnou pomoc – z dat vyplývá, že po odchodu dětí z domu neroste u rodičů ani čas věnovaný vnoučatům ani rodinám dětí ani čas v zaměstnání. Nově získaný čas je pravděpodobně investován do osobních zájmů a koníčků v rámci volného času.

Pohled na prarodiče je v mnohém stejný jako pohled na seniory a stáří obecně. Prarodič je zobrazován jako závislý jedinec, který tvoří homogenní skupinu se seniory majícími stejný životní styl a role. Česká sociologie také nejvíce oplývá stereotypním obrazem hlídajících oddaných babiček, což však do jisté míry vypovídá o podmínkách naší tehdejší společnosti. Vnímání seniorských rolí, stejně jako rozhodování o tom, co je „vhodné“, prošlo v několika posledních dekádách velkou proměnou. Jednu z klíčových změn představuje např. důraz na rostoucí aktivitu a produktivitu ve stáří. Současné představy o stáří zahrnují aktivní životní styl a prodlužující se pracovní kariéru. Vidina stáří naplněného pracovními činnostmi, zájmy a koníčky se pochopitelně dostává do konfliktu s přetrvávající shánkou po prarodičovské péči. Stejně tak jako se dostává do popředí nový pohled na náplň života ve stáří, dochází také k rostoucí heterogenitě životních stylů u seniorů – stárnutí se stává více komplexnější zkušeností. Rostoucí důraz na individuální volby jedince ve stáří a rozdílnost životních stylů může představovat jeden ze znaků *kultury stárnutí*. Role prarodiče zahrnující nové fenomény jako pocity sebenaplnění či nezávislosti může být vnímána u každého jedince odlišně. Změny v oblasti ženských rolí produkují nejen nově smýšlející ženy a matky, ale také dnešní babičky, které mohou alespoň zčásti

disponovat představami o životě podle vlastních představ – ať už se jedná o dobrovolnickou činnost, vlastní zájmy nebo nesplněné sny. Kultura stárnutí se však plně projeví až u budoucích generací babiček, které budou přistupovat ke své roli plně rozdílného očekávání, větší flexibility a menší ochoty k podřizování. Rozmanitost významů, kterou přiřazujeme k roli prarodičce ve společnosti významně posiluje právě rozlišnost životních stylů u seniorů (Hasmanová Marhánková, 2015, s. 741-743).

Představa jednotlivých aktérů, kteří svobodně volí mezi různými druhy závazků a činnostmi, se stala důležitou součástí v rámci individualizačních teorií rodiny. Tradiční rozdělení vymezující jednotlivé role a interakce v rodině se v posledních desetiletích stávají spíše otázkou osobní volby. Více než význam osobních voleb, který je posilován důrazem na sebenaplnění, je důležité si uvědomit, jakým způsobem lidé konstruují představy o rolích a závazcích v rámci rodiny, když se dříve jasná pravidla stávají stále méně čitelnými. Na jedné straně stáří vytváří představu o emancipačním období ženy, které je naplněné vlastními zájmy, na straně druhé stále vyvstává do popředí tradiční očekávání a úloha babiček jako dostupného zdroje pomoci (Hasmanová Marhánková, 2015, s. 757).

Stáří tedy představuje zcela jistě záležitost různorodou, sociální, existenciální, ekonomickou, biologickou a medicínskou, ale především se jedná o společenský konstrukt. I když je stáří objektivní realitou, existují jeho mnohočetná vymezení a pojetí, stejně jako pojetí jiných parametrů života, pojetí očekávání, potřeb a povinností v důsledku proměnlivého sociálního konstrukt, který je výsledkem neustálého přetváření a vyjednávání mezi společenskými aktéry a společenskými změnami (demografické změny, zlepšování zdravotního stavu, nové technologie). V dnešní době může být život ve stáří jednak delší, ale především také svobodnější a v mnoha ohledech produktivnější (Čevela, Kalvach, Čeledová, 2012, s. 15-18). Oblasti stárnutí, jako podstatné závěrečné fázi života, je věnován třetí teoretický úsek práce.

3. Stáří a ovdovění

Stáří a role seniora ve společnosti přináší řadu pozitivních změn. K nejčastěji uváděným pozitivům patří dostatek volného času, kvalita života, klid a relaxace. Dále pak také mnoho životních znalostí a zkušeností, moudrost a nadhled. Objevují se však také obavy z nemocí, finanční nouze, strach z osamělosti a smrti. V české populaci převládá u seniorů největší zájem o mezilidské vztahy a největší strach z osamocení a ztráty partnera. Pro mnoho seniorů představuje naplnění ve stáří právě získaná svoboda a čas k tomu provádět

konečně činnosti, na které nebyl dříve čas. Na svobodné žití, které je spojováno právě s důchodem a stářím, se těší až 52% populace. Získaná svoboda napomáhá jedinci k osvobození od obecného společenského tlaku ke konformitě a dodržování sociálních norem. Senior se v závislosti na své životní historii proměňuje ve svých názorech a požadavcích a může tak dospět ke specifické situaci nazývané *potenciálem stáří*. „*Potenciál stáří znamená, že z celé životní dráhy jsou právě v této fázi nejpříhodnější podmínky k využití reflektovaných celoživotních zkušeností a výsledků celoživotního vzdělávání k povýšení vědomí v postojích, názorech, hodnotách i sociální kompetenci*“ (Kolesárová, Sak, 2012, s. 14, s. 23).

Identita seniora tvoří společenský produkt, který je neustále redefinován vývojem společnosti a jejími změnami. Stejně tak je na tom také životní styl jedince, který je přizpůsoben dané životní situaci, sociální pozici, potřebám a zájmům. Jednotlivé životní fáze přinášejí změny v oblasti životního stylu, svobody a naplnění. To, co je zde proměnlivé, je právě životní styl a nárůst svobody, s čímž se pojí také disponibilita dělicí volný čas od času pracovního, přičemž objem času, věcí a jevů, o nichž může senior svobodně rozhodovat najednou mnohonásobně vzroste. Stáří však nelze zkoumat bez kontextu celého životního cyklu a bez prožitých etap, neboť způsob života v dětství, mládí a manželství výrazně ovlivňuje podobu a kvalitu stárnutí (Kolesárová, Sak, s. 11, s. 98). Vidovičová poznamenává, že díky modernizačním procesům zahrnujícím temporalizaci (časovost) a chronologizaci vzniká individualizace jedince, která osvobozuje od statusových vazeb, společenství a rodiny – základní jednotkou se proto stává samotný jedinec (Vidovičová, 2008, s. 22, s. 23).

Nejvýraznější změnou v životě seniora je ukončení pracovní aktivity a odchod do důchodu. Sociální pole seniora se náhle značně promění a pracovní aktivity odpadnou. Tento fakt může na jedné straně přinést uvolnění, ale na straně druhé taky pocity frustrace, marginalizace a odcizení. Tato jednorázová intervence do sociálního pole seniora znamená jeho nutnou restrukturalizaci, která mnohdy vede k nové podobě životního stylu obou manželů či samotného jedince ve stáří (Kolesárová, Sak, 2012, s. 99).

Aktivitu ve stáří určují čtyři základní dimenze: společenská atmosféra, lidská individualita, zdravotní stav a nabídka možností. Sociální začlenění je tvořeno jednak bydlením, ale také jednotlivými zkušenostmi ze zaměstnání, které pracujícím lidem přinášejí seberealizaci, sociální kontakty a sociální participaci a ze kterých může jedinec čerpat po zbytek svého života. Ačkoliv s věkem klesá potenciál fyzický, psychické schopnosti mohou ve stáří narůstat (Čevela, Kalvach, Čeledová, 2012, s. 95). Životní styl seniorů (mužů i žen) je podle výzkumu volnočasových aktivit Saka a Kolesárové (2012, s. 102) tvořen hlavně

sledováním televize, poslechem rozhlasu, četbou, procházkami, aktivitami s počítačem, prací na zahradě a návštěvami rodiny či přátel.

3.1. Vymezení stáří

Stáří se obvykle dělí na kalendářní, biologické a sociální. Biologické stáří dnes nelze stanovit přesnými kritérii. Vnější vyjádřením může být pokles výkonnosti, míra zdraví či fenotyp stáří – změna postavy, chůze, postoje, vlasů, pokožky, chrupu, chování, ale také subjektivní vnímání životní perspektivy a efektivity. Právě psychický aspekt vlastního vnímání věku, ubývajících či dostačujících sil a potenciálu zdraví, je významným rysem biologického stáří. Kalendářní stáří představuje dosažení určitého věku, který vychází z průměrného průběhu života a biologického stárnutí. Kalendářní stáří je produktem sociální konstrukce – je jednoznačně stanovené a nebere v potaz individuální involuční změny jedince ani sociální role (Čevela, Kalvach, Čeledová, 2012, s. 25). Současná gerontologie užívá různá členění seniorů. Já zde budu vycházet z členění Neugartenové (in Kalvach a kol., 2004, s. 47), která navrhla pojmy *mladí senioři* a *staří senioři*. Z jejího pojetí se utvořilo současné orientační členění stáří, kdy každá skupina disponuje odlišnými prioritami a problémy:

1. **65-74 let:** mladí senioři (penze, volný čas, seberealizace)
2. **75-84 let:** staří senioři (adaptace, osamělost)
3. **85 a více let:** velmi staří senioři (problémy soběstačnosti)

Sociální stáří zahrnuje změny sociálních rolí a postojů a souhrny typických životních událostí v pokročilém věku, jako např. penze, nezaměstnanost, odchod dětí z rodiny, ovdovění, ztráta aspirace, přijetí rolí penzisty/starého člověka/vdovce či vdovy, které se vymezují ze světa mládeže. Za počátek sociálního stáří se považuje odchod do důchodu či věk vzniku nároku na starobní důchod. V souvislosti s rostoucí autonomií a participací seniorů však můžeme předpokládat rostoucí různorodost ve schopnosti práce i penze zároveň, nemluvě o dalších sociálních událostech jako pozdějším rodičovství či uzavírání manželství (Čevela, Kalvach, Čeledová, 2012, s. 25-26).

Pokud stáří chápeme jako proces, při kterém dochází ke změnám zdravotního a funkčního stavu člověka a k proměnám partnerských, rodinných a společenských vztahů, je nutné si uvědomit, že v procesu stárnutí se mohou měnit i samotné potřeby při jejich

uspokojování. Stárnutí může proto přinášet i potřeby jiného rozměru, které jsou mimopracovní a nevýdělečné. Mnohé dnešní seniorské činnosti ovšem nejsou vnitřně zvolené, ale naučené a přidělené okolím – jednání, role a vzorce chování. Role seniora pravděpodobně vykazuje stejnou míru převzatých stereotypů jako role „holčičky“ či „chlapečka“. V mnoha případech jde o snahu zavděčit se, což může v seniorech budit pocit naučené závislosti (Čevela, Kalvach, Čeledová, 2012, s. 34).

Role ženy se ve stáří proměňuje v souvislosti s dvěma hlavními mezníky – odchodem do penze a ztrátou partnera.

3.2. Sociální změny ve stáří

Odchod do penze je v protikladu k ženám větším stresorem pro muže, kteří ztrácí svou prestiž a seberealizaci prostřednictvím pracovní kariéry. Obecně dochází k přeměně životních stereotypů, přerušení kontaktů a snížení finančních zdrojů. Stárnoucí žena tento přechod nevnímá stejně radikálně jako muž, protože je spojována se silnějšími vazbami na děti a nově také na vnoučata. Často na sebe bere zodpovědnost za domácnost, výchovu dětí a péči o nesoběstačné ještě starší osoby (Skopalová, 2005, s. 67). V podstatě se drží zajatého stereotypu tradiční ženské role pečovatelky. Skutečnost, že náhle zmizí veškeré pracovní aktivity, jí však může kromě ulehčení přinášet také sociální frustraci, izolovanost a pocit zbytečnosti (Sak, Kolesárová, 2012, s. 100). Podle Haškovcové (1989, s. 46) znamená ztráta dominantní role pracujícího tragické vykojení ze zajatého sociálního systému jedince. Dle výzkumu Saka a Kolesárové (2012, s.101-102) se v sociálním poli seniora po odchodu do penze objevují nové významově důležité prvky, které mohou představovat chybějící substituci sociálních vztahů a funkcí, jako např. vnoučata, děti, zdravotnický personál, domácí zvíře (kočka, pes). Překvapivá je slabá pozice sousedů, a naopak dominantní pozice dětí a vnoučat, která se ukázala být v některých případech silnější než pozice partnera. V české společnosti se vyskytuje velmi silná vazba mezi rodiči, dětmi a prarodiči – mnohem silnější je mezi matkami, dcerami a vnučkami než mezi mužskými jedinci.

S odchodem partnera se musí žena vypořádat s celým „souborem“ souvisejících ztrát – jedná se o společné zvyky, očekávání do budoucna, jistoty, pocit bezpečí a sounáležitosti, roli manželky. Kromě toho velmi často nastává ztráta finančního zabezpečení, narušení vztahů s lidmi ze svého okolí či ztráta víry ve svět kolem sebe. Po ztrátě partnera může žena bojovat se značnými ekonomickými problémy, dochází také k sociálním ztrátám a učení se nové identitě vdovy. Mezi nejčastější ztráty se řadí ztráty *materiální, intrapsychické,*

funkcionální, systémové a rolové (Špatenková, 2005, s. 74). Materiální ztráta představuje zhoršení ekonomické situace ženy po smrti jejího životního partnera, který se staral o financování domácnosti. Intrapsychická ztráta se pojí s vnitřní zkušeností jedince (ztráta naděje, plánů apod.). S intrapsychickou ztrátou se spojuje očekávání od sama sebe a od druhých, např. v souvislosti s každodenními činnostmi, které musí ženy vykonávat a zda jim dospělé děti pomáhají. Funkcionální ztráta zahrnuje zdravotní problémy, které zhoršují kvalitu života ve stáří. Nejzásadnější ztráty z hlediska sociologie a genderového uspořádání po ovdovění představuje *ztráta systémová* a *ztráta rolová* (Špatenková, 2005, s. 75-77).

Systémová ztráta znamená narušení rodiny jako sociálního systému. Žena je v rodině brána jako manažerka sociálních vztahů a vazeb – organizuje různá setkání, zajišťuje oporu a pomoc. Pokud žena ovdoví, dospělé děti k ní více přilnou a rodinné jádro to může posílit. Pokud ovdoví muž, celý rodinný systém se může zhroudit a rodina se rozpadne, protože vdovec je málo kdy schopný plně zastoupit manželku v její roli. Rolová ztráta znamená ztrátu role manželky nebo manžela a přijetí role vdovce nebo vdovy. Vdova musí najednou o všem rozhodovat sama a z „my“ se stává „já“. Dokonce i samotné stáří má najednou zcela odlišný význam. Pro ženu může být tato identifikace ze začátku složitější, protože její identita je zčásti tvořena vztahem s manželem, s čímž se pojila i její sociální role. Když partner odejde, musí si žena vybudovat identitu novou, což může trvat několik měsíců, mnohdy i roků. V konečném procesu se u vdovy projeví nezávislost a samostatnost a její vnímání i interakce s okolím již nejsou postavené pouze na vztahu se zemřelým manželem. Akceptace role vdovy zpravidla přináší ženě nový pohled na svět a výměnu starých zvyků a způsobů za nové. Cílem je přijetí své minulosti, ale i další vnitřní svobodný růst (Špatenková, 2005, s. 79-81).

3.3. Genderová role ženy ve stáří

V novodobé společnosti s sebou stárnutí přináší nejen prodloužení života, ale také psychosociální proměnu obsahu samotného stáří. Větší podíl seniorů ve společnosti a zesílení jejich společenského vlivu bude mít za následek silnější vliv žen jako důsledek jejich emancipace a prosazování ve společnosti. Sak a Kolesárová (2012, s. 164) uvádějí, že v důsledku protikladných jevů a procesů bude docházet k deformovanému vývoji žen a jejich posunu k mužským rolím.

Stáří a ovdovění s sebou přinášejí nucenou změnu sociální role spojenou s manželstvím. Každodenní stereotyp je narušen absencí druhého, což zasáhne jak identitu

člověka, tak i běžnou každodennost života. Ženy i muži se shodují v tom, že se žena dokáže se situací ovdovění vypořádat lépe než muž, neboť je v rámci genderové socializace z minulosti vybavena lepším „kapitálem“. Genderovaná rozdílnost se odráží také v životní spokojenosti obou pohlaví po ovdovění – u mužů životní spokojenost klesá a zvýší se pouze tehdy, pokud se znovu ožení (Hasmanová Marhánková, Kreidl, 2012, s. 216).

Výzkum Davidsonové (2009) se zaměřil na bariéry uzavírání dalšího manželství po ovdovění. Zatímco muži uváděli, že nepoznali „tu pravou“, ženy uváděly v drtivé většině důvody, že se nechtějí starat o někoho dalšího a užívají si vlastní svobodu. V případě vyšších věkových kategorií je nutné brát v potaz tradiční rozdělení rolí a striktní dělbu práce, přičemž náhlá změna tohoto uspořádání může přinést ženám vítanou možnost, jak alternativně uspořádat svůj každodenní život. Kromě bolestného traumatu ze ztráty znamená samostatný život totiž také vyvázání se z péče o manžela a nabití vlastní nezávislosti dokonce představuje pro mnoho ovdovělých neprovdaných žen tak důležitý hodnotový aspekt, že žádné další manželství uzavírat nechtějí. Ženy jsou naopak hrdé na to, že se postarají samy o sebe, mají dostatek času a jejich nezávislost jim pomáhá budovat sebedůvěru i podporovat nové životní impulsy a koníčky, popřípadě vyjednávat alternativní formy partnerského soužití (Hasmanová Marhánková, Kreidl, 2012, s. 216).

Podle výzkumu Hasmanové Marhánkové (2012, s. 217) se u mnoha starších žen vyskytuje důraz na to mít nějakého přítele, v mnoha případech však spíše přítelkyni, a zároveň si uchovat svou autonomii. Prostřednictvím těchto přátelství si ženy budují obranu proti samotě a zároveň naplňují svou potřebu vyjít si do společnosti a sdílet s někým své zážitky. Zdá se, že důraz na sociální vazby mezi seniorkami je důležitým tématem, který může být vysvětlením pro neochotu uzavírání dalšího partnerství, kde by se žena cítila znovu pod tlakem své genderové role jako tradiční pečovatelka o manžela a domácnost.

Ve výzkumné části práce budu vycházet z poznatků, že vliv genderu a zkušeností z období manželství a ovdovění mají zásadní význam ve vnímání genderových rolí i v oblasti navazování dalších intimních vztahů u starších žen (Hasmanová Marhánková, Kreidl, 2012, s. 216-217)

B. Výzkumná část

4. Téma výzkumného projektu a výzkumný problém

V tomto výzkumu jsem se rozhodla zkoumat proměny genderových rolí u ovdovělých seniorek ve věku od 65 do 90 let. Těžištěm výzkumu je závěrečná komparace dvou získaných reflexí o vnímání genderových rolí z pohledu dnešních seniorek ve dvou odlišných životních etapách – v etapě manželské a v etapě života bez partnera. Druhá etapa představuje období, jež se může výrazně odrazit ve vnímání genderu, a to především v souvislostech, které podněcují novou redefinici genderových rolí, kam spadá také ztráta životního partnera (Hasmanová Marhánková, 2008, s. 33). Nechci zde ověřovat již vzniklé teorie a předpoklady, nýbrž objevit skryté podobnosti, pravidelnosti a porozumění interpretacím tohoto společenského jevu. Společenské struktury se neustále dynamicky vyvíjejí, stejně tak, jako genderové role, které představují sociálně-kulturní konstrukt a zcela ojedinělou oblast v kontextu sociální gerontologie. Výzkum je založen na velmi osobitém náhledu informátorek, který je podložen vlastními zkušenostmi a prožitky.

4.1. Výzkumné otázky

Pro potřeby výzkumu jsem si stanovila tyto výzkumné otázky:

- základní výzkumná otázka

Jaký rozdíl seniorky vnímají ve své genderové roli v prožitém manželství a v období bez partnera?

- dílčí výzkumné otázky

Jak seniorky vzpomínají na svou genderovou roli v manželství?

Jak rozumí své genderové roli v současnosti?

4.2. Výzkumná strategie

Pro tento výzkum jsem se rozhodla zvolit kvalitativní výzkumnou strategii. Hlavním úkolem kvalitativního výzkumu je vysvětlit jakým způsobem se lidé v daných situacích a v daném prostředí chovají a jak uspořádávají své každodenní aktivity a interakce. Výzkumník se nesnaží dopředu znát konečný vzorec, ale spíše konstruuje obraz, který získává všechny části až v průběhu samotného získávání a poznávání. Podle Strausse a Corbinové (1999, s. 11) se kvalitativní výzkum snaží o zkoumání a porozumění jevům o nichž toho zatím mnoho nevíme či k získání nových názorů na věci, o nichž již naopak něco známe. Pomocí kvalitativního výzkumu lze získat detailní informace o zkoumaném jevu, které by se pomocí kvantitativních metod podchycovali velmi obtížně. Konopásek (1997, s. 3) tvrdí, že *„umění interpretace v kvalitativním výzkumu se rovná umění přečíst data nějakým novým, pozoruhodným, přesvědčivým a sociologicky (psychologicky, pedagogicky, antropologicky...) relevantním způsobem. Jako u každé definice, téměř za každým slovem stojí další otázka“*. Dle Hendla (2005, s. 51-52) se kvalitativní výzkum vyznačuje intenzivním kontaktem se situacemi jedinců. Tyto situace často reflektují běžnou každodennost jedinců či skupin.

V kontextu kvalitativního výzkumu jsem se snažila získat integrovaný pohled na danou problematiku a objevit vzájemné podobnosti a souvislosti mezi jednotlivými příběhy. Cílem výzkumu bylo provedení podrobné komparace narativů, což mi umožnilo získat hloubkové porozumění danému problému (Hendl, 2005, s. 53). S kvalitativním výzkumem se pojí induktivní přístup, snažila jsem se tedy postupovat od konkrétního k obecnému.

4.2.1. Narativně orientovaný výzkum

Základní východiska narativního výzkumu se opírají o tyto pojmy: příběh, narativní identita a narativní pravda. Narativně orientovaný výzkum jsem zvolila záměrně, neboť narativní vědění se skládá z jednotlivých příběhů, které lidé vyprávějí o svých zkušenostech prostřednictvím své subjektivní reprezentace světa. Životy lidí jsou chápány jako celky a zároveň umožňují identifikovat jednotlivé přínosy jedinců ke konstrukci těchto celků obecně. Jinak řečeno, příběhy představují instrumenty, prostřednictvím kterých si jedinec konstruuje svou realitu. Dle Čermáka (Čermák in Blatný, 2006, s. 1-2) je důležité klást si otázky jako např. *„Proč byl příběh vyprávěn právě tímhle způsobem?“*. Tento výzkum se zaměřuje na životní příběhy ovdovělých seniorek a na způsoby jejich vyprávění. V roli

výzkumníka jsem se snažila proniknout do subjektivních zkušeností dotazovaných žen, k čemuž mi napomohl právě narativní výzkum.

4.3. Techniky sběru dat

Vzhledem k charakteru výzkumu jsem se rozhodla použít biografickou metodu prostřednictvím epizodického narativního interview neboli vyprávění o určité události, z pohledu zúčastněných narátorek, které v sobě spojuje výhody narativního rozhovoru a rozhovoru s návodem (Flick, 1995 cit. dle Hendla, 2005, s.177).

Biografická metoda se podle Hendla (2005, s. 128) považuje za zvláštní případ případové studie, neboť se týká buď jedné osoby či menšího počtu osob. Takovéto zkoumání se snaží o nalezení různých podobností, vzorců životních drah nebo zkušeností jedince v různých rolích v průběhu rozdílných fází života – v případě mého výzkumu o porozumění genderovým rolím žen ve dvou životních etapách. Epizodický rozhovor se stejně jako biografický přístup zaměřuje na popis životních událostí, na které se výzkumník doptává a také na hodnocení významu těchto událostí narátorem (Hendl, 2005, s. 177). Zaměřila jsem se na popis životní epizody manželství a ovdovění, a zároveň na to, jak byly nabyté zkušenosti zpracovány do subjektivních pohledů dotazovaných žen.

Základem rozhovoru byla nejprve výzva k vyprávění zkoumané životní epizody pomocí stimulující otázky, která zněla velmi otevřeně: „*Vyprávějte mi o svém manželství. Povězte mi o zcela běžných každodenních věcech...*“

Používaný návod při rozhovoru se skládal z předem stanovených okruhů a otázek. Základem byla nejprve stimulující otázka na úvod:

1. Mohla byste mi vyprávět o svém životě. Můžete začít třeba o vašem životě v manželství. Co jste dělala vy a co dělal váš partner, jak jste měli rozdělené činnosti atd. (chod rodiny, péče o děti, uklízení, vaření). Poté byste mi mohla říct o tom, jak se tyto věci změnily s odchodem partnera.

Doplňující otázky jsem volila tak, aby mě mohly zavést ke zkoumaným tématům. Otázky byly doplňovány či pozměňovány dle průběhu každého rozhovoru, ale jejich základní podoba vypadala následovně:

1. Začala jste se v některé činnosti více rozvíjet?
2. Pustila jste se do něčeho, co byste předtím v manželství neudělala? Například nějaká mužská činnost?
3. Můžete mi vyprávět o vašem klasickém dni, popřípadě týdnu?

4. Jak řešíte problémy, které se objevují v každodenním životě?

4.4. Výzkumný vzorek

V závislosti na výzkumném problému jsem si vybrala techniku účelového vzorkování (purposal sampling), neboť všechna kritéria jsou předem dána výzkumným problémem (Hendl, 2005, s. 149). Zkoumaný vzorek představuje skupina pěti ovdovělých senierek. Vzorek je heterogenně rozčleněn podle věku na seniorky od 65 let (mladší senioři) do 90 let (velmi staří senioři). Vycházím zde z členění, které v sociální gerontologii navrhl Neugartenová (Kalvach, 2004, str. 47). Dle dalších kritérií je vzorek homogenní (pohlaví, rodinný stav, doba manželství, počet partnerů, doba vdovství). Oslovené ženy byly ve svém životě vdané pouze jednou a jejich manželství trvalo alespoň 25 let, což můžeme označit jako střední až zralý vztah (Kratochvíl, 2009, s. 136). Všechny respondentky měly se svým manželem děti. Co se týče doby vdovství, žena bezprostředně po smrti partnera prochází procesem truchlení, kde si restrukturalizuje svůj svět a své postavení v něm, reorganizuje své vlastní prožívání a učí se nové identitě vdovy (Špatenková, 2008, s. 83). Podle Wolfové (1994, s. 12) žena obvykle potřebuje k procesu truchlení 2-4 roky, aby si vytvořila novou životní koncepci. Z tohoto důvodu jsou oslovené ženy vdovami nejméně 4 roky. Oslovené ženy byly nejčastěji maminkami mými známými a rozhovory se uskutečnily v jejich domácím prostředí bez přítomnosti dalších osob. Domácí prostředí bylo zvoleno záměrně, aby se informátorky cítily příjemně a uvolněně. V následujících podkapitolách budou představeny všechny narátorky. Ve výzkumu nejsou použity pseudonymy.

4.4.1. *Paní Marie*

Paní Marii je 71 let a vdovou je již 7 rokem. Momentálně žije sama ve svém bytě v Praze, kde předtím žila společně s manželem. Vdávala se v 18 letech a má za sebou 43 let jediného manželství, ve kterém se jí narodila jedna dcera. Společnost jí dělá hlavně psí mazlíček pes Pepík. Ráda chodí na dlouhé procházky a sleduje televizi. S paní Marií jsem se setkala dvakrát. Druhé setkání proběhlo z důvodu upřesnění informací.

4.4.2. *Paní Eva*

Paní Evě je 89 let a vdávala se ve svých 19 letech. V jednom manželství prožila 53 let svého života. O manžela, se kterým má jednu dceru, přišla před 16 lety. Po ovdovění žije

sama pouze se svým psem ve stejném bytě v Praze, kde předtím žila s manželem. Paní Eva je na svůj velice vitální, energická, elegantní dáma, která je velmi komunikativní. Mezi její koníčky patří cvičení a posezení s přítelkyněmi.

4.4.3. Paní Václava

Paní Václavě je 71 let a v jediném manželství prožila 31 let svého života. Do manželství vstoupila v 18 letech a vdovou je 20 let. Žije ve svém domě na vesnici, kde prožila také svoje jediné manželství. V téže vesnici žijí se svými rodinami také její syn a dcera. Paní Václava byla velmi komunikativní a společenská. Ráda se věnuje luštění, čtení a vnoučatům.

4.4.4. Paní Zdena

Paní Zdeně je 74 let a vdávala se ve svých 18 letech. Její jediné manželství, v němž se jí narodili dva synové, trvalo 48 let. Momentálně žije sama ve svém bytě v Praze, kde dříve žila s manželem. Vdovou je 6 let. Paní Zdena byla velice společenská, vtipná, sebevědomá a komunikativní. I vzhledem k horšímu zdravotnímu stavu a problémy s chůzí se snaží zůstat aktivní a trávit hodně času s kamarádkami. Jejím velkým koníčkem je také zahradničení.

4.4.5. Paní Ludmila

Paní Ludmile je 75 let a v jednom manželství prožila celých 49 let svého života. Vdávala se ve svých 16 letech a vdovou je 6 let. Paní Ludmila bydlí sama ve svém domku za Prahou, kde bydlela se svou rodinou i během manželství. Má jednu dceru, která ji pravidelně navštěvuje. Většinu času tráví na své zahradce, s kamarádkami, luštěním nebo sledováním televizních seriálů.

4.5. Analytické postupy

Cílem narativního výzkumu není ověření hypotézy, nýbrž rekonstrukce významu zkoumaného jevu. K analytickým postupům mi nejlépe posloužila narativně-orientovaná analýza.

Nejprve jsem získaná data přenesla do počítače pomocí doslovné transkripce. (Hendl, 2005, s. 251) Hrubý transkript vyžaduje opakované čtení, aby bylo možno vybudovat obraz kontextu a příběhu jako celku. Dále jsem rozčlenila text na sekvenčně uspořádané segmenty (různé události či epizody), které byli očíslovány. Dle Čermáka, Hilese a Chrze (2007, s. 2) je důležité „*reflektovat určitou přirozenou artikulaci vyprávění (jak vyprávěného obsahu, tak i způsobu vyprávění)*“. Analýza poté pokračovala výběrem vhodné interpretační perspektivy. V narativní analýze můžeme nalézt mnoho přístupů, které lze použít. Já jsem zvolila druh narativní analýzy podle Lieblichové (in Čermák & Blatný, 2006, s. 12), který se skládá ze dvou orientací – holisticko obsahové a kategoriálně obsahové.

Obsahová analýza představuje postup, který zahrnuje nejprve vybrání dílčích výroků z textu, které postupně zasazujeme do kategorií, jenž si vytvoříme buď předem nebo v průběhu analýzy. Na základě výzkumných otázek se určí podtext. Celý příběh je poté podroben analýze pod úhlem stanovené otázky a vybrané sekvence jsou vyjmuty z celkového kontextu, přičemž mohou být podrobeny analýze. Následuje určení kategorií obsahu, tj. vybrání slov, vět nebo skupin vět jako východisko pro uspořádání do kategorií, což vychází přímo z teorie či vyplave na povrch během opakování čtení celého textu. Dalším krokem je uspořádání výzkumného materiálu do určených kategorií. Poslední částí je vyvození závěrů z vyzkoumaných výsledků (Čermák, Hiles, Chrz, 2007, s. 2-14).

4.6. Holisticko-obsahová perspektiva

Lieblichová a kolektiv (in Čermák, Hiles, Chrz, 2007, s. 9-10) nabízejí dvě možné verze přístupu k narativní analýze. Nejprve se jedná o identifikaci obsáhlého stanoviska obecného tématu, jako v případě případové studie. Za druhé je možná explorace toho, jak specifické části textu mohou dát dohromady celek. Abychom dobře postřehli narativní analýzu, je nutné zabývat se celým získaným materiálem.

Při narativní analýze jsou podle Lieblichové a kolektivu (1998, s. 62-63, cit dle Čermáka, 2007, s. 9) doporučeny následující kroky:

- 1) číst text opakovaně tak dlouho, dokud se neukáže určitá smysluplná struktura
- 2) pokusit se identifikovat ty části příběhu, které jsou něčím neobvyklé a zdají se být disharmonické s ostatními částmi příběhu

3) nalézt takové téma, které je možné sledovat od začátku do konce, tj. vyskytující se opakovaně

4) označit jednotlivá témata a číst je odděleně a opakovaně

5) sledovat výsledky rozdílným způsobem a podchytit, které téma se jeví jako hlavní a které jako marginální

Následující fází po přepsání textu bylo jeho opakované pročitání – nejprve jsem se s textem pomalu seznamovala, poté jsem začala vyhledávat jednotlivá témata, které jsem zaznamenávala vedle textu dokumentu. Jednotlivé segmenty jsem uspořádala chronologicky, od času seznámení až po současný život. Jelikož jsem přepisovala rozhovory doslovně, objevují se v nich nespisovné i hovorové výrazy. Opakované čtení bylo účelné i pro orientaci kategoriálně-obsahovou, neboť se mi v průběhu čtení textu vynořovala témata společná pro více informátorek.

4.7. Kategoriálně-obsahová perspektiva

Podle Čermáka, Hilese a Chrze je kategoriálně obsahová perspektiva známá také jako obsahová analýza. Z celého vyprávění se určí takové jednotlivé výroky, které se seřadí do kategorií, které jsou buď určené předem nebo se vynoří v průběhu analýzy. Lieblichová a kol. (1998, s. 112-114, cit. dle Čermáka, 2007, s. 11) uvádějí čtyři stádia této analýzy:

1) Pod úhlem výzkumných otázek se určí podtext. Celý text je analyzován z hlediska dané otázky. Vyjmuté sekce jsou analyzovány odděleně.

2) Definice jednotlivých kategorií obsahu spočívá ve výběru slov, vět nebo skupin vět. Kategorie jsou buď určené dopředu nebo se vynoří až v průběhu opakovaného čtení celého textu. V případě této práce se jednotlivé kategorie společně pro více informátorek objevily již v průběhu holisticko-obsahové perspektivy.

3) Složky analýzy (slova, věty, epizody) jsou přiřazovány do stanovených kategorií.

4) Poslední stadium analýzy zahrnuje vyvození výsledků výzkumu.

V rámci kategoricko-obsahové analýzy jsem do frekvenční tabulky zaznamenala jednotlivé kategorie, které vznikly induktivně z rozhovorů a dále pak během použití

holisticko-obsahové perspektivy. Dílčím kategoriím byly přiřazeny subkategorie, které odpovídají sdělením narátorek.

5. Hodnocení kvality výzkumu

Pro posouzení kvality bylo důležité sledovat celý proces, nikoliv jenom výsledek výzkumu. K základním kritériím kvalitativního výzkumu patří pravdivost a platnost výzkumu. Podle Čermáka (2002, s. 2) se v narativním výzkumu musíme vzdát několika tradičních opěrných bodů, mezi něž patří právě validita či objektivita. Validita, jakožto statistická míra spolehlivosti, je nahrazena širším pojmem důvěryhodnosti, kterou jsem se snažila zajistit pečlivým výběrem účastnic, přímými citacemi respondentek, dialogičností a sdělností. Objektivita, která staví na tom, že vědecká disciplína může být neutrální, je zde spíše nahrazena jednotlivými perspektivami respondentek, neboť různé aspekty budoucí podoby zkoumané skutečnosti se nedají přesně předpovědět, tudíž už jen samotný výzkum zasahuje do reality a tím ji mění, stejně tak jako představa o tom, že zkoumané jevy můžeme zkoumat pouze z perspektivy našeho výzkumného zájmu. Spolehlivost výzkumu zaručil přesný přepis nahrávek a konzistence otázek, tak jak to radí Švaříček & Šed'ová (2007, s. 31-43).

6. Etické otázky výzkumu

V tomto výzkumu pro mne bylo prioritou zachování soukromí a důvěrnosti všech respondentek. Všechny účastnice výzkumu jsem dopředu informovala o povaze a průběhu mého bádání. Dle Hendla (2008, s. 153) je ve výzkumu důležitá svoboda odmítnutí. Všechny ženy proto byly ubezpečeny v tom, že mohou kdykoli od rozhovoru odstoupit. Výsledky výzkumu jsou respondentkám k dispozici, ať již ve formě celé bakalářské práce či pouze obecných závěrů výzkumu, avšak nejsem oprávněna uvádět zde zjištění adresného osobního typu, která by se mohla někoho citlivě dotknout (Pelikán, 1998, s. 35). Účastnice výzkumu se musely vyjádřit k emočně citlivým záležitostem (úmrtí životního partnera, různé negativní události v životě), neboť bez těchto informací by byl výzkum neuskutečnitelný. Dle Hendla (2008, str. 154) musí výzkumník poskytovat aktérům výzkumu příležitost k uvolnění a vysvětlení svých pocitů. Z tohoto důvodu jsem se snažila informátorkám zajistit emoční bezpečí prostřednictvím opatrného kladení citlivých otázek a anonymizace jejich osobních dat. Na základě společné domluvy nejsou zveřejněna žádná data, jež by umožnila čtenáři

identifikovat účastnice výzkumu. Ve výzkumu uvádím pouze křestní jména narátorek. Po celou dobu jsem se snažila dodržovat emoční neutralitu, tj. neprojevat své osobní sympatie, názory a domněnky, tak jak to radí Patton (cit. dle Miovského, 2006, s. 280). Co se týče řádného citování a odkazování, při každém citování jsem uvedla příslušný zdroj a své výsledky jsem se nesnažila jakýmkoli způsobem vědomě zkreslovat.

C. Empirická část

Empirická část je tvořena použitím holisticko-obsahové a kategoriálně-obsahové perspektivy a interpretací výsledků výzkumu. Nejprve jsou představeny narativy jednotlivých aktérek. Dále jsem z obsahu vybraných narativů vytvořila kategorie a subkategorie, které jsou společné pro všechny narátorky a odpovídají jejich sdělením. Na závěr prezentuji své výsledky výzkumu.

6.1.1. *Paní Marie*

Komplikované začátky prvního vztahu i neplánované těhotenství

Paní Marie se se svým o několik let starším manželem seznámila v 17 letech. Poprvé se potkali v obchodě, kam jí rodiče posílali pravidelně nakupovat. I navzdory přísné výchově rodičů spolu začali mít vztah a zanedlouho byla paní Marie v jiném stavu. *„Ty začátky nebyly úplně jednoduchý, moji rodiče byli dost přísný a já skoro nikam nemohla. Ze začátku jsme se dokonce vídali tajně, no ale pak se to nějak zlepšilo a začali jsme spolu pak chodit. On byl hrozně slušnej a hodnej. Já jsem teda hrozně brzo otěhotněla, máme jednu dceru.“* Paní Marie podotkla, že oním hlavním důvodem k uzavření manželství bylo právě její neplánované těhotenství. *„Proto jsme se museli vzít, to byla jiná doba, to víte. Já bych si to hlavně nikdy vzít nenechala.“*

Chod rodiny poznamenaný prací v zahraničí

Manžel paní Marie byl redaktorem v několika časopisech, zatímco paní Marie pracovala jako dámská krejčová. Díky své práci byli oba dva velmi časově vytíženi. Manžel paní Marie neměl na svou rodinu a výchovu dítěte tolik času – jednak z důvodu náročné práce a v pozdějším věku kvůli nemoci, díky které trávil spoustu času v nemocnici. *„Pořád jsme ale museli pracovat, takže toho času bylo celkem málo.“ ... „Manžel hodně pracoval.“*

... *„Manžel pracoval v redakci Rudýho práva a pak po revoluci¹ dělal šéfredaktora diabetického časopisu a pak tajemníka svazu zlatníků, no a potom byl vážně nemocnej, takže nedělal pak už nic.* ‘ Činnosti v domácnosti byli rozděleny podle toho, jak měl kdo zrovna čas. Paní Marie se starala především o běžné činnosti jako uklízení, praní, žehlení, vaření. Když nebyl partner paní Marie zrovna na služební cestě mimo domov, většinou v domácnosti vypomáhal. *„Dělili jsme si práci, kdo jak měl zrovna čas. ‘... Úklid jsem dělala většinou já. On třeba maximálně vyleštil stůl a utřel prach. Ale zase myl nádobí a občas uvařil. Za celou dobu našeho manželství si třeba nepamatoval, jak se pouští pračka, takže když se vypralo, tak to třeba pověsil, ale aby to spustil, tak to ne.* ‘ Dle výpovědi paní Marie se manžel stavěl do role pomáhajícího, ale odpovědnost za vykonanou práci přebírala ona sama. Na výchovu jejich společné dcery Lucie byla paní Marie často sama. *„O dceru jsme se starali oba dva, ale víc určitě já, protože když byl muž v práci, tak to jinak nešlo. Já jsem se s ní učila. Třeba když dělala maturitu, tak jsem jí hodně podporovala, to jsme chodily po Riegráku a ona se učila němčinu, protože z toho maturovala.* ‘ Manžel zastával roli živitele rodiny – několikrát do roka jezdil na pracovní cesty do zahraničí. *„Manžel v redakci hodně cestoval, takže jsme s holkou byly často samy.* ‘

S odchodem partnera přicházejí komplikace

Manžel paní Marie zemřel na rakovinu. Toto období paní Marie popisuje jako smutné, ale zároveň poukazuje na to, že se v tomto období života manžel choval velmi přívětivě a byl něžný. Zároveň zdůrazňuje, že na takové chování nebyla doposud zvyklá. *„Manžel měl rakovinu slinivky, takže jsem se o něj ke konci hodně starala doma. To bylo takový smutný období, ale v té době byl úplně zlatý. Pořád mě hladil. Takhle se dřív moc nechoval.* ‘ Ukázalo se, že největším problémem pro ni bylo vyřizování úředních záležitostí, které vždy řešil pouze manžel. Administrativní pochůzky pro ni byly něčím novým, co se musela naučit. Důležitá pro ni byla pomoc kamarádky. *„Já jsem se hlavně musela poprat s tím, že on vyřizoval veškerou tu agendu, jako úřady a tak dále, a já jsem o tomhle neměla ani šajnu, ale musela jsem to všechno zvládnout. To byly věci jako přehlašování elektriky, plynu a tak dál.* ‘ ... *„To jsem se musela naučit dělat, mám jednu dobrou kamarádku, tak ta se mnou všude chodila po úřadech, abych prostě věděla, co a jak.* ‘ Náhlé vypořádávání se s úřední agendou pokládala za největší změnu, která pro ni byla velice stresující. *„... to pro mě bylo dost traumatický, chodit po těch úřadech.* ‘ Ztráta manžela způsobila také finanční krizi,

---

¹ Sametová revoluce v roce 1989

kteřou se paní Marie snaží řešit občasným přivýdělkem ke svému nízkému důchodu – krejčovstvím. *„Po revoluci jsem měla salón, ale doma, neměla jsem žádnéj objekt...“*, *„Dřív jsem šila normálně a teď už jenom známejm někdy něco opravím, protože už mám nějakej věk, tak už mi to tolik nejde. Je to hlavně z důvodu, abych si trošku přivydělala, protože ten důchod je tak malý, že s tím nevystačím.“* Drobné opravy poskytuje hlavně svým kamarádkám a několika zákazníkům, kteří navštěvují butik její známé *„...a protože jsem celý život dělala a mám tak nízkěj důchod, tak občas kamarádkám udělám nějakou opravu nebo něco.“* *„...Mám taky jednu dobrou kamarádku, která vlastní butik a občas potřebujou zákazníci udělat nějaký úpravy, takže třeba zkracuju kalhoty a tak.“* Krejčovství bylo zmíněno v rozhovoru několikrát. Pro paní Marii byla její práce zároveň velkým koníčkem, ale přiznává, že na jiné aktivity skoro neměla čas. *„Nejčastěji dělám ty opravy oděvů...“*, *... „furt mě to baví“*, *... „to šití mě vždy tak vytížilo, že jsem ani na nic jinýho neměla čas.“* Paní Marie zmínila, že na konci manželství řešily finanční problémy. O financích mluvila v našem rozhovoru několikrát – po odchodu manžela na tom finančně stále není tak, jak by si představovala. *„Než manžel zemřel, tak jsme se přestěhovali, protože jsme bydleli v baráku v nájmu, a tam nám tak navyšovali nájem, že jsme to pak už nezvládali, ještě k tomu jsme bydleli bez výtahu v pátém patře, takže pak jsme dostali od města tenhle byt obecní no a tady byl manžel rok a pak zemřel. No teď na tom taky nejsem úplně nejlíp, ale nějak vycházim. To víte, ten důchod je nízkěj.“*

Žena si dokáže poradit sama, ale problémem jsou finance

Paní Marie si většinu věcí v domácnosti umí opravit sama a nebojí se pouštět do mužských činností. Na složitější opravy většinou volá dostupné muže ze svého okolí (známého, souseda, kamaráda ze společného venčení psů). *„Některý věci si zvládnou sama opravit, vyměnit žárovku, nahodit pojistky, opravit šuplíky, prostě když je něco malýho. Na větší věci mám jednoho pána, je to takovej kutil, tak když je potřeba opravit něco většího, tak si ho pozvu, aby mi to opravil.“* Ve složitějších případech musí volat opraváře, který je však mnohdy nad její finanční možnosti. *„Tak jsem tam letěla znova, potom přišel zase ten elektrikář a za dvacet minut byl hotovej a chtěl po mě asi osm stovek, což je strašný...“*, *... „Sousedka mi zjistila havarijní službu, kterou bych si mohla objednat, ale ty jsou tak neskutečně drahý, že bych na to neměla.“*

Role babičky, ale také nezávislé ženy

Paní Marie má jednu vnučku, která ji pravidelně navštěvuje společně s dcerou. Zmínila také rozchod dcery se svým partnerem, který jí dělá starosti. *„Dcera se s přítelem rozešla, a hlavně má malej byt, kterej není zařízenej, tak je její dcera hodně u táty. Není to ideální situace, ale co se dá dělat.“* Když byla vnučka ještě malá, paní Marie s ní trávila spoustu času. S přibývajícím věkem vnučky již není tolik potřeba babiččiny pomoci s hlídáním, což však paní Marie nevnímá negativně. Dostatek času a klid pro sebe jí naopak vyhovují. *„Když ještě vnučka chodila do školky, tak jsme měly dost společných aktivit. Ted' už chodí do školy, takže mě spíš občas chodí navštěvovat a taky mě to docela zmáhá, to dítě (smích), protože ona je taková hodně živá. '... ' ...když přijde vnučka a pak tady rádí, tak jsem pak ráda, když už jde potom domů. Docela mě to vyčerpává a jsem ráda, když mám svůj klid.“*

Svobodnější žití a čas trávený s kamarádkami

Paní Marie přiznává menší tlak v souvislosti s vykonáváním domácích činností než v období soužití s partnerem. *„Ten režim je mnohem volnějši než dřív. Přes den si jdu nakoupit, pak si uvařím něco k jídlu, to mi třeba vydrží na dva dny, pak si dám polední klid, tak půl hodiny.“* Úklid si provádí podle svého a není pro ni tak důležitý jako v manželství, což může být způsobeno právě absencí partnera. *„Pak třeba něco poklidim. V sobotu dělám větší úklid. To předtím jsem musela uklízet prakticky denně.“* Zároveň často zmiňuje svého psa, díky kterému nežije úplně sama. Domácí mazlíček jí pomáhá vyrovnávat se s občasnými pocity samoty. *„No a pak mám malýho pejska, kterej tady žije se mnou, takže mi dělá společnost. Občas je člověku smutno, ale to patří k životu.“* Venčení psa tvoří důležitou součást jejího denního režimu a naplňuje potřebu sociálních kontaktů – každý den se setkává s kamarádkami v parku, kde společně tráví čas. *„...pak chodíme každé den odpoledne na dlouhou procházku na Vítkov, tak na ty dvě hodinky. Tam mám tu svojí partu ženskejch s pejskama.“* Právě kamarádky tvoří důležitou součást života paní Marie. Mezi mužské kamarády se řadí pouze jeden pejskař, který je homosexuál. *„Mám dvě nejlepší a pak mám ty babky s pejskama, a to s náma ještě občas chodí jeden gay, co má krysařika. S těmahle lidma jsem se docela dost sblížila, takže si děláme tak dvakrát nebo třikrát do roka dámský jízdy. (smích) To vždycky probereme, co život dal, politiku, zanádváme si a tak.“* Paní Marie dodává, že pokud se celý den zaměstnáváte, čas vám utíká rychle. *„Když si ten den rozplánujete a zaměstnáváte se, tak pak najednou máte pozdě odpoledne a pak večer a strašně to uteče.“* Snaží se být aktivní a užívat si volný čas, kterým ve stáří disponuje.

...takže se pak jdu třeba projít sama nebo se někam jdu podívat, třeba do města, abych věděla, co se kde děje. Taky ráda luštím, háčkuju, koukám na televizi třeba na ty dechovky. Třikrát do roka máme ty dámský jízdy.

Hlavně nebýt někomu na obtíž a žít si po svém

Navzdory času i možnostem se paní Marie vyhýbá učení se technickým věcem, jako je např. internet. *„Dřív s manželem jsme měli internet, ale pro mě samotnou už to není. ...já na to nemám, abych se učila teď na starý kolena pracovat s internetem.“* Nejdůležitější věcí ve stáří je pro ni vlastní autonomie, což je patrné z jejího výroku *„I když ten věk pořád přibývá, pořád chci být soběstačná, a hlavně nechci být závislá ani na dceři ani na nikom jiném. Hlavně aby mi to pořád dobře myslelo.“* Je pro ni důležitý hlavně čas pro sebe, kterým v mládí tolik nedisponovala především kvůli práci a výchově dítěte. *„Mám teď hodně volného času pro sebe, takže si to užívám.“*

6.1.2. Paní Eva

Tlak ze strany rodiny i urychlená svatba

Paní Eva se se svým manželem seznámila na ledním kluzišti. Celé seznámení mi velmi detailně popsala. Během chmelové brigády onemocněla obrnou a nemohla nastoupit do dalšího ročníku ve škole, protože byla ochrnutá na nohy. Její manžel Jiří jí nabídl doučování a postupně vznikl jejich vztah. Jiřího si velmi oblíbili v celé rodině paní Evy. *„Jirka byl hrozně chytřej a rozumnej a můj tatínek měl tehdy velkoobchod kovy, tak mu Jirka začal pomáhat s účetnictvím a byl jeho pravá ruka.“* Paní Eva se také zmínila o tom, že se během svých studií zamilovala do jiného muže. *„No a já jsem se pak na fakultě zamilovala do jinýho. Byl tam prostě takovej mužskej a dělal tam nějakýho asistenta a prostě měl takový zvláštní oči, že jsem ty jeho oči všude viděla.“* Tato situace se však vůbec nelíbila jejím rodičům, kteří se jí vztah s jiným mužem snažili rozmluvit, *... jednak můj tatínek mi řekl, že ho zničím, když se s Jirkou rozejdu a pamatuju se, jak i babička tehdy si klekla a říkala mi „Evičko nech si Jiříčka, to je strašně hodnej kluk, budeš litovat.“ a tak dále.* Z vyprávění paní Evy bylo patrné, že jednala pod tlakem rodičů a požadovala svatbu co nejdříve z důvodu tehdejší politické situace. *„Tak jsem teda zůstala s Jirkou, ale chtěla jsem si ho vzít hned. Kdo byl totiž vdanej, tak mohl zůstat v Praze a kdo byl svobodnej, tak musel do pohraničí.“*

Tlak rodiny přišel také v situaci výběru budoucího povolání, kdy se paní Eva rozhodovala mezi profesí baletky nebo kantorky. Paní Eva mi vyprávěla, že v tehdejší době byla tanečnice považována za samé dno společnosti. Musela se tedy svého snu vzdát a poslechnout rodiče. *„Osobně jsem měla mnohem blíž k tancování. Do toho mi ale zasáhla rodina. Oni nechtěli mít doma v rodině hopsandu. Baletky a tyhle tanečnice to byla dřív taková špína, bralo se to jako komedianti.“* Sama však přiznává, že by se dnes pravděpodobně rozhodla pro profesi tanečnice. *„Teď, když nad tím tak přemejšlim, tak bych se možná rozhodla jinak, protože to byla moje vášeň. Já ten tanec milovala. Ale poslechla jsem rodiče jako hodná holka.“*

Život v odloučení střídá společenský život

Po studiu strojního inženýrství odešel manžel paní Evy na dva roky na vojnu. Nejdříve to vnímala bezproblémově, *„První rok jsem za ním jezdila a bylo to úplně úžasný...“*, ale poté z její výpovědi vyplynulo, že se cítila osamocené a chyběl jí sociální kontakt s lidmi, proto začala trávit více času s přáteli. Vzhledem k jejímu atraktivnímu vzhledu jí sociální kontakt s ostatními pomáhal při budování zdravého ženského sebevědomí. *„...a protože jsem žila pořád jak vdova, tak tehdy kamarádky z fakulty a Richard Frémont, jeden známej malíř a můj kamarád ze školy, tak mi říkal ať nejsem doma, abych s nima chodila na koupaliště...“*, *„...a tam jsem najednou zjistila, že se líbim a mužský mi nedali pokoj.“*, *„Začalo mě to samozřejmě těšit...“*, *„Přičichla jsem prostě najednou ke společenskému životu.“* Toto období života bez partnera paní Eva popisuje jako svobodnější. *„...viděla jsem, jak se kolem lidí baví, kluci byli taky hezký a mladý (smích), tak mě to trochu jako zkazilo. Začala jsem být trochu jako lehkomyšlnější.“*

Fyzická atraktivita jako výhoda, ale i přítěž?

Paní Eva několikrát zmínila, že její fyzická atraktivita jí přinášela velkou pozornost mužů, což u jejího manžela vyvolávalo žárlivost. *„...taky jsem dělala trenérku moderní ženské gymnastiky a manželovi se to hrozně líbilo, protože si myslel, že nebudu courat za jinejma chlapama a nebudu se jim ukazovat. On totiž hrozně moc žárlil.“* Také dodala, že jako manželka byla spíše ozdobou, která doprovázela úspěšného manžela na různé akce, což však dle její výpovědi nevnímala nijak negativně. *„Během toho našeho života, když třeba přijeli Němci nebo Rusové, tak každej chtěl mluvit hlavně s Jirkou. Vždycky to byla nějaká delegace a já jsem jako manželka plnila spíš tu reprezentativní funkci. Manžel se se mnou chlubil.“* Kvůli vzhledu si odpírala také jídlo a byla velmi sportovně založená. Pohyb a

atraktivní vzhled pro ni představoval důležitou součást života. *...tak jsem ani neobědvala, protože jsem chtěla bejt štíhlá, Já jsem ještě byla taky v taneční skupině, od malička jsem byla blázen do tancování. , Já jsem ten volejbal celkem uměla a byla jsem taková pružná. Tak mě pozvali do party a začala jsem s nima hrát volejbal. ‘*

Domácnost a výchova dítěte

Chod domácnosti závisel na tom, jak měl kdo z obou manželů čas. Vzhledem k tomu, že paní Eva byla časově vytížená svou prací kantorky a trenérky moderní ženské gymnastiky a pan Jiří prací v ústavu motorových vozidel, času tolik nezbývalo. *,No a jelikož jsme měli oba dost práce, tak jsme si tu práci doma museli vždycky rozdělit. ‘* Oba dva přispívali pravidelnou částkou na domácnost a hospodaření, zbytek peněz ze svých příjmů měli pro vlastní potřebu. *,My jsme měli úžasně rozdělenou domácnost, co se týče financí. My jsme se prostě domluvili na částce, kterou jsme společně polovičně dávali každé na hospodaření a na výdaje s bytem. Manžel si pak svoje peníze nechával a já taky. ‘* Úklid byl hlavní doménou paní Evy. O domácích pracích Jiřího se zmínila pouze v souvislosti s různými opravami. Z její výpovědi vyplývá, že většinu domácích prací kromě vaření dělala paní Eva sama. *,To jsem zvládala levou zadní. To vůbec nebyl problém. Já byla holka rychlá, svižná. Jiří všemu rozuměl. Cokoliv se pak muselo v bytě opravit, tak udělal. Poličky namontoval, jakoukoliv techniku, třeba video zapojil. On byl opravdu chytrá hlava. ‘* Vaření si partneři dělali mezi sebou, jak měl kdo zrovna čas. *,My jsme si úžasně vyhověli i co se týče vaření, protože manžel velice rád vařil, takže když jsem třeba nemohla, tak se toho chopil. ‘* Co se týče výchovy jejich dcery, paní Eva přiznává, že se o dceru starali oba dva, ale manžel se snažil rodinu zajistit především materiálně. *,Manžel se hrozně rád staral o rodinu, aby nám nic nechybělo. Hodně pracoval. ‘* V souvislosti s manželovou prací a orientací na kariéru dodává také jeho těžké smířování s odchodem do penze. *...manžel hlavně hrozně těžce nesl, že v 65 letech musel do penze, protože se na jeho místo tlačil jeden hodně silnej kádr. To se ale nedalo svítit. ‘* Paní Eva dohlížela na školní věci a podporovala u dcery lásku ke sportu, což se však nesetkalo s úspěchem. Z vyprávění paní Evy je patrný jejich vzájemný komplikovaný vztah. *,O Tamarku jsem se starala většinou já. Pomáhala jsem jí s úkolama a snažila jsem se jí vést k tomu sportu no, ale ona na to nikdy moc nebyla, což mě vždycky mrzelo. ‘* *,Manžel jí třeba vyzvedával ze školy a byl ten hodnější (smích). ‘... ,Chtěla jsem, aby byla gymnastka, protože jsem sama vedla moderní gymnastiku. ‘... ,A když jsem jí pak nutila, aby dělala akrobacii, tak mě chvilčkama skoro nenáviděla. ‘* Paní Eva byla se svým

atraktivním vzhledem pravděpodobně všude středem pozornosti, což nemuselo být její dceři pokaždé komfortní. *...zrovna před dvěma tejdnama za mnou přišla dcera a povídá mi, jak jí školník ve škole, kde teď ona pracuje a dřív tam chodila, vyprávěl, jaká jsem byla kdysi dřív sexbomba a že jestli by mu nedala číslo (smích)* ‘ Vztah s dcerou popisuje paní Eva jako neutrální, bez větších emocí. Z její výpovědi je patrné, že by si přála, aby se její dcera více zajímala o to, zda něco nepotřebuje a jak se cítí. *„A samozřejmě moje dcera mi pomůže vždycky, když potřebuju, ale když ona mě pořád bere, jako když jsem zdravá a všechno většinou zvládnou sama. Ona vždycky přijde, hodinu si povídáme, třeba si dáme malou štamprličku a ona mi pak řekne, že mi vůbec nic není a víc se neptá.* ‘

Ztráta manžela a vyřizování úředních záležitostí

Manžel paní Evy zemřel na infarkt myokardu. Během výpovědi však větší pozornost kladla k událostem, které přišly po jeho ztrátě. Celou situaci popisuje především jako obrovský šok. *„Když pak přišel doktor, tak se mu vůbec nelíbilo, jak se chovám. Já jsem totiž nebyla schopna brečet, já jsem nebyla schopna vůbec nic. A v tu ráno to bylo, jak když něco ze mě vyletí, takový šílený prázdno.* ‘ Velmi se jí dotklo chování přivolaného lékaře, který jí podezíral, že za smrt svého manžela nese odpovědnost. *...ten doktor nechal udělat soudní pitvu, protože si myslel, že jsem ho možná nějak uhodila, jak spadl a byl pomlácenej...* ‘. Další problémy přicházely v souvislosti s vyřizováním úředních činností. Z rozhovoru vyplývá, že tyto věci se naučila vyřizovat sama už když byl její manžel na vojně. S jeho návratem však všechny administrativní činnosti přestala provádět. *„To, když byl na tý vojně, tak jsem se musela postarat o takový ty administrativní pochůzky a začala jsem bejt dost samostatná a když se pak vrátil, tak se mu strašně nelíbilo. On mě to i přímo řekl, že by se chtěl o tohle starat sám, abych já nic nemusela.* Najednou pro ni bylo složité hospodařit také s penězi. *„A pak právě začaly takový ty trable, že jsem se musela učit kam a co. Zjistila jsem, že Jirka měl na všechno obálky s určitou finanční částkou, třeba na byt.* ‘ Nejprve se snažila o stejný finanční systém jako používal její partner, ale později si vytvořila vlastní pravidla. *Ale pak jsem si řekla, že už tady nikdo jinej není než já, tak jsem to dala na jednu hromadu a dělám si to podle sebe.*

Stáří znamená méně pravidel

Vykonávání domácích činností se ve stáří u paní Evy velmi rozvolnilo. Sama přiznává, že úklidu moc velkou pozornost nevěnuje, protože žije sama. *„Úklid dělám, když se mi chce.*

Většinou zametu, utřu prach a víc toho nedělám. Jsem tu stejně jenom já. Dřív jsem uklízela dost, protože manžel byl na pořádek, ale mě to nevadilo. Nákupy jí nosí pečovatelka kvůli zdravotním problémům s klouby. Co se týče vaření, paní Eva si většinou připraví jídlo na několik dní dopředu. Stále se ve svém věku snaží udržovat si štíhlou postavu. Ve stáří se oproti manželství, kde bylo alespoň jedno teplé jídlo denně na stole, výrazně mění stravovací návyky. ‚Pak si většinou něco uvařím na víc dnů, pořád si držím figuru, to víte, a trávím pak ten den doma.‘ Paní Eva také přiznává, že ve spoustě věcech, které musí řešit, se cítí ‚typickou‘ ženou. ‚Jediný, co dělám, tak že si něco zašiju. Já neumím pořádně zatlouct ani hřebík.‘

Pomoc od kamarádek než od vlastní dcery

Paní Eva se snaží nastalé problémové situace, kde by obvykle zakročil manžel, primárně řešit sama, ale přiznává, že ve stáří věcem nechává spíše volný průběh a zbytečně se nezatěžuje negacemi. Po celý život byla zvyklá, že nikdy nemusela provádět žádné typické mužské činnosti, protože manžel vše řešil sám. *‚Když něco zvládnou vyřešit sama, tak to udělám.‘* ... *‚Naučila jsem se ale být trpělivá a říct si, že se to vždycky nějak vyřeší a nestresuju se tolik, jako v mládí.‘* V domácnosti jí nejčastěji pomáhají kamarádky z jógy nebo bývalé žákyně gymnastiky. *‚Kamarádky, když potřebuju třeba donést něco konkrétního z obchodu, třeba pomeranče, tak mi do donesou ať tam nemusím.‘* ... *‚Holky z gymnastiky, který jsem dřív trénovala, mi pomohly vymalovat, vyčistit koberce, opravit maličkosti nebo pohlídat psa.‘* V neposlední řadě pomůže také soused, který některých situacích musí zastoupit mužskou roli. *‚Ale když mi tuhle nešla televize, tak se mi na to kouknul a opravil to. Nebo třeba pomůže s pojistkama.‘* Po ztrátě manžela pro ni bylo velkým problémem vyřizování úřední záležitostí. Tyto situace přitom paní Eva bezproblémově zvládala v období nepřítomnosti manžela kvůli vojně. Když se manžel znovu navrátil domů, tyto záležitosti přestala řešit, což postupně vedlo k její nesoběstačnosti v řešení těchto situací. *‚Takže jsem se odnaučila někam chodit a on všechno zařídil. Pak když mi teda zemřel, tak já jsem nevěděla ani kam s poukázkama. To byla tragédie, a přitom jsem se to jako mladá holka učila.‘* Co se týče pomoci od dcery, paní Eva přiznává, že její dcera má vlastní život, tudíž ji nechce s ničím obtěžovat. Pomocnou sílu proto zastoupila znovu kamarádka. *‚Dcera už měla svou domácnost, takže ta mi s tím moc nepomohla, takže se toho nakonec chopila jedna kamarádka, co chodila se mnou.‘* ... *‚Dcera je zaměstnaná, ale když jde do tuhého, tak*

pomůže vždycky, ale já mám pořád pocit, že je to pro zase starost navíc, a to já prostě nechci.

Celoživotní sportování v čele seniorských aktivit

Každý den hned po probuzení paní Eva pravidelně cvičí a dvakrát do týdne cvičí společně se svými kamarádkami jógu. Donedávna vyučovala také gymnastiku. *„Já jsem jinak byla holka čiperná a vedla jsem cvičení gymnastiky až do 83 let.“* Společnost jí dělá pes z útulku, kterého si nedávno pořídila, aby se necítila osaměle, ačkoli přiznává, že nový vztah s mužem by byl pro ni nemyslitelný. *„...mám pejska, kterýho jsem si vzala z útulku, protože já nemůžu být sama, ale jinýho chlapa bych nesnesla.“* *„... Je to úžasný mít někoho do té nepohody nebo spíš pohody, co tady mám.“* *„... Když Jirka umřel, tak se to kolem mě motalo, hlavně teda kamarádi z volejbalu.“* Mezi její aktivity ve stáří patří venčení psa, cvičení, čtení, sledování televize, návštěvy kamarádek nebo dcery a zahrádkaření. Ve svém bytě se cítí dobře a je zvyklá na svoje pohodlí. Sama přiznává, že stáří je období života, kdy se tempo zvolní a člověk se cítí svobodnější. *„...já jsem spíš to svoje maximum dělala v mládí jako trenérka a kantorka, víc to nešlo. Teď ve stáří by měl člověk spíš odpočívat. Mám konečně dost času na všechno.“* Jediné, co jí dělá starosti je horší zdravotní stav a problémy s chozením v důsledku celoživotního přetěžování svalů. *„Ono se říká sportem ke zdraví, ale když je toho sportu moc, tak já jsem si ošoupala dost klouby, takže jsem poprvé šla na operaci kyčlí.“* *„...“* *„...protože mi zjistili, že mám těžce poškozené nervy dolních končetin. Třeba prsty u nohou už necejtim.“*

6.1.3. Paní Václava

První vztah v duchu neplánovaného těhotenství a finančních problémů

Manžel paní Václavy pocházel ze stejné vesnice jako ona. Společně často navštěvovali různé zábavy, chodili na koupaliště nebo trávili čas v lese. Paní Václava zmínila, že to byl její první, ale také poslední vážný vztah v životě. Příchod prvního potomka na sebe nenechal dlouho čekat, ačkoliv paní Václava nic takového neplánovala. Navíc byla přesvědčená o tom, že podle sdělení svého lékaře otěhotnět nemůže. *„Mě doktor kdysi řekl, že nebudu mít nikdy děti, tak jsem si nedělala žádný starosti.“* *„... On byl můj první teda, ale taky poslední a než jsem se rozkoukala, tak jsem byla v jiným stavu.“* Z důvodu těhotenství

paní Václavy se rozhodli uzavřít sňatek. *„No, a tak jsme se dohodli, že se vezmem, i když pak čtrnáct dnů před svatbou jsem protestovala, že si ho nevezmu (smích), byla jsem přece jenom hodně mladá, ale nakonec jsme se vzali.“* Paní Václava přiznává, že začátkem jejich mladého manželství se museli potýkat s finanční tísní. *„Neměli jsme nic ani jeden, protože já byla taky čerstvě po škole, teda po učňáku no a peníze jsme nějaký našetřený neměli, takže jsme začínali s půjčkou už na svatbu...“*

Nevěrný muž, ale také pomáhající partner

Společné soužití nebylo podle paní Václavy ideální. Paní Václava pracovala celý život jako lisařka, zatímco její manžel vystřídal hned několik zaměstnání, ale nikde dlouhodobě nevydržel. *„Nejdřív pracoval někde v Liberci u tkalcovskejch stavů. Potom šel dělat tady do autoparku, kde opravoval vojenský vozy, a nakonec skončil jako svářeč. Nic ho ale pořádně nebavilo.“* Paní Václava mi jako jediná z respondentek zmínila manželovu občasnou nevěru, o které věděla a kterou musela v manželství trpět. *„...ale ideální to nebylo. Když to nešlo doma, tak to šlo jinde, jestli mi rozumíš...“* „Já vždycky říkám, že měl dost rozšířený srdce, protože se mu jich tam vešlo moc. Já nevím, proč zrovna my jsme se museli dát dohromady.“ Paní Václava má tři děti a přiznává, že díky nim se manžel musel se svými občasnými zálety uklidnit. *„Neříkám, že pak přestal úplně blbnout, ale musel se o ty děti víc starat.“* Když musela podstoupit operaci, manžel se musel sám postarat o tři děti a podle paní Václavy to zvládal bez problému. *„Jo staral se, vyžíval se s nima, hrál si s nima, pomáhal, byl i do vaření, to dělal strašně rád.“* O rodinu se staral rád, ale nevěra přetrvávala. *„Na svátky a narozeniny nikdy nezapomněl a nějak to dodržoval, ale stejně občas blbnul.“* Paní Václava také vypověděla, že několikrát se v jejich vztahu schylovalo k rozvodu, ale nikdy na něj nedošlo. *„Já jsem mu pak dala nůž na krk, že buď přestane nebo bude rozvod.“* ... „Následek toho byl, že jsem čekala druhý dítě, takže si to dá se říct pojistil“ ... „...už byly připravený rozvodový papíry a on doslova začal sekat latinu a nám se podařilo, že jsem byla v jiným stavu znova...“ Ačkoliv byl manžel paní Václavy nevěrný, případná nevěra z její strany by byla nepřípustná. *„On byl extrémně žárlivej a několikrát se taky kvůli mně porval.“* „To bylo prostě tak, že on mohl všechno a já nic.“ ... „...stejně mě chtěl mít vždycky pod kontrolou.“

Genderově uspořádaná domácnost

V domácnosti primárně prováděla úklid paní Václava, ale manžel se jí snažil ulehčovat drobnými pomocnými pracemi. *„Úklid jako luxování, praní, žehlení a tyhle věci jsem dělala“*

já. '... ,Když nám nešel vodovod, tak se chodilo máchat do potoka a v zimě v potoce, to bylo hrozný, ale ani s tímhle neměl problém a pak to prádlo třeba pomáhal vřeset. Stejně tak třeba utíral nádobí. ' ... ,...u vaření vždycky pomáhal nebo občas vařil sám. ' ... ,Ale vařil, pomáhal s úklidem a s tím, co bylo potřeba. ' V souvislosti s domácími pracemi paní Václava zmiňuje, že manžel prováděl hlavně řemeslnické práce, které jsou typicky mužské – zedničil, udělal nová okna, podlahy, dětské pokoje. ,Věděl, že to musí dělat on, protože nikdo jiný by to za něj nedělal. ' Jednou měsíčně spolu jezdili na velký nákup do Liberce, kde nakoupili všechny důležité věci do domácnosti. Když nastoupila do zaměstnání, s výchovou dětí aktivně pomáhal její manžel, ačkoliv na rodičovské schůzky chodila pokaždé ona sama. ,To se mu musí nechat, že pro děti by udělal první poslední. Já jsem byla v tomhle tvrdá. '... ,Měl zájem o to, aby šli děcka na školy. '... ,Když pak dětem začala škola, tak se s nima učil. Holky někdy dost rozmazloval a kluka táhnul ke sportu. ' ... ,Na rodičovský schůzky jsem chodila jenom já, manžel nikdy, ale zase podepsat a zkontrolovat úkoly mu nedělalo problém.'

Práce v uranových dolech jako příčina manželských zdravotních problémů

Paní Václava zmínila také manželovu práci u myslivců, kterou doprovázela řada nepříjemností. Každý, kdo se chtěl dostat k myslivosti, musel pod různými výhrůzkami vstoupit do komunistické strany. Díky tomu se také syn paní Václavy dostal na studia. *„Jeho šéf tenkrát za náma byl a prostě ho donutil pod výhrůzkama: „Jak se ti učejí děti? Dobře? Chceš, aby šly do školy? Chceš flintu? Tak tam musíš vlízt.“ Takže se dal do strany, flintu dostal, všechno bylo okej a náš kluk se pak na průmyslovku dostal. ' Práci u myslivců však musel také opustit, protože věděl až příliš informací. ,Všechno teda pak nějak šlo, ale on si nedával majzla, protože jednou přišel na nějakou větší rozkrádačku, takže ho začali šikanovat. Dopadlo to tak, že byl na černý listině a musel od těch myslivců odejít. ' Z důvodu špatné finanční situace, která pramenila z jeho nezaměstnanosti začal pracovat v uranových dolech, která vedla k jeho pozdějším zdravotním problémům a ke smrti.*

Úděl ženy je pečovat o druhé

Paní Václava přiznává, že nejtěžší období pro ni představovalo právě období po ztrátě manžela, protože ve společné domácnosti zbyly pouze ženy. *„Měsíc po jeho smrti mi odešel kluk do ciziny, takže jsem byla úplně bez chlapa a zůstaly jsme tady čtyři ženský včetně mojí maminky. Musely jsme si všechno obstarat. ' ... 'Já se občas obdivuju, že jsem tohleto mohla vůbec nějak přežít. ' Také finanční situace se zhoršila. ,Takže jsem si musela nějak vystačit*

s tím, co jsem dělala. Po revoluci pak ty jednotlivý fabriky krachovaly, lidi zůstali bez práce, peníze jsme nebrali žádný. Nebyly to hezký časy no. ' S vykonáváním některých činností jim pomáhali sousedé. ,Kluci od sousedů nám třeba chodili sekat trávu a vždycky jsme si nějak poradili. ' V souvislosti se ztrátou manžela paní Václava zmiňuje tajného důvěrného přítele, díky kterému měla možnost vycestovat ze země. Tohoto snu se musela vzdát kvůli své mamince a dětem, které by tady, jak sama zmiňuje, nemohla nechat. Dalo by se říci, že roli pečovatelky a matky brala jako svou tehdejší povinnost. Zároveň však přemýšlí, jaké by to bylo, kdyby odcestovala. ,Já jsem teda měla možnost vycestovat na černo. Měla jsem totiž takovýho přítele na dálku, ale nemohla jsem tady nechat tři děti a matku. Tohle jsem se musela vzdát. Někdy si říkám, jaký by to bylo, kdybych byla bejvala odešla. Já jsem posloužila mamince a dětem. Byla jsem tady pro ně. '

Mužské činnosti na denním pořádku

Paní Václava přiznává, že většinu typických mužských činností umí vykonávat sama a mužskou pomoc nepotřebuje. *,Uměla jsem sekat kosou, to ještě tenkrát nebyly sekačky. Ted' už mám teda sekačku. ' ... ,...to jsem řezala i prkna a s míchačkou jsem neměla problém a nemám teda do ted'ka. '... ,Takže elektřina, poličky navrtat, žádnéj problém. Když mi někde vypadaj nějaký šroubky, tak si to spravím sama, nebudu volat přece klukům. '... ,To se divil i můj soused, když jsem lezla na komín, abych si ho vymetla. Prý jsem mu měla říct, ale já si to radši udělám sama. ' Jediný problém přiznala se zabíjením králíků. V souvislosti s tím většinou požádá souseda nebo musí přijet syn. Administrativní věci prováděla celý život pouze paní Václava. Po smrti manžela proto neměla s vyřizováním těchto záležitostí žádné problémy. *,Tohle všechno zvládám já. I když jsem byla vdaná, tak tohle manžel nikdy nedělal. Co se týče baráku, tak já mám všechny účty, všechno si zařizuju já. Chodím platit poplatky, zatím jsem toho schopna. '* Paní Václava je dle svého vyprávění velice rázná a dělá si věci po svém. Z její výpovědi vyplynulo, že muže v podstatě nikdy nepotřebovala, protože se vše dá zvládnout a naučit i bez něj. *,V podstatě jsem si musela vždycky poradit sama a vedla jsem k tomu i svoje děti. '**

Stáří ve znamení svobodnějšího režimu i pomoci od dětí

Paní Václava udává, že úklid pro ni ve stáří není prioritou. *,Naklizeno nemám úplně nikdy, protože mám tady pořád nějaký návštěvy, a navíc mě to ani moc nebaví, stejně jsem tady sama. Když byl ještě manžel, tak jsem se snažila uklízet denně. '* Více péče věnuje svým

zvířatům – králíkům, kachnám, psovi a kočce. Většinou si uvaří na dva až tři dny dopředu a jídlo, které jí zbyde pak dává domů vnoučatům, když ji přijedou navštívit. *„Vařím si tak jednou za tři dny, protože pro jednu samotnou se blbě vaří a takhle si toho uvařím víc a jím to třeba dva dny.“* Dodává, že její denní režim je mnohem volnější než dřív. *„Je to teď pro mě jednodušší, když nemusíš stát každé den u plotny (smích).“* ... *„Já teď nedodržuji žádnou dietu, jako mladá holka jsem se hlídala víc no, a jím hodně sladkýho, i když bych teda úplně neměla.“* Na nákupy chodí paní Václava do místní večerky. Větší nákup jí většinou přivezou děti autem. Pravidelně ji navštěvuje dcera Dáša, která žije ve stejné vesnici. Z jejího vyprávění je patrný užší vztah s dvěma dcerami než se synem. *„Já jsem zvyklá, že dcera Dáša se každé den ozve a přijede třeba na to kafe, když je po noční a jede si do města ráno nakoupit, takže zase probereme, co a jak.“* ... *„Oblečení mi teď kupuje dcera Daniela, když je ve městě. Často mě tady navštěvuje.“* Vztah se synem je komplikovanější kvůli snaše paní Václavy. *„Syn mi taky pomáhá, ale tam nemáme moc dobrou vztah se snachou. Ona ho chce mít jen pro sebe a my se neshodneme ve spoustě věcech, takže to mě trochu jako mrzí.“*

Hlavně zůstat aktivní

Mezi hlavní záliby paní Václavy patří zahrádkaření a starání se o hospodářská zvířata. Ve svém věku hlídá chatu nemocným sousedům a aktivně se stará o dění v obci. *„Když se něco někde děje, tak já se ozvu. Hlavně mi na tom tady záleží, žije se mi tady hezky. Člověk tady má klid.“* Zároveň zmiňuje svou zálibu v šití, která jí k důchodu přináší menší přivýdělek. *„Dostala jsem elektrické šicí stroj, takže na tom se teď vyžívám, a to mě dost baví. Šiju hlavně pro svoje vnoučata všelijaký perinky, povlečení, čepičky a tak dále.“* ... *„Na druhou stranu, pokud ostatní chtějí třeba něco ušít nebo udělat korále, tak to taky dělám abych si přivydělala nějakou korunu.“* Obvykle tráví den luštěním křížovek a sudoku. Sama přiznává, že je důležité trénovat mozek. *„To mě baví hrozně, a hlavně i kvůli paměti, protože kolikrát lidi v mém věku jsou už úplně mimo a mě to snad ještě myslí.“* Kvůli dětem se snaží být soběstačná a ve formě. *„Hlavně nechci, aby se mnou pak děcka měly nějaký starosti.“* Pravidelně také sleduje zprávy v televizi a pečce dorty. Ačkoliv se jí žije dobře, přiznává, že občas se cítí sama. S pocity samoty jí pomáhá zapnutá televize a např. luštění. Podle paní Václavy je důležité vytvořit si na každý den plán a udržovat si pravidelný režim. *„...mám nějaký odpolední program, teď momentálně třeba uklízím na půdě. Taký mám v plánu si ušít nějaký zástěry.“*

6.1.4. Paní Zdena

Těžké dospívání i utajovaný vztah

Paní Zdena se se svým manželem seznámila, když přišla do učení. Oba dva se vyučili elektrikářem. *„No tak my jsme se seznámili, protože jsme se učili u stejného podniku. Poznala jsem ho, když jsem přišla do učení.“* Přísná výchova matky ji zpočátku donucovala k tomu, aby společný vztah skrývali. *„...nejdřív jsem to tajila, protože jsem měla přísnou maminku. Nikam jsem skoro nemohla chodit. Většinou jsem jezdila z domova třeba v neděli a šli jsme spolu tancovat nebo něco a pak zase hned zpátky domů.“* Manžel paní Zdeny musel po dvou letech vztahu nastoupit na vojnu. Paní Zdena ho však pravidelně navštěvovala a během vojny se také vzali. Dle jejích slov bylo hlavním důvodem ke sňatku těhotenství. *„My jsme se teda brali proto, protože jsem čekala miminko.“* V souvislosti s těhotenstvím paní Zdena dodává, že o první dítě přišla kvůli nešťastné náhodě při práci v pekárně. *„...opravovali jsme tam zrovna pec, no a já, jak jsem vylezla nahoru a jak tam bylo strašný horko, tak se mi udělalo špatně, a tak jsem z té pece spadla. No a prostě jsem o to miminko přišla.“*

Spletité začátky manželství

Paní Zdena má se svým manželem dva syny. Krátce po svatbě začala pracovat v pekárně a poté v kanceláři. Společně s manželem bydleli v malém bytě na Proseku, který však nebyl ideálním bydlením pro rodinu. *„Bydleli jsme spolu v bytě na Proseku v přízemí. Měli jsme jenom jednu malou místnůstku se záchodem. Sprchovali jsme se v práci. Nějak jsme to holt museli zvládat.“* Po narození prvního syna se proto přestěhovali jinam. Manžel paní Zdeny pracoval nejdříve jako elektrikář a poté dělal lešenáře. Při práci lešenáře se ale bohužel těžce zranil. *„Manžel měl potom těžkej úraz, spadl z lešení a měl zlomený tři obratle, dlouho měl takovej ten krunýř, takže jsem musela zůstat doma.“* Pro paní Zdenu to bylo velmi namáhavé období, protože musela zůstat doma a starat se indisponovaného manžela i o své dvě děti. Dodává, že z důvodu horší finanční situace se snažila přivydělávat rodině šitím a pletením. *„Ze začátku jsem pletla košíky, ale to bylo tak namáhavý, protože ještě o toho manžela se starat, děti k tomu a tak, tak jsem pak chvíli šila ještě čepice, protože ten jeden plat a on teda měl nemocenskou, takže to bylo takhle.“*

Rozdílné názory na chod domácnosti

Paní Zdena se v domácnosti o všechno starala sama. Přiznává, že s domácími pracemi jí manžel začal pomáhat až v pozdějším věku. *„Manžel mi pomáhal až tak po tý třicítce. To mi třeba utřel nádobí nebo sundal prádlo.“* Primárně se celý život staral hlavně o činnosti mimo dům nebo různé opravy či řemeslnické práce. *„On manžel se spíš vždycky staral o auto, o zahradu. Když bylo potřeba něco opravit, vymalovat, tak to udělal.“* Paní Zdena během manželství vychovávala děti, uklízela a vařila. *„Já jsem se starala o děti, manžel je třeba vyzvedával ve školce. Většinou jsem se ale starala hlavně já, vařila jsem já, v podstatě všechny tyhle domácí práce jsem dělala já.“* Také dodává, že měli oba rozdílné názory na výchovu dětí, což se odráželo v častých hádkách. V souvislosti s přísnou výchovou svých rodičů paní Zdena dovoľovala dětem až příliš moc věcí, což její manžel neschvaloval. *„V tom jsme se odlišovali i v naší výchově, protože manžel mi vždycky říkal, že jsem vychovala slabochy, že to nejsou žádný tvrdý chlapi. Já jsem je ale do toho nikdy netlačila, protože nesnáším bezcitný lidi, který jsou bezohledný a nekoukaj na druhý.“* ... *„Možná je to tak, že jak na mě maminka byla přísná a nic jsem nemohla, tak jsem jim naopak povolila moc.“* Situace nebyla ideální ani ve finančních záležitostech. Paní Zdena byla zvyklá hlavně šetřit a dopřávat všechno svým dětem. *„Já jsem byla doma vychovaná tak, že jsme nikdy nekoupili nic, na co jsme neměli. Venda to ale dělal tak, že když si něco chtěl koupit, tak si na to půjčil a pak to vracel. Já jsem to teda nemohla pochopit, že prostě všechno chtěl hned.“* ... *„Já místo toho, abych si něco koupila sobě, tak jsem to koupila vždycky klukům.“* ... *„Kvůli penězům byly teda často dohady.“* Administrativní záležitosti po celý život vyřizovala paní Zdena, která měla mnoho zkušeností díky práci na poště. *„Na úřady jsem vždycky chodila jenom já a neměla jsem s tím vůbec žádný problémy, protože jsem dřív pracovala u pošty a mohla jsem se to tím pádem naučit.“*

Péče o druhé jako hlavní náplň života

Paní Zdena se prakticky celý život musela starat o lidi ze svého okolí – nejenom o své děti, ale také o nemocného manžela a otce. Když začínal být manžel paní Zdeny nemocný, nejhůře nesl své horší sportovní výkony. *„A to, že na to ted' nestačil, tak ho štvalo. Musel se dokonce hecovat s chlapama na různých turnajích, aby si ještě dokázal, že mu to jde. Hrozně těžce se s tím smířoval, že najednou nemohl. Je to taková mužská ješitnost. Neuměl vůbec prohrávat.“* V období péče o nemocného manžela zmiňuje hlavně jeho něžné chování, které do té doby během společného manželství tolik neprojevoval. *„Zajímavý ale bylo, že tolik*

pohlazení a pusinek, co mi v tý době dával, jsem od něj nikdy předtím nezažila. V jeho rodině celkově neuměli ukazovat lásku, brali to jako slabost.‘ V souvislosti s celoživotní péčí zmiňuje také svého otce, který onemocněl Alzheimerem a paní Zdena se o něj starala u sebe v domě. *„Já jsem byla vždycky taková pečovatelka. Předtím jsem se starala pět a půl roku i o tatínka, kterej měl Alzheimer, a to jsem do toho chodila i do práce.*‘ Péče o nemocného otce se však nelíbila jejímu tehdy ještě zdravému muži, který měl k jejímu otci spíše záporný vztah. *„Manžel to navíc těžce nesl, že se o něj starám, protože ho nemusel. Dokonce mě nutil, abych ho dala pryč do ústavu.*‘

Děti na prvním místě

Paní Zdena je na svých dvou synech velmi citově závislá, neboť ve svém životě prodělala dva potraty – nejprve při práci v pekárně a poté po narození dvou synů. Druhý potrat si paní Zdena dodnes vyčítá a celá situace ji trápí. *„Takže tehdy se ještě platily potraty a musela jste mít povolení od komise. Tam seděly nějaký domovnice a ty rozhodly o tom, jestli to dítě vám vezmou nebo nevezmou, ale tohleto mi brali ze zdravotních důvodů, protože to dítě by bylo jinak postižený.“* ... *„Já jsem si to ale furt hrozně vyčítala, protože jsem taková citlivá. Pak se s tím člověk sice smíří, ale teďka když je člověk starej, tak furt nějak si říká, že kdybych se třeba rozhodla jinak... no ale jak to má být, tak to má být. Nedá se nic dělat.*‘ V souvislosti s dětmi zmiňuje, že její manžel na syny žárlil, neboť jim zřejmě dávala větší pozornost a lásku než jemu samotnému. Podobně by to mohlo být i v případě starání se o nemocného otce. *„Já si myslím, že Venda dokonce na ty kluky žárlil. Já nevím, jestli to tak mám jenom já, ale myslím si, že většinou ta máma má ty děti ráda nadevšechno a ten chlap se cejtí vodstrčenej. Dokonce mi to i řekl, že furt jenom děti, děti, děti. Navíc to byly vymodlený děti a jsem na ně do dneška hodně fixovaná.*‘

Soběstačnost i po ztrátě manžela

Paní Zdena většinu věcí zvládá dělat sama i po manželově smrti. *„Když je to něco, co zvládnou udělat, tak je to v pohodě. Nebojím se toho. Šroubovák nebo kleště mi nevadí.*‘ Pomoc svých dvou synů zmiňuje až v souvislosti s nakupováním, většími opravami nebo pomocnými pracemi na domě. *„Pomáhaj mi se zahradou, s nákupama, pak třeba když se něco rozbije...“* ... *„...třeba když mám něco s televizí, tak musí přijet syn, aby se na to podíval.*‘ Největší starost jí po manželově smrti dělalo zřizování nových spotřebičů do domácnosti nebo různé větší opravy, na které musela většinou volat dostupné muže ze svého

okolí. *„To jsem si musela vždycky někoho sehnat, většinou třeba souseda anebo mi pomohli kluci.“* Pro paní Zdenu není problém vyřídit si cokoli administrativního ani po manželově smrti díky svým celoživotním zkušenostem. *„Jinak jsem zvyklá si všechno vyřizovat sama, zažádat o důchod a tyhle věci.“* ... *„Nebyl problém ani když manžel zemřel.“*

Rodina a kamarádky jako hlavní faktory sociálního života ve stáří

Paní Zdena se ve volném čase ráda věnuje svým vnoučatům. Vztahy v rodině jsou pro ni velmi důležitým faktorem. *„Je to ale nádhera, když se pak dožijete vnoučat i pravnoučat. Můžete je rozmazlovat jako hodná babička.“* ... *„Mám tři vnoučata, který jsou strašně roztomilý a dělají mi radost.“* V souvislosti se svými syny zmiňuje také jejich odlišnou vzájemnou komunikaci především z toho důvodu, že muži mají jiné názory a vlastnosti než ženy. Raději si proto povídá se svými kamarádkami z okolí. *„...já si třeba mnohem víc popovídám třeba s kamarádkou než s těma chlapama. S těma totiž nemůžete tolik mluvit o nějakých svých pocitech. Kluci navíc nesnášejí, když brečím, takže v tomhle je to s nima jiný, než když se bavím se ženskýma. Věci o životě nebo o pocitech, to s klukama moc nemůžu. Jsou to prostě chlapi. Ani by vám neporozuměli.“* Navzdory uvolněnějšímu životu zažívá také občasné pocity samoty a stesku po partnerovi, které však pomáhají zahánět návštěvy synů a vnoučat. Zároveň zmiňuje, že je zvyklá na svůj klid a svobodu a vztah s novým partnerem si již neumí znovu představit. *„...mladý se u mě stavují několikrát tejdne, ale když jste pak sama, tak máte sice čas, ale je to prostě smutný.“* ... *„Někdy je to ale smutný, protože se mi po něm stejská, ale to je asi přirozený a člověk to musí brát tak, jak to je.“* ... *„Ale jinak mně se žije dobře, nestěžuju si. Jinýho chlapa bych mít nemohla.“* Mezi její oblíbené činnosti patří zahrádkaření. *„...jdu dělat na zahradu. To si tam hrozně ráda vokopávám a sázím.“*, šití, čtení, pečení, sledování televize a čas s kamarádkami. *„Ráda taky chodím na návštěvy tady za holkama z okolí, to si vždycky dáme kafičko nebo vínečko a povídáme.“* ... *„Taky jsem začala jezdit s ženskýma do divadla, na koncerty, v prosinci jsme byli na Zagorový.“* Snaží se zůstat aktivní. *„Nikdy se mi nestalo, že bych se nudila.“* Díky množství volného času se začala učit novým dovednostem např. práci na počítači. *„Začala jsem se učit na počítači, to mi ale moc nejde. Je to na mě moc moderní, ale takový ty základní věci udělám.“* Především jí záleží na osobní spokojenosti svého okolí. *„Já mám takovou blbou povahu, jsem dost plačtivá a mám starost o všechny okolo. Chci, aby se všichni měli dobře.“*

Stárnutí ve znamení vyrovnanosti

Paní Zdena zdůrazňuje, že celkový režim je pro ni mnohem svobodnější a nese se v uvolněnějším tempu než v období partnerského soužití. *„Největší pozitivum je, že nic nemusím. Dřív to bylo tak, že jsem se musela postarat o děti, musela jsem rychle udělat jídlo, musela jsem se s nima učit a tak dál a tak dál. Celej život dá se říct ve spěchu a když odešel ten manžel, tak já najednou nic nemusela. Předtím mě pořád někdo komandoval a pro mě to najednou byla ohromná změna. ‘... ‘Nejvíc si teď užívám ten volnej čas a dělání věci podle sebe.‘ Zároveň také dodává větší bezstarostnost ve stáří a méně stresu. „Za mlada jsem si všechno brala tak nějak víc. Ted’ si tak nějak říkám, abych si nedělala problémy s tím, co stejně nevyřeším.‘*

6.1.5. Paní Ludmila

Těhotenství a nucená svatba

Paní Ludmila se se svým manželem seznámila na zábavě, kam chodila tančit. Když paní Ludmila zjistila, že čeká své první dítě (dceru Mirku), společně s partnerem se vídali teprve krátkou dobu. *„Já jsem se teda vdávala hodně brzo. Chodili jsme spolu chvíli a já jsem najednou otěhotněla, to mi bylo teprv šestnáct let.‘ Z důvodu těhotenství a tlaku rodičů se oba partneři vzali. „Moji rodiče z toho pochopitelně nebyli vůbec nadšený, tak jsme se museli vzít... ‘... ,...kdybych třeba neotěhotněla, tak by to dopadlo jinak...‘ Po svatbě oba bydleli krátkou dobu u rodičů paní Ludmily. Později si koupili svůj pozemek a začali stavět rodinný dům, na což paní Ludmila vzpomíná jako na zdlouhavé, ale pozitivní období života. „Později jsme si koupili pozemek a postavili jsme si velkej barák. Trvalo to teda dlouho, protože jsme na tom pracovali sami, ale já byla vždycky taková akční a do nepohody, že jsem si to užívala. Hlavně ten pocit, že budujete něco svýho.‘*

Mládí v duchu aktivit

Paní Ludmila pracovala ve školní jídelně jako kuchařka. Ve svém mládí byla velice aktivní a energická. *„Za mlada jsem byla čiperná a mohla jsem dělat cokoliv, hlavně aby nebyla nuda.‘ Byla také členkou mnoha organizací. „...takže jsem ještě tehdy vedla pionýra s děckama, jezdili jsme na tábory, na různý výlety a tak. Já jsem pořád něco musela*

podnikat. '... ,Taky jsem byla poslancem národního výboru, pak jsem byla ve svazu žen, v červeném kříži...takže to bylo pořád něco. '... ' ten čas na různé aktivity jsme si vždycky udělali. '

Služební cesty a nepřítomnost muže v domácnosti

Manžel paní Ludmily pracoval ve stavebnictví. Díky své práci byl velmi pracovně vytížen a často jezdil na služební cesty do zahraničí, což paní Ludmila popisuje jako složité období, protože se musela o všechno starat sama. ,...manžel začal dost jezdit na služební cesty do zahraničí, takže jsem byla většinu času s děckama sama doma. Bylo to teda dost obtížný, protože přijel vždycky tak jednou za půl roku. '... 'To odloučení nebylo jednoduchý, samozřejmě. Ale zvládali jsme to. Takhle to nějakou dobu fungovalo, byl to takovej režim. ' V době manželovi nepřítomnosti musela navíc vychovávat tři děti. Paní Ludmila přiznává, že větší autoritu v domě představoval manžel, ale když byl pracovně pryč, autoritativní pozici si vydobyla i ona sama. ,Já jsem byla samozřejmě ta, která toho dovolila víc a on byl ten přísnější. Taky si ze mě děcka nic moc nedělaly. Když doma nebyl, tak ale poslouchat musely, to se nedalo nic dělat. A já taky uměla bejt přísná...'. V souvislosti s častými absencemi manžela a atraktivního vzhledu paní Ludmily se u nich v manželství občas vyskytovaly nepříjemné podezíravé situace týkající se možné nevěry. ,Když třeba jezdil na ty služební cesty, tak mi často volal a hlídal mě, abych tady něco nevyváděla. ' ... ,Proto se o mě taky manžel bál, když mě tu nechával samotnou s dětma, ale já bych ho nikdy v životě nepodvedla. Já byla holka pěkná, chlapům jsem se líbila, dělalo mi to dobře, to je jasný, ale tohle bych nikdy neudělala. ' ... ,Když jsme pak spolu někde byli, tak se pyšnil, ale zase to mělo negativní stránku, že dost žárlil. '

Rozdělení rolí v domácnosti

Když byli oba manželé doma, paní Ludmila prováděla činnosti jako vaření, praní a žehlení a výchovu dětí. ,Když byl manžel doma, tak teda nevařil, to jsem dělala vždycky já. '... ,Já jsem teda převážně vařila, prala, žehlila a starala jsem se o děcka. ' Činnosti, kterým se v domácnosti její věnoval manžel se řadí k typicky mužským. ,Manžel se teda samozřejmě staral víc o zahradu a o barák, taky o auto. Když bylo potřeba něco někde udělat, třeba vymalovat, tak to udělal. ' Když však nebyl v zahraničí, věnoval se také úklidu. Paní Ludmila jeho sklony dokonce označuje jako pedantské a během rozhovoru si uvědomuje, že byla možná až příliš snášenlivá. ,On byl na tohle celkem pedant. To bylo

pořád: „No tak tam jsi to špatně vysála, tohle jsi blbě utřela...“. Takže to dělal většinou on sám, protože byl hrozně na pořádek. ‘... ‘Musím říct, že jsem teda byla dost tolerantní, když na to teď tak vzpomínám. ‘... ‘Předtím to bylo tak, že když on řekl, že se bude uklízet, tak se uklízelo. Byl v tomhle despota. Já si teda taky nenechám moc líbit, ale je pravda, že to v rodině šlapalo podle něj. ‘ Když byl manžel paní Ludmily služebně mimo domov, s domácími pracemi musely pomáhat děti. ‘Děti ale měly takovej režim, že musely pomáhat. ‘ S typickými ženskými pracemi pomáhala dcera ‘Ta mi pomáhala umývat nádobí, uklízet, vařit. ‘, zatímco dva synové byli naučení provádět činnosti spojené s okolím domu či s nošením nákupů. ‘Kluci pomáhali třeba na zahradě, s nákupem a tak. ‘ Dominance manžela paní Ludmily se projevovala také ve finanční agendě. ‘Manžel byl vždycky ten dominantní a rozhodoval i o financích. Měli jsme jeden společnej účet, a to měl na starost on. Ale zase, když jsem si chtěla něco koupit nebo tak, nebo třeba jsem chtěla nový vybavení do domácnosti, tak to nebyl vůbec žádnej problém a všechno zařídil a koupil. ‘ Paní Ludmila dodává, že doma měli fungující režim, na který byli zvyklí. ‘Měli jsme to doma rozdělené a nějak to fungovalo. Na výchově dětí jsme se taky vždycky shodli. ‘ I když trávil manžel paní Ludmily dost času mimo domov, rodina pro něj byla na prvním místě. Dle výpovědi paní Ludmily se snažil především o naplnění materiálních potřeb jejích členů. ‘On teda byl většinu času stejně pryč, ale to neznamena, že se nezajímal. ‘ ... ‘Zajímal se o to, jak jim to jde ve škole, ačkoliv jsem se s děckama učila já. Od něj ale zase měly první poslední. ‘... ‘...třeba jsem chtěla nový vybavení do domácnosti, tak to nebyl vůbec žádnej problém a všechno zařídil a koupil. ‘ Administrativní záležitosti, stejně jako finance, vyřizoval muž. Paní Ludmila se o nic takového nikdy starat nemusela především kvůli dominantní povaze svého manžela. ‘...celej život jsem se o tyhle úřední věci nestarala, protože jsem nemusela. On mě k tomu stejně ani pořádně nepustil a mě to takhle dá se říct vyhovovalo. Měla jsem svojí práci a on taky. ‘

Odchod do důchodu

Paní Ludmila přiznává, že manžel se s důchodem smiřoval velice obtížně. ‘Manžel nesl pak ten důchod dost špatně, protože najednou byl doma a neměl moc co dělat. ‘...‘Proto vymýšlel všelijaký plány, co všechno budeme podnikat... ‘ Pro paní Ludmilu nebyl odchod do důchodu tolik zlomový, protože se jí nastalé změny příliš nedotýkaly – stále musela pečovat o domácnost. ‘Možná to pro mě taková změna nebyla, protože jsem byla stejně hodně doma a dělala jsem to stejný. ‘ Manžel paní Ludmily nevěděl, jak naložit s množstvím času, kterým

najednou disponoval, proto se neustále zaměstnával. *„Proto vymýšlel všelijaký plány, co všechno budeme podnikat, měl svoji práci taky na tom domečku, takže si to opečovával a tak.“* Kvůli onemocnění se však musel mnoha aktivit vzdát, stejně jako paní Ludmila, kterou začaly trápit přibývající zdravotní obtíže, díky kterým nemohla být tolik aktivní, jak by chtěla. *„...tak jsem onemocněla a ty veškerý moje aktivity skončily. On potom teda taky onemocněl, a to trvalo asi šest let, takže pak toho už moc nedělal. Když nejste zdravotně v kondici, tak se hodně věci změni.“*

Ovdovění jako zlomové období v životě ženy

Po smrti manžela bylo pro paní Ludmilu největším problémem vyřizování úřední agendy, protože všechny administrativní záležitosti vyřizoval celý život její manžel. *„... tohleto vždycky dělal manžel. Pro mě to byl příšernej problém.“* Mužská ruka jí chyběla také při běžných opravách v domácnosti. Podle paní Ludmily se však lze spousta věcí naučit a muže proto nepotřebuje. *„...to jsem nevěděla třeba jak se přesně spustí topení, my totiž máme na plyn a musí se tam dolívat voda a já byla úplně ztracená. Musím si to všechno dělat sama. Ale všechno jsem to zvládla, všechno se dá naučit, když chcete.“* Paní Ludmila zmiňuje, že běžné mužské činnosti provádět musí a nedělá jí to problém, protože žije sama. *„Když mi špatně splachoval záchod, tak jsem si to sama opravila, čistím si třeba sítko na vodovodu, to jsou věci, na který nemusím nikoho volat.“* Když si s něčím nedovede poradit sama, většinou volá svým dětem anebo poprosí sousedy. Pokud není zbytí a jedná se o velkou opravu, zavolá si opraváře. *„...když tak třeba poprosím děcka, aby mi s něčím poradily, ale dá se to zvládnout.“* *„... ,Co se týče teda nějakých větších oprav, tak většinou poprosím syna nebo sousedy a v nejhorším případě si zavolám nějakýho opraváře.“* *„... ‘Taky tady mám mladýho souseda, kterej mi pomohl nedávno s pojistkama.“*

Změna zdravotního stavu

Paní Ludmila zmínila svůj horší zdravotní stav kvůli problémům se srdcem, což se odráží na jejím každodenním životě. Nemůže proto provádět tolik aktivit, kolik by chtěla. *„Snažím si teda hlavně udělat věci po domě, zkusila jsem jít i do práce, ale nemohla jsem tam být, nedělalo mi to dobře. To zdraví je hrozně moc důležitý pro normální chod člověka. Snažím se být aktivní, ale už to není takový jako za mlada.“* *„V mládí jsem dělala všechno možné na světě a dneska mě to už tolik nebaví, jak mám ty srdeční problémy.“* *„... ,Nejvíc mě teď trápí to zdraví, ale nechci si stěžovat, to já jsem nikdy taková nebyla.“* *„Vždycky jsem se*

snažila, aby se všichni kolem měli dobře, víte. ‘ Když jí navštíví vnoučata, snaží se jim vymyslet zábavný program i navzdory horšímu zdraví. ‚Samozřejmě když pak mám třeba vnoučata, tak se snažím být akční a vymyslet různé aktivity‘. Paní Ludmila tráví také hodně času se svými kamarádkami a pejskem, kterého si vzala z útulku, aby se necítila doma sama. Přiznává, že samota ji občas trápí. ‚Pořádila jsem si taky psa, kterej mě donutí chodit taky trochu ven. ‘... ‚...pomáhá mi to, abych se necítila úplně sama. To je asi to nejhorší. ‘... ‘...ale ta samota...to je prostě smutný. Ten pejsek mi dělá společnost. ‘

Přátelství jako důležitá součást stárnutí

Kamarádky jsou pro paní Ludmilu velmi důležitou součástí života, protože představují hlavně sociální oporu. *‚Když se cejtim sama, tak mám vždycky kolem sebe lidi, kterejm můžu zavolat, a to je strašně důležitý.‘* Nového muže nehledá ani nepotřebuje. Aspekt ženského přátelství, jako důležité hodnoty ve stáří, zmiňuje v rozhovoru několikrát. *‚S ženskýma hodně chodíme na to kafe, na koncerty, na procházky.‘... ‘ Já jsem teďka začala chodit s jednou kamarádkou na jógu... ‘... ‘ S těma kamarádkama trávím ten čas teďka hodně. Někdy se tak zakecáme, a ještě když do toho máte nějakou lahvinku, tak to je třeba i několik hodin. ‘ ,...v krámě se tam sejdeme s kamarádkama...máme tam dokonce určenou devátou hodinu, tam se vždycky scházíme s babama. Pak doneseme domů nákup a jdeme si na kafe, nejdřív k první kamarádce, pak ke druhé a pak ke třetí (smích). ‘ ... ‚S kamarádkama občas zajdeme i někam za kulturou, třeba do divadla nebo tak. Nebo třeba koncert, oni mají rády ty dechovky (smích), tak to zajdeme. Teď vloni jsme byly společně na chatě na týden, to jsme si moc užily, a hlavně bez mužskejch (smích). V létě hodně chodíváme na procházky, ale ne na dlouho, protože špatně snáším velký vedra. ‘*

Chod domácnosti pouze v ženské režii

Paní Ludmila je ve svém věku zvyklá na klid a pohodu, ale snaží se být také aktivní babičkou. *‚Taky mám tři vnoučata, který mě s mladýma často navštěvují, tak to jsem vždycky ráda, že je veselo. Jsou to ale hrozný čísla, tak mě to vždycky unaví a jsem na jednu stranu ráda, že už mám klid (smích). ‘... ‘Mám ráda hlavně svůj klid a pohodu.‘* Pozitivně vnímá především dostatek volného času, který předtím neměla a jeho náplň, kterou si určuje pouze ona sama. *‚Na jednu stranu je příjemný, že nic nemusíte a máte čas, nikdo vás nekomanduje... ‘ ... ‚...zase máte dost času na věci, na který byste předtím neměla čas. ‘* Z jejího vyprávění bylo patrné, že tlak spojený s vykonáváním domácích činností a rolí

manželky a matky jednoznačně odpadl a denní režim se stal uvolněnějším. *„Ráno vstanu až se mi chce (smích).“* *„...já teda strašně ráda chodím po domě jenom v pyžámku, v župánku (smích) a užívám si to pohodlí.“* *„... Je to teď pro mě mnohem volnější, protože si to dělám tak jak chci já.“* *„... Ten odpočinek je pro mě dost důležitý. Děti už jsou velký, tak mám na to čas.“* Svobodnější žití se odráží také ve vaření a uklízení. *„... uvařím si něco malýho k obědu, většinou si teda vařím tak na dva dny, mě to moc nebaví a stejně jsem teď sama, tak nemusím vyvářet každý den.“* *„... když je potřeba vyprat nebo vyžehlit, tak si jdu vyprat. To žehlení už ale dělám jenom málokdy, už mi to nějak nepříjde důležitý. Sobotu mám určenou na větší pořádek čili si udělám větší úklid.“* *„... Předtím to bylo tak, že když on řekl, že se bude uklízet, tak se uklízelo.“*

I ve stáří se lze učit

Paní Ludmila se začala ve stáří aktivně věnovat novým činnostem a dovednostem. *„Já jsem teďka začala chodit s jednou kamarádkou na jógu, je to teda celkem náročný, ale baví mě to a je to takový klidný. To mě jako začlo hodně bavit.“* Ve svém věku se také nebojí pracovat s počítačem, který používá ke čtení zpráv nebo k hledání receptů. *„Ten počítač je dobrej, že je tam internet, na ten se dostanu a spoustu věcí si tam můžu najít nebo třeba číst zprávy. Nedávno jsem tam našla recept na dobrej koláč, kterej jsem pak upekla.“* Mezi její oblíbené činnosti patří luštění, pečení a sledování televize. Také dodává, že právě luštění jí pomáhá udržovat se svěží, protože jednou nechce být na obtíž svým dětem. *„Mě to ještě myslí dobře, zaplatpánbů, ale budeme starší a já mám hrůzu z toho, že skončím někde v pečovateláku, to je můj největší strach. Takhle mi to úplně vyhovuje, když jsem sama, udělám si věci podle svýho...“* *„... jak je člověk starej, tak už spoustu věcí zapomíná a musím si všechny věci psát do notesu nebo na lednici. Ale jinak jsem stále ještě schopná si udržovat pořádek a nikomu nechci bejt na obtíž. To je moje největší noční můra, že bych někomu přidělávala starosti.“*

Důležité je spolehnout se na rodinu a přátele

Pokud si chce paní Ludmila popovídat nebo se s něčím svěřit, většinou vyhledá své kamarádky nebo dceru Mirku. Dodává, že se svými dvěma syny lze řešit jiné věci než s dcerou. Dcera představuje dle paní Ludmily větší emocionální podporu a lepšího posluchače nežli syn. *„Pokud řeším něco vážnějšího, většinou si o tom popovídám s ženskýma třeba u toho kafe anebo volám dětem. Spíš mě teda líp vyslechne Mirka (dcera)*

než kluci, ale kluci samozřejmě pomůžou taky, jenom už nejsou tak empatický. Furt jsou to mužský že jo. Mají na věci jinej názor. ‘

V následující části práce představím jednotlivé kategorie a subkategorie, které jsem stanovila pomocí kategoriálně-obsahové perspektivy. Kategorie se vynořily induktivně během rozhovorů a také v průběhu holisticko-obsahové perspektivy. Každé kategorii jsou v kontextu výzkumného tématu přiřazeny subkategorie.

Tab. 2. Kategorie a subkategorie respondentů

Kategorie	Subkategorie
Genderově podmíněný chod domácnosti	Mužská role v domácnosti
	Žena jako vychovatelka a pečovatelka
	Muž jako živitel rodiny
	Finance a vyřizování úřední agendy
Život bez partnera	Problémy s odchodem partnera
	Mění se role ženy
	Role členů rodiny a okolí ženy po ovdovění
Svoboda a autonomie ženy ve stáří	Osvobození od tlaku ženské genderové role
	Ženské přátelství jako důležitá součást seniorského života
	Stárnutí mění pohled na život

6.1.6. Genderově podmíněný chod domácnosti

Z odpovědí narátorek se vynořily velmi podobné vzorce uspořádání chodu domácností z období jejich manželství, která lze zařadit do 60.-70. let 20. století. Všechny narátorky uvedly, že jejich genderové role byly uspořádány tradičně. V souvislosti s dělbou práce v domácnosti v období manželství všechny dotazované ženy uvedly, že úklidové činnosti, praní, žehlení a výchovu dětí prováděly ony, zatímco jejich partneři se starali především o materiální zabezpečení rodiny, stejně tak jak to prokázal průzkum Křížkové (2002, s. 152-153).

„Já jsem se starala o děti, manžel je třeba vyzvedával ve školce. Většinou jsem se ale starala hlavně já, vařila jsem já, v podstatě všechny tyhle domácí práce jsem dělala já.“ (Paní Zdena)

„Úklid jako luxování, praní, žehlení a tyhle věci jsem dělala já.“ (Paní Václava)

„Já jsem teda převážně vařila, prala, žehlila a starala jsem se o děcka.“ (Paní Ludmila)

Z rozhovorů dále vyplynulo, že muži byli ochotní s některými činnostmi vypomáhat, ale nepřebírali plnou zodpovědnost za vykonanou práci (podrobněji viz. kapitola *Mužská role v domácnosti*). Stejný jev zdůrazňuje také Bierzová (2006, s. 19-21), která tyto činnosti řadí do tzv. managementu práce, kdy žena rozděljuje v domácnosti úkoly, které jsou označovány jako pomocné. V případě narátorek si partneři dělili práci (nejčastěji vaření) podle času a většinu domácích prací prováděla žena sama.

„Dělili jsme si práci, kdo jak měl zrovna čas. ‘... Úklid jsem dělala většinou já.’ (Paní Marie)

„No a jelikož jsme měli oba dost práce, tak jsme si tu práci doma museli vždycky rozdělit.“ V souvislosti s domácím úklidem dodává: „To jsem zvládala levou zadní. To vůbec nebyl problém. Já byla holka rychlá, svižná.“ (Paní Eva)

6.1.6.1. Mužská role v domácnosti

V domácnostech všech narátorek muži zastávali typicky mužské činnosti, které jsou obvykle spojovány spíše s venkovním prostředím, tak jak to také uvádí Křížková a Pavlica (2004, s. 77). Mezi jejich nejčastější činnosti se řadily práce na zahradě, údržba domu, údržba auta či různé opravy. Ženy ve svých narrativech uvádějí, že se muži v domácnosti stavěli do role „pomáhajícího“ člena. Nejčastějšími činnostmi, se kterými byli ochotní v manželství pomáhat bylo vaření, věšení prádla nebo mytí nádobí.

„On třeba maximálně vyleštil stůl a utřel prach. Ale zase myl nádobí a občas uvařil. Za celou dobu našeho manželství si třeba nepamatoval, jak se pouští pračka, takže když se vypralo, tak to třeba pověsil, ale aby to spustil, tak to ne.“ (Paní Marie)

„Cokoliv se pak muselo v bytě opravit, tak udělal. Poličky namontoval, jakoukoliv techniku, třeba video zapojil. On byl opravdu chytrá hlava.“... „My jsme si úžasně vyhověli i

co se týče vaření, protože manžel velice rád vařil, takže když jsem třeba nemohla, tak se toho chopil. ‘ (Paní Eva)

,Když nám nešel vodovod, tak se chodilo máchat do potoka a v zimě v potoce, to bylo hrozný, ale ani s tímhle neměl problém a pak to prádlo třeba pomáhal věšet. Stejně tak třeba utíral nádobí. ‘... ,...u vaření vždycky pomáhal nebo občas vařil sám. ‘ (Paní Václava)

,On manžel se spíš vždycky staral o auto, o zahradu. Když bylo potřeba něco opravit, vymalovat, tak to udělal. ‘ (Paní Zdena)

,Manžel se teda samozřejmě staral víc o zahradu a o barák, taky o auto. Když bylo potřeba něco někde udělat, třeba vymalovat, tak to udělal. ‘ (Paní Ludmila)

V případě paní Zdeny byl pro pomoc v domácnosti rozhodující věk partnera.

,Manžel mi pomáhal až tak po tý třicítce. To mi třeba utřel nádobí nebo sundal prádlo. ‘ (Paní Zdena)

Odlišná situace pojící se s vykonáváním domácích činností vyvstala až z vyprávění paní Ludmily. Oproti ostatním narátorkám, které vykonávaly úklidové činnosti v manželství samy, byl partner paní Ludmily zvyklý provádět v domácnosti úklid (utírání prachu, vysávání) i on sám. Z rozhovoru však bylo patrné, že hlavním faktorem jeho angažovanosti nebyla pomoc, jak uvádí Bierzová (2006, s. 19-21), ale spíše přesvědčení o nízké kvalitě provedení úklidu partnerkou nebo jinými slovy přesvědčení o její nekompetentnosti. Právě toto přesvědčení může být důkazem o mužské dominantní pozici a nižším ženském sebevědomí, které Karsten (2006, s. 68-69) zdůrazňuje u výchovy mladých dívek.

,To bylo pořád: „No tak tam jsi to špatně vysála, tohle jsi blbě utřela...“. Takže to dělal většinou on sám, protože byl hrozně na pořádek. ‘ (Paní Ludmila)

6.1.6.2. Žena jako vychovatelka a pečovatelka

Dle vyprávění narátorek byl chod jejich domácností v manželství z velké části tvořen kromě úklidu také výchovou dětí a péčí o druhé. Z jednotlivých rozhovorů vyplynulo, že hlavním činitelem ve výchově dětí byly hlavně matky, ačkoliv někteří partneři s výchovou

pomáhali ve formě kontrolování úkolů, vyzvedávání ze školy apod. Většina narátorek uvedla, že se se svými dětmi pravidelně učily a podporovaly je ve studiu i osobním rozvoji.

„O dceru jsme se starali oba dva, ale víc určitě já, protože když byl muž v práci, tak to jinak nešlo. Já jsem se s ní učila. Třeba když dělala maturitu, tak jsem jí hodně podporovala, to jsme chodily po Riegráku a ona se učila němčinu, protože z toho maturovala.“ (Pani Marie)

„O Tamarku jsem se starala většinou já. Pomáhala jsem jí s úkolama a snažila jsem se jí vést k tomu sportu no, ale ona na to nikdy moc nebyla, což mě vždycky mrzelo.“ (Pani Eva)

„Na rodičovský schůzky jsem chodila jenom já, manžel nikdy, ale zase podepsat a zkontrolovat úkoly mu nedělalo problém.“ (Pani Václava)

„Já jsem se starala o děti, manžel je třeba vyzvedával ve školce.“ (Pani Zdena)

„Zajímal se o to, jak jim to jde ve škole, ačkoliv jsem se s nima učila já.“ (Pani Ludmila)

Dotazované ženy trávily více času v domácnosti a často také bez partnera, který byl mnohdy z pracovních důvodů mimo domov. Narátorky vnímaly jako nejdůležitější svou roli matky, od které se odvíjela také role pečovatelky. Péče o druhé, která podle Bierzové (2006, s. 19-21) představuje hlavní aspekt genderové role ženy, se tak vyskytla téměř u všech narátorek, které ji považovaly za důležitou součást a poslání svých životů.

„Já jsem byla vždycky taková pečovatelka. Předtím jsem se starala pět a půl roku i o tatínka, kterej měl Alzheimeru, a to jsem do toho chodila i do práce.“ (Pani Zdena)

„Vždycky jsem se snažila, aby se všichni kolem měli dobře, víte.“ (Pani Ludmila)

„Já mám takovou blbou povahu, jsem dost plačtivá a mám starost o všechny okolo. Chci, aby se všichni měli dobře.“ (Pani Zdena)

„Já jsem posloužila mamince a dětem. Byla jsem tady pro ně.“ (Pani Václava)

V souvislosti s péčí o druhé některé z narátorek přemýšlely o tom, jaké by to bylo, kdyby se rozhodly žít život úplně anebo alespoň částečně zbavený péče o druhé.

„Já jsem teda měla možnost vycestovat na černo. Měla jsem totiž takovýho přítele na dálku, ale nemohla jsem tady nechat tři děti a matku. Tohohle jsem se musela vzdát. Někdy si říkám, jaký by to bylo, kdybych byla bejvala odešla.“ (Paní Václava)

„Někdy si říkám, jaký by to bylo, kdybych ho tenkrát třeba opustila nebo on nás, jestli by třeba ten život nebyl lepší.“ (Paní Zdena)

Dle jednotlivých narativů se ani jedna z žen nedokázala vymanit ze své předem určené role pečovatelky, která s sebou přináší celý soubor správného chování, postojů a emocí. Narátorky svou roli pečovatelky vnímaly jako očekávanou a správnou, ačkoliv teď s odstupem času přemýšlejí o tom, jaký by byl jejich život, kdyby se zachovaly jinak.

6.1.6.3. Muž jako živitel rodiny

Všechny narátorky uvedly, že muž představoval v jejich domácnosti existenční jistotu. Ambice k vlastní úspěšné kariéře byly u většiny narátorek potlačeny buď vlivem vlastní rodiny nebo náročností zastávat dohromady ‚dvě směny‘ - péči o domácnost a práci. Ačkoliv nemám k dispozici data pojednávající o tom, jak byly narátorky vychovávány, domnívám se, že právě výchova zde mohla sehrát důležitou roli v budoucím vnímání životních rolí žen. Karsten (2006, s. 68-69) uvádí, že mladé dívky jsou usměřňovány v budování zdravého ženského sebevědomí a silné stránky jejich osobnosti jsou spíše potlačovány. V kontextu jednotlivých narativů by právě tato teorie mohla vysvětlovat, proč ženy nelpěly na své vlastní kariéře a v souvislosti s kariérními úspěchy a zaměstnáním mluvily spíše o svém partnerovi než o sobě samotné. Téměř všechny narátorky uvedly velkou časovou vytíženost svých partnerů v souvislosti s náročnou prací a potřebou zajistit rodinu hlavně materiálně. Od ženy jako manželky partner předpokládal, že se postará především o domácí zázemí a výchovu dětí. Toto mužské očekávání uvádí také Kratochvíl (2009, 135-136).

„... každej chtěl mluvit hlavně s Jirkou. Vždycky to byla nějaká delegace a já jsem jako manželka plnila spíš tu reprezentativní funkci. Manžel se se mnou chlubil.“ (Paní Eva)

„Manžel hodně pracoval.“ ... „Manžel v redakci hodně cestoval, takže jsme s holkou byly často samy.“ (Paní Marie)

„Manžel se hrozně rád staral o rodinu, aby nám nic nechybělo. Hodně pracoval.“ (Paní Eva)

...manžel začal dost jezdit na služební cesty do zahraničí, takže jsem byla většinu času s děckama sama doma. '... (Paní Ludmila)

Téměř u všech narátorek se způsob chování partnerů v manželství jevil jako autoritativní, soutěživý, dominantní a sebejistý, což potvrzuje jednak projevovaná žárlivost vůči svým partnerkám a také těžké smířování s odchodem do důchodu. Tyto mužské vlastnosti můžeme v kontextu Karstenovy stupnice (2006, s. 26) označit jako instrumentální.

... je pravda, že to v rodině šlapalo podle něj. '... (Paní Ludmila)

,On byl extrémně žárlivej a několikrát se taky kvůli mně porval. ' ,To bylo prostě tak, že on mohl všechno a já nic. ' ... ,...stejně mě chtěl mít vždycky pod kontrolou. ' (Paní Václava)

,Já si myslím, že Venda dokonce na ty kluky žárlil. '... ,Dokonce mi to i řekl, že furt jenom děti, děti, děti. ' ... ,Je to taková mužská ješitnost. Neuměl vůbec prohrávat. ' (Paní Zdena)

...protože si myslel, že nebudu courat za jinejma chlapama a nebudu se jim ukazovat. On totiž hrozně moc žárlil... ' (Paní Eva)

,Když jsme pak spolu někde byli, tak se pyšnil, ale zase to mělo negativní stránku, že dost žárlil. ' (Paní Ludmila)

Všichni muži byli očima svých partnerek vnímáni jako hodnotově orientovaní na kariéru. K očividné proměně jejich dominantní role došlo až v důchodovém věku vlivem ztráty pracovní pozice, která u nich vedla k mnohem větší míře stresu a pocíťované frustraci, než tomu bylo u dotazovaných žen. Stárnoucí muži, jak píše Skopalová (2005, s. 67), hůře zpracovávají ztrátu své celoživotní prestiže a seberealizace prostřednictvím kariéry, což vyplynulo také z výpovědí narátorek.

...manžel hlavně hrozně těžce nesl, že v 65 letech musel do penze, protože se na jeho místo tlačil jeden hodně silnej kádr. To se ale nedalo svítit. ' (Paní Eva)

,Manžel nesl pak ten důchod dost špatně, protože najednou byl doma a neměl moc co dělat. ' (Paní Ludmila)

Vzájemná podobnost nastala také ve spojitosti s péčí o nemocné partnery u paní Marie a paní Zdeny, které uvedly, že jejich nesoběstační manželé ve stáří vykazovali více femininních znaků – chovali se citlivěji a láskyplněji, což potvrzují také průzkumy z USA, které uvádí Karsten (2006, s. 171) i studie Hasmanové Marhánkové (2008, s. 33-34). Muži se ve stáří stávají na ženách více závislí a přibývá u nich ženských charakteristických znaků.

„Manžel měl rakovinu slinivky, takže jsem se o něj ke konci hodně starala doma. To bylo takový smutný období, ale v té době byl úplně zlatej. Pořád mě hladil. Takhle se dřív moc nechoval.“ (Paní Marie)

„Zajímavý ale bylo, že tolik pohlazení a pusinek, co mi v té době dával (manžel), jsem od něj nikdy předtím nezažila.“ (Paní Zdena)

6.1.6.4. Finance a vyřizování úřední agendy

Ačkoliv podle Kratochvíla (2008, s. 148) zahrnuje finanční hospodaření nejčastěji variantu společné pokladny anebo osobního kapesného, v jednotlivých domácnostech mých respondentek se finance dělily na více možných variant. V případě paní Evy přispívali na domácnost oba partneři danou částku.

„My jsme se prostě domluvili na částce, kterou jsme společně polovičně dávali každé na hospodaření a na výdaje s bytem. Manžel si pak svoje peníze nechával a já taky.“ (Paní Eva)

Paní Marie, stejně jako paní Ludmila, finanční záležitosti nevyřizovaly vůbec a iniciativu převzal partner.

„...on vyřizoval veškerou tu agendu, jako úřady a tak dále...“ (Paní Marie)

„Manžel byl vždycky ten dominantní a rozhodoval i o financích. Měli jsme jeden společný účet, a to měl na starost on.“ (Paní Ludmila)

Paní Václava hospodařila s penězi jako jediná v domácnosti. Ukázala se tak být nejvíce soběstačná ze všech narátorek.

„I když jsem byla vdaná, tak tohle manžel nikdy nedělal.“ (Paní Václava)

Paní Zdena se se svým manželem ve finančních otázkách neshodovala a každý měl na finance jiný pohled – ona více šetřila, manžel více utrácel.

„Já jsem byla doma vychovaná tak, že jsme nikdy nekoupili nic, na co jsme neměli. Venda to ale dělal tak, že když si něco chtěl koupit, tak si na to půjčil a pak to vrátil. Já jsem to teda nemohla pochopit, že prostě všechno chtěl hned.“ ... (Paní Zdena)

Na vyřizování administrativních věcí v období manželství vzpomínaly narátorky rozdílně. Paní Ludmila administrativu nevyřizovala vůbec, protože nikdy nemusela.

„...celej život jsem se o tyhle úřední věci nestarala, protože jsem nemusela. On mě k tomu stejně ani pořádně nepustil a mě to takhle dá se říct vyhovovalo.“ (Paní Ludmila)

I paní Eva byla zvyklá na to, že vše vyřizoval partner. V období manželství však nastaly chvíle, kdy se musela přizpůsobit různým situacím, kde partner chyběl např. kvůli povinné vojenské službě. V důsledku toho se naučila být ve vyřizování úředních věcí dostatečně kompetentní. Její naučená samostatnost se však u partnera nesešla s úspěchem.

„To, když byl na té vojně, tak jsem se musela postarat o takový ty administrativní pochůzky a začala jsem být dost samostatná a když se pak vrátil, tak se mu strašně nelíbilo. On mě to i přímo řekl, že by se chtěl o tohle starat sám, abych já nic nemusela.“ (Paní Eva)

Paní Zdena neměla s vyřizováním úředních záležitostí během manželství žádné problémy díky svým zkušenostem ze zaměstnání.

„Na úřady jsem vždycky chodila jenom já a neměla jsem s tím vůbec žádný problémy, protože jsem dřív pracovala u pošty a mohla jsem se to tím pádem naučit.“ (Paní Zdena)

Paní Václava se celý život starala o úřední záležitosti sama bez mužské pomoci.

„Co se týče baráku, tak já mám všechny účty, všechno si zařizuju já. Chodím platit poplatky, zatím jsem toho schopna.“ (Paní Václava)

6.1.7. Život bez partnera

Všechny narátorky byly ve svém životě vdané pouze jednou a délka jejich manželství byla alespoň 25 let. Ztráta životního partnera představovala u některých z nich výraznou změnu v uspořádání dosavadních prováděných činností a zasetého domácího stereotypu. Paní Eva jako jediná detailněji vzpomínala na den manželovi smrti a na své tehdejší pocity.

„Já jsem totiž nebyla schopna brečet, já jsem nebyla schopna vůbec nic. A v tu ráno to bylo, jak když něco ze mě vyletí, takový šílený prázdno.“ (Paní Eva)

Paní Václava a paní Ludmila v souvislosti se ztrátou partnera vzpomínaly hlavně na to, že musely náhle převzít veškerou iniciativu v domácnosti. Dle Špatenkové (2005, s. 79-81) se jedná o ztrátu role manželky a přijetí nové role vdovy, kdy žena musí najednou o všem rozhodovat sama.

„Měsíc po jeho smrti mi odešel kluk do ciziny, takže jsem byla úplně bez chlapa a zůstaly jsme tady čtyři ženský včetně mojí maminky. Musely jsme si všechno obstarat.“ (Paní Václava)

„Musím si to všechno dělat sama. Ale všechno jsem to zvládla, všechno se dá naučit, když chcete.“ (Paní Ludmila)

Z pohledu jednotlivých ztrát po odchodu partnera podle Špatenkové (2005, s. 74) paní Marie nejčastěji hovořila o ztrátě materiální.

„No teď na tom taky nejsem úplně nejlíp, ale nějak vycházím. To víte, ten důchod je nížkej.“ (Paní Marie)

„...někdy něco opravím, protože už mám nějaký věk, tak už mi to tolik nejde. Je to hlavně z důvodu, abych si trochu přivydělala, protože ten důchod je tak malý, že s tím nevystačím.“ (Paní Marie)

„Sousedka mi zjistila havarijní službu, kterou bych si mohla objednat, ale ty jsou tak neskutečně drahý, že bych na to neměla.“ (Paní Marie)

Narátky se se musely mnoho věcí naučit vykonávat samostatně bez partnera, ale zároveň byly zvyklé spoustu věcí provádět již během manželství. Mužská pomoc chyběla především v souvislosti s opravami v domácnosti. Přibyly také potíže s úřední agendou a objevily se občasné pocity samoty, které se nárátky snažily kompenzovat častými sociálními kontakty nebo pořízením domácího mazlíčka, což je podle výzkumu Saka a Kolesárové (2012, s. 101-102) považováno za důležité prvky v životě každého seniora.

„...mám pejska, kterýho jsem si vzala z útulku, protože já nemůžu být sama.“ (Paní Eva)

„No a pak mám malýho pejska, kterej tady žije se mnou, takže mi dělá společnost.“ (Paní Marie)

6.1.7.1. Absence mužské genderové role v rodině

Z rozhovorů s nárátkami vyplynula řada problémů, se kterými se ze začátku musely jako ovdovělé seniorky potýkat. Řada z nich si po smrti manžela musela osvojit nové činnosti a role, které doposud vykonával v manželství jejich partner. Nárátky, které po celý život nemusely vyřizovat administrativní a finanční agendu, uvedly, že po ovdovění měly s jejich vyřizováním značné problémy, které vnímaly jako velmi stresující.

„Já jsem se hlavně musela poprat s tím, že on vyřizoval veškerou tu agendu, jako úřady a tak dále, a já jsem o tomhle neměla ani šajnu, ale musela jsem to všechno zvládnout. To byly věci jako přehlašování elektřiny, plynu a tak dál.“ (Paní Marie)

„... to pro mě bylo dost traumatický, chodit po těch úřadech.“ (Paní Marie)

„A pak právě začaly takový ty trable, že jsem se musela učit kam a co. Zjistila jsem, že Jirka měl na všechno obálky s určitou finanční částkou, třeba na byt.“ (Paní Eva)

„...tohleto vždycky dělal manžel. Pro mě to byl příšernej problém.“ (Paní Ludmila)

Narátky, které byly zvyklé vykonávat administrativní činnosti celý život, neměly naopak problémy žádné.

„Jinak jsem zvyklá si všechno vyřizovat sama, zažádat o důchod a tyhle věci.“ (Paní Zdena)

„Nebyl problém ani když manžel zemřel.“ (Paní Zdena)

„Tohle všechno zvládám já. I když jsem byla vdaná, tak tohle manžel nikdy nedělal. Co se týče baráku, tak já mám všechny účty, všechno si zařizuju já. Chodím platit poplatky, zatím jsem toho schopná.“ (Paní Václava)

Další komplikace představovaly různé opravy v domě nebo nepředvídatelné situace, kde by obvykle zakročil manžel.

„...to jsem nevěděla třeba jak se přesně spustí topení, my totiž máme na plyn a musí se tam dolívat voda a já byla úplně ztracená.“ (Paní Ludmila)

„...třeba když mám něco s televizí, tak musí přijet syn, aby se na to podíval.“ (Paní Zdena)

6.1.7.2. Stáří a měnící se role ženy

Z vyprávění narátorek o období samostatného života bez partnera vyplynulo, že žena je schopna přizpůsobit se vzniklým situacím a samu sebe vnímá jako soběstačnou. Nedělá jí problém vykonávat práci, kterou dříve zastávali muži a zároveň není pod tlakem partnera či svého okolí, tak jak to ve svém výzkumu uvádí Hasmanová Marhánková (2012, s. 217). Většinu činností, které nářtky označovaly jako mužské (opravy, péči o zahradu, údržbu domu), se po ovdovění naučily vykonávat samy.

„Některý věci si zvládnou sama opravit, vyměnit žárovku, nahodit pojistky, opravit šuplíky, prostě když je něco malýho.“ (Paní Marie)

„Takže elektřina, poličky navrtat, žádný problém. Když mi někde vypadají nějaký šroubky, tak si to spravím sama, nebudu volat přece klukům.“ (Paní Václava)

„Uměla jsem sekat kosou, to ještě tenkrát nebyly sekačky. Teď už mám teda sekačku.“ (Paní Václava)

„Když je to něco, co zvládnou udělat, tak je to v pohodě. Nebojím se toho. Šroubovák nebo kleště mi nevadí.“ (Paní Zdena)

„Ale všechno jsem to zvládla, všechno se dá naučit, když chcete.“ (Paní Ludmila)

„Když mi špatně splachoval záchod, tak jsem si to sama opravila, čistím si třeba sítko na vodovodu, to jsou věci, na který nemusím nikoho volat.“ (Paní Ludmila)

6.1.7.3. Role členů rodiny a okolí ženy po ovdovění

Podle výzkumu Saka a Kolesárové (2012, s. 101-102) se mezi nejdůležitější sociální vztahy seniorů řadí hlavně vnoučata, děti, zdravotnický personál a domácí zvířata. Pozice sousedů je naopak slabší a dominantní pozici zastávají vlastní děti. Odpovědi v tomto výzkumu však ukázaly spíše opak. V životech dotazovaných žen po ovdovění vyplňovaly velkou část času nejčastěji kamarádky, které v mnoha případech zastupovaly pozici muže ve vyřizování úředních věcí.

„To jsem se musela naučit dělat, mám jednu dobrou kamarádku, tak ta se mnou všude chodila po úřadech, abych prostě věděla, co a jak.“ (Paní Marie)

„Kamarádky, když potřebuju třeba donést něco konkrétního z obchodu, třeba pomeranče, tak mi do donesou ať tam nemusím.“ (Paní Eva)

„Holky z gymnastiky, který jsem dřív trénovala, mi pomohly vymalovat, vyčistit koberce, opravit maličkosti nebo pohlídat psa.“ (Paní Eva)

Mezi další aktéry, kteří ovdovělým ženám pomáhali s mužskými činnostmi, se řadili sousedé, známí a pak teprve vlastní rodina. Častější oslovení sousedů mohlo pramenit z jejich prostorové blízkosti.

„Na větší věci mám jednoho pána, je to takovej kutil, tak když je potřeba opravit něco většího, tak si ho pozvu, aby mi to opravil.“ (Paní Marie)

„Ale když mi tuhle nešla televize, tak se mi na to kouknul a opravil to (soused). Nebo třeba pomůže s pojistkama.“ (Paní Eva)

„To jsem si musela vždycky někoho sehnat, většinou třeba souseda anebo mi pomohli kluci.“ (Paní Zdena)

„Taky tady mám mladýho souseda, kterej mi pomohl nedávno s pojistkama.“ (Paní Ludmila)

Pomoc od dětí, které představují nejbližší sociální vrstvu, nebyla ve výpovědích zmiňována v takové míře, v jaké bych očekávala. Toto zjištění může být zapříčiněno faktem, že se seniorky na své děti nerady obracejí, protože již mají své vlastní životy – musí se starat o svou domácnost, práci a rodinu. Jiným vysvětlením může být větší emocionální blízkost ke svým kamarádkám.

„Dcera už měla svou domácnost, takže ta mi s tím moc nepomohla, takže se toho nakonec chopila jedna kamarádka, co chodila se mnou.“ (Paní Eva)

„...já mám pořád pocit, že je to pro ni zase starost navíc, a to já prostě nechci.“ (Paní Eva)

„Syn mi taky pomáhá, ale tam nemáme moc dobrej vztah se snachou.“ (Paní Václava)

„Pomáhaj mi se zahradou (synové), s nákupama, pak třeba když se něco rozbije...“ (Paní Zdena)

„...když tak třeba poprosím děcka, aby mi s něčím poradily, ale dá se to zvládnout.“ (Paní Ludmila)

„Co se týče teda nějakých větších oprav, tak většinou poprosím syna nebo sousedy a v nejhorším případě si zavolám nějakýho opraváře.“ (Paní Ludmila)

Z rozhovorů dále vyplynulo, že narátorky, které mají dcery, považují v období stáří za důležité své problémy probrat také s nimi, a to hlavně z důvodu silnější empatie než se synem. Synové se dle vyprávění postarají spíše o různé opravy nebo nákupy, ale většího emocionálního pouta a hlubokého duševního porozumění nejsou dle dotazovaných žen schopní. Muži jsou ve výchově již od dětství utvrzováni ve své mužské genderové roli, kam patří hlavně sebevědomí, mužská síla a nezávislost (Karsten, 2006, s. 68-69). Právě tyto faktory jim v dospělosti komplikují schopnosti projevovat emoce a vykazovat známky slabosti, což se potvrdilo i v jednotlivých narativech seniorek.

„Ona vždycky přijde (dcera), hodinu si povídáme, třeba si dáme malou štamprličku...“ (Paní Eva)

„Já jsem zvyklá, že dcera Dáša se každé den ozve a přijede třeba na to kafe, když je po noční a jede si do města ráno nakoupit, takže zase probereme, co a jak.“ (Paní Václava)

„Kluci navíc nesnášej, když brečím, takže v tomhle je to s nima jiný, než když se bavím se ženskýma. Věci o životě nebo o pocitech, to s klukama moc nemůžu. Jsou to prostě chlapi. Ani by vám neporozuměli.“ (Paní Zdena)

„Spíš mě teda líp vyslechne Mirka (dcera) než kluci, ale kluci samozřejmě pomůžou taky, jenom už nejsou tak empatický. Furt jsou to mužský že jo. Mají na věci jinej názor.“ (Paní Ludmila)

6.1.8. Ženská svoboda a autonomie ve stáří

Všechny narátorky vzpomínaly na svůj manželský život, ve srovnání se současnou životní etapou samostatného života, jako na více stresující, a především pod dominantním vlivem partnera. Jako největší pozitivum samostatného života vnímají právě vlastní autonomii a rozhodování o věcech podle sebe.

„Celej život dá se říct ve spěchu a když odešel ten manžel, tak já najednou nic nemusela. Předtím mě pořád někdo komandoval a pro mě to najednou byla ohromná změna.“ (Paní Zdena)

„Ten režim je mnohem volnější než dřív.“ (Paní Marie)

„Ale pak jsem si řekla, že už tady nikdo jinej není než já, tak jsem to dala na jednu hromadu a dělám si to podle sebe.“ (Paní Eva)

„Na jednu stranu je příjemný, že nic nemusíte a máte čas, nikdo vás nekomanduje...“ (Paní Ludmila)

„Je to teď pro mě mnohem volnější, protože si to dělám tak jak chci já.“ (Paní Ludmila)

„Největší pozitivum je, že nic nemusím.“ (Paní Zdena)

Dalším pozitivním zmiňovaným aspektem byl dostatek volného času, jehož náplň je v období samostatného života bez partnera zcela v ženské režii.

„Teď ve stáří by měl člověk spíš odpočívat. Mám konečně dost času na všechno.“ (Paní Eva)

„Nejvíc si teď užívám ten volnej čas a dělání věci podle sebe.“ (Paní Zdena)

„Je to teď pro mě mnohem volnější, protože si to dělám tak jak chci já.“ (Paní Ludmila)

„Největší pozitivum je, že nic nemusím.“ (Paní Zdena)

„...zase máte dost času na věci, na který byste předtím neměla čas.“ (Paní Ludmila)

Děti už jsou velký, tak mám na to čas.“ (Paní Ludmila)

Dle Špatenkové (2005, s. 79-81) se v konečném procesu po ovdovění projeví u ženy pocity nezávislosti a samostatnosti a aktivní svobodný růst. Odpovědi narátorek potvrdily, že si vytvořily svůj vlastní denní řád, kdy provádějí činnosti a aktivity pouze podle sebe a svou genderovou roli ve stáří vnímají jako méně definovanou. O stejném jevu mluví také Hasmanová Marhánková (2008, s. 33-34), jejíž teorie potvrzuje, že v souvislosti ovdovění se genderové role se svými normami a typickým souborem chování stávají uvolněnějšími. Pro všechny narátorky je prioritou především soběstačnost a vlastní důstojnost. S přibývajícím věkem nechtějí být nikomu na obtíž. Jako největší strach vnímají právě ztrátu vlastní soběstačnosti a závislost na své rodině, díky které by mohly ztratit nově nabitou svobodu.

„I když ten věk pořád přibývá, pořád chci být soběstačná, a hlavně nechci být závislá ani na dceři ani na nikom jiném. Hlavně aby mi to pořád dobře myslelo.“ (Paní Marie)

„Hlavně nechci, aby se mnou pak děcka měly nějaký starosti.“ (Paní Václava)

„...já mám hrůzu z toho, že skončím někde v pečovateláku, to je můj největší strach. Takhle mi to úplně vyhovuje, když jsem sama, udělám si věci podle svého...“ (Paní Ludmila)

„To je moje největší noční můra, že bych někomu přidělávala starosti.“ (Paní Ludmila)

6.1.8.1. Osvobození od tlaku ženské genderové role

Z vyprávění všech narátorek vyplynulo, že žití bez partnera a bez dětí je daleko uvolněnější především v souvislosti vykonávání domácích činností a nutnou výchovou dětí. Všechny dotazované ženy vykonávaly po příchodu ze zaměstnání, které bylo nejčastěji v dílnách, obchodech, průmyslu a zemědělství, tzv. druhou směnu, tak jak to uvádí Láníková a Suralová (2015, s. 290). Zatímco v období partnerského soužití všechny narátorky denně uklízely, vařily a staraly se o děti, nynější režim si upravily podle svých individuálních

potřeb, tj. vaření i úklid neprovádějí denně, ale pouze několikrát do týdne. Vykonávání domácích činností v období samostatného života narátorky nevnímají tak důležité, jako tomu bylo v období jejich manželství. Motivace k domácím pracím a vaření se ve většině případech snížila. Některé činnosti ženy přestaly provádět úplně.

„Přes den si jdu nakoupit, pak si uvařím něco k jídlu, to mi třeba vydrží na dva dny, pak si dám polední klid, tak půl hodiny.“ (Paní Marie)

„V sobotu dělám větší úklid. To předtím jsem musela uklízet prakticky denně.“ (Paní Marie)

„Úklid dělám, když se mi chce. Většinou zametu, utřu prach a víc toho nedělám. Jsem tu stejně jenom já. Dřív jsem uklízela dost, protože manžel byl na pořádek, ale mě to nevadilo.“ (Paní Eva)

„Naklizeno nemám úplně nikdy, protože mám tady pořád nějaký návštěvy, a navíc mě to ani moc nebaví, stejně jsem tady sama. Když byl ještě manžel, tak jsem se snažila uklízet denně.“ (Paní Václava)

„Vařím si tak jednou za tři dny, protože pro jednu samotnou se blbě vaří a takhle si toho uvařím víc a jím to třeba dva dny.“ (Paní Václava)

„Dřív to bylo tak, že jsem se musela postarat o děti, musela jsem rychle udělat jídlo, musela jsem se s nima učit a tak dál a tak dál. Celej život dá se říct ve spěchu a když odešel ten manžel, tak já najednou nic nemusela.“ (Paní Zdena)

„... uvařím si něco malýho k obědu, většinou si teda vařím tak na dva dny, mě to moc nebaví a stejně jsem teď sama, tak nemusím vyvářet každý den.“ (Paní Ludmila)

„To žehlení už ale dělám jenom málokdy, už mi to nějak nepříjde důležitý.“ (Paní Ludmila)

Všechny narátorky zastávají také roli babičky. Podle studie Šťastné a Žáčkové (2010, s. 27) u současných seniorů po odchodu dětí z domu neroste čas strávený s vnoučaty ani rodinami dětí, ale spíše čas věnovaný sama sobě a svým zájmům. To se potvrdilo také v tomto výzkumu. Čas strávený s vnoučaty je pro narátorky zajisté důležitý, ale z jejich vyprávění byl patrný důraz na jejich vlastní čas pro sebe, klid a odpočinek. Téměř všechny narátorky se ve svém vyprávění shodly na tom, že klasické ženské činnosti (vaření a uklízení) vykonávají dál v poněkud volnějším tempu, neboť jsou ze svého předešlého

manželského života vybaveny lepším ‚kapitálem‘ než muži (Hasmanová Marhánková, Kreidl, 2012, s. 216).

‚...když přijde vnučka a pak tady rádí, tak jsem pak ráda, když už jde potom domů. Docela mě to vyčerpává a jsem ráda, když mám svůj klid.‘ (paní Marie)

‚Jsou to ale hrozný čísla (vnučata), tak mě to vždycky unaví a jsem na jednu stranu ráda, že už mám klid (smích).‘ (Paní Ludmila)

‚Mám ráda hlavně svůj klid a pohodu.‘ (Paní Ludmila)

‚...já teda strašně ráda chodím po domě jenom v pyžámku, v župánku (smích) a užívám si to pohodlí.‘ (Paní Ludmila)

Dle Hasmanové Marhánkové (2008, s. 39-40) se ženská genderová role ženy ve stáří vzdaluje od ideálních vykonstruovaných představ o feminitě – u žen tyto představy tvoří mládí a krása. Ve srovnání s vyprávěním narátorek došlo u paní Václavy v období po ovdovění k uvolnění od tlaku předepsaných požadavků v oblasti ženské krásy a k odlišnému vnímání svého těla. Stáří vnímá jako období, kdy si naopak může hodně věcí dopřát, a ne si odpírat.

‚Já teď nedodržuju žádnou dietu, jako mladá holka jsem se hlídala víc no, a jím hodně sladkýho, i když bych teda úplně neměla.‘ (Paní Václava)

Paní Eva se naopak snaží udržovat stále atraktivní a přitažlivá, jako tomu bylo i v období manželství.

‚Pak si většinou něco uvařím na víc dnů, pořád si držím figuru, to víte...‘ (Paní Eva)

Všechny narátorky potvrdily, že stáří představuje období života, kdy má člověk na všechno dostatek času. Hasmanová Marhánková a Kreidl (2012, s. 216) mluví v souvislosti stáří o ženské nezávislosti, která pomáhá budovat sebedůvěru a podporuje v životě ženy nové impulsy a koníčky, což se potvrdilo také v tomto výzkumu. Ovdovělé seniorky se nebojí pouštět do nových aktivit nebo se učit různým dovednostem např. práci na počítači.

‚Taky jsem začala jezdit s ženskýma do divadla, na koncerty, v prosinci jsme byli na Zagorový.‘ (Paní Zdena)

‚Začala jsem se učit na počítači, to mi ale moc nejde. Je to na mě moc moderní, ale takový ty základní věci udělám.‘ (Paní Zdena)

‘Já jsem teďka začala chodit s jednou kamarádkou na jógu...’. (Paní Ludmila)

‘Ten počítač je dobrej, že je tam internet, na ten se dostanu a spoustu věcí si tam můžu najít nebo třeba číst zprávy.’ (Paní Ludmila)

Dotazované ženy tráví velkou část svého času ve společnosti přítelkyň, kdy společně navštěvují různé kulturní a společenské akce, sdílí aktivity ve společnosti svých vrstevníků, s láskou opečovávají svá vnoučata, ale do popředí se dostává hlavně jejich čas pro sebe, kdy např. relaxují při zahradničení a oprašují činnosti, na které v době aktivního života nebyl dostatek času nebo jen odpočívají u televizního nebo rozhlasového vysílání. V rozhovorech o životě bez partnera se vyskytoval důraz na individuální volbu svých koníčků a aktivit, což u žen ve stáří podotýká i Hasmanová Marhánková (2015, s. 741-743).

‘...takže se pak jdu třeba projít sama nebo se někam jdu podívat, třeba do města, abych věděla, co se kde děje. Taky ráda luštím, háčkuju, koukám na televizi třeba na ty dechovky. Třikrát do roka máme ty dámský jízdy.’ (Paní Marie)

‘Mám taky jednu dobrou kamarádku, která vlastní butik a občas potřebujou zákazníci udělat nějaký úpravy, takže třeba zkracuju kalhoty a tak.’ (Paní Marie)

‘Dostala jsem elektrickéj šicí stroj, takže na tom se teď vyžívám, a to mě dost baví. Šiju hlavně pro svoje vnoučata všelijaký peřinky, povlečení, čepičky a tak dále.’ (Paní Václava)

‘...mám nějaký odpolední program, teď momentálně třeba uklízím na půdě. Taky mám v plánu si ušít nějaký zástěry.’ (Paní Václava)

‘...jdu dělat na zahradu. To si tam hrozně ráda vokopávám a sázím.’ (Paní Zdena)

‘S kamarádkama občas zajdeme i někam za kulturou, třeba do divadla nebo tak. Nebo třeba koncert, oni mají rády ty dechovky (smích), tak to zajdeme.’ (Paní Ludmila)

6.1.8.2. Ženské přátelství jako důležitá součást seniorského života

Všechny narátorky se v rozhovorech několikrát zmínily o přátelství, které ve stáří považují za velmi důležitý hodnotový faktor. Zatímco v období manželství kladly ženy ve svých vyprávěních největší důraz na své partnery a děti, v období stáří vnímají jako své nejbližší hlavně přítelkyně, se kterými tráví hodně času, ať již ve formě společného cvičení nebo pravidelného scházení, na které během manželství nebyl čas. Narátorky považují své

přítečkyně za hlavní sociální oporu především proto, že se jim mohou s mnoha věcmi svěřit a cítí u něj k nim důvěru.

„...pak chodíme každý den odpoledne na dlouhou procházku na Vítkov, tak na ty dvě hodinky. Tam mám tu svoji partu ženskejch s pejskama.“ (Paní Marie)

„S těmahle lidma jsem se docela dost sblížila, takže si děláme tak dvakrát nebo třikrát do roka dámský jízdy. (smích) To vždycky probereme, co život dal, politiku, zanedáváme si a tak.“ (Paní Marie)

„S ženskýma hodně chodíme na to kafe, na koncerty, na procházky.“ (Paní Ludmila)

„Někdy se tak zakecáme, a ještě když do toho máte nějakou lahvinku, tak to je třeba i několik hodin.“ (Paní Ludmila)

„Teď vloni jsme byly společně na chatě na týden, to jsme si moc užily, a hlavně bez mužskejch (smích).“ (Paní Ludmila)

„Pokud řeším něco vážnějšího, většinou si o tom popovídám s ženskýma třeba u toho kafe anebo volám dětem.“ (Paní Ludmila)

„...já si třeba mnohem víc popovídám třeba s kamarádkou než s těma chlapama. S těma totiž nemůžete tolik mluvit o nějakých svých pocitech.“ (Paní Zdena)

V souvislosti s navazováním dalších intimních vztahů s muži některé z narátorek dodaly, že je pro ně v současné fázi života nepředstavitelné navázat nový vztah. Mnohem raději si vyrazí s kamarádkami, které naplní potřebu sociálního kontaktu a zároveň nenarušují nově nabitou svobodu a nezávislost. O neochotě uzavírat po ovdovění žen další intimní vztahy mluví také Hasmanová Marhánková a Kreidl (2012, s. 216). Dostatek volného času na sebe je pro ženy ve stáří prioritní.

„... ale jinýho chlapa bych nesnesla.“ (Paní Eva)

„Jinýho chlapa bych mít nemohla.“ (Paní Zdena)

6.1.8.3. Stárnutí mění pohled na život

Z vyprávění seniorek o životě po ovdovění lze uvést, že u většiny z nich dochází k bilancování prožitých let. K událostem v minulosti se často vrací ve svých vzpomínkách, což je charakteristické pro narativně orientovaný výzkum. Na své prožité události v životě

však v nynější fázi života nahlížejí s nadhledem a pokorou, tak jak to zmiňuje Kolesárová a Sak (2012, s. 14), kteří řadí mezi nejvýznamnější pozitivní změny ve stáří klid, kvalitu života, moudrost a nadhled. V určitých situacích, které ve své minulosti narátorky prožily, by nyní pravděpodobně jednaly jinak. Plnění ženské role s sebou v mládí přinášelo normy správného chování, které s odstupem času seniorky samy vnímají jako ne vždy správné a očekávané společností. Všechny se však nyní shodují v tom, že je důležité nestresovat se a nechat věci volně plynout.

„Naučila jsem se ale být trpělivá a říct si, že se to vždycky nějak vyřeší a nestresuju se tolik, jako v mládí.“ (Paní Eva)

„Za mlada jsem si všechno brala tak nějak víc. Ted' si tak nějak říkám, abych si nedělala problémy s tím, co stejně nevyřeším.“ (Paní Zdena)

„Musím říct, že jsem teda byla dost tolerantní, když na to ted' tak vzpomínám.“ (Paní Ludmila)

„Ted', když nad tím tak přemýšlím, tak bych se možná rozhodla jinak, protože to byla moje vášeň. Já ten tanec milovala. Ale poslechla jsem rodiče jako hodná holka.“ (Paní Eva)

„Některé věci bych možná třeba udělala jinak. Kdybych věděla, co všechno se mi přihodí, ale co má být, tak má být.“ (Paní Marie)

Z odpovědí vyplynulo, že ovdovělé seniorky samy sebe vnímají jako osoby vyrovnanější, pociťující pokoru, smíření, a především své individuální priority. O individualizaci jedince, která osvobozuje od statusových vazeb, se zmiňuje také Vidovičová (2008, s. 22,23). Dochází tedy k velkému rozdílu ve vnímání ženské role, která byla v období soužití s partnerem pod tlakem genderových stereotypů. Ve stáří přichází moudrost a dle vyprávění dotazovaných žen také odstup od těchto stereotypů.

7. Diskuse a závěr

Hlavním cílem této práce bylo porozumět, jak dnešní ovdovělé seniorky vnímají svou genderovou roli v prožitém manželství a zda dochází k proměně jejich genderové role ve stáří. Hlavní výzkumnou otázkou bylo: „*Jak seniorky vnímají svou genderovou roli v prožitém manželství a jak v období bez partnera?*“. Jako dílčí výzkumné otázky jsem si

stanovila: *„Jak seniorky vzpomínají na svou genderovou roli v manželství?“* *„Jak vnímají svou genderovou roli v současnosti?“* Výzkum je tvořen pěti narativními epizodickými rozhovory, které jsem podrobila narativní analýze. Výsledky obou dílčích otázek jsem podrobila vzájemné komparaci.

Zaměřila jsem se na ovdovělé seniorky žijící samy ve svém bytě nebo v domě ve věkovém rozmezí od 65 do 90 let. Všechny ženy byly v životě vdané pouze jednou, délka jejich prožitého manželství byla alespoň dvacet pět let a vdovami jsou nejméně čtyři roky. V časovém kontextu je důležité uvést, že se jednalo o manželství v dobách socialismu, pro který byla z hlediska genderu charakteristická tzv. dvojí směna žen. Všechny narátorky jsou zároveň také matkami a babičkami. Díky narativně orientovanému výzkumu jsem měla možnost hlouběji porozumět jejich životním příběhům, rozhodnutím, radostem, ale i strastem, které ve svém životě prožívaly, proto pro mě byla tato práce jistě velkým přínosem. Vážím si toho, že jsem měla možnost poznat jejich životní dráhy, které se vzájemně velmi podobaly a vzít si z nich ponaučení do života, které lze aplikovat i na budoucí generace.

Významnými společnými kategoriemi z období manželství byly zejména genderově rozdělená domácnost, žena v roli pečovatelky a vychovatelky a muž jako živitel rodiny. Všechny narátorky vzpomínaly na svou domácnost jako na tradičně rozdělené manželství, kde muž zajišťoval rodinu materiálně a žena se starala o domácí zázemí a děti. Všechny dotazované ženy vnímaly svou genderovou roli v manželství jako typicky ženskou, protože zastávaly jak roli pečovatelky o domácnost, tak roli vychovatelky dětí. Dle Špatenkové (2005, s. 71) se pro mnoho žen stává celoživotním údělem péče o ostatní, nejčastěji pak péče o své stárnoucí rodiče a partnera. Aspekt pečovatelský, který se jevil jako velmi silný sociální konstrukt daný sociální strukturou, se objevil u všech narátorek právě v souvislosti s ošetřováním nemocných partnerů nebo rodičů. Hasmanová Marhánková (2008, s. 39-40) uvádí, že stárnoucí muži se více přibližují k závislým jedincům, kteří potřebují neustálou péči, zatímco ženy začínají být ve stáří více samostatné a soběstačné, což se potvrdilo i v tomto výzkumu. Všechny oslovené ženy braly svoji roli vychovatelky a pečovatelky jako hluboce zakořeněnou povinnost, která se očekává jak od nich samotných, tak i od jejich okolí. Dle vyprávění narátorek se partneři v manželství angažovali především v materiálním zabezpečení rodiny a do domácí sféry příliš nezasahovali. V domácnosti se raději věnovali činnostem mimo domov, kam spadala např. údržba zahrady, auta a domu. Tyto činnosti jsou podle Křížkové a Pavlici (2004, s. 77) charakteristické svou nepravidelností a tvořivostí a řadí se k typicky mužským pracím.

Co se týče činností v domácnosti, ukázalo se, že nejčastějšími pomocnými pracemi mužů bylo vaření, mytí nádobí nebo věšení prádla. Ve všech případech se však jednalo pouze o činnosti pomocné, kdy partneři nikdy plně nepřebírali odpovědnost za vykonanou práci. Fenomén pomocných činností mužů uvádí také výzkum Thompsonové a Walkera (1989, s. 855) a výzkum Bierzové (2006, s. 19-21), která tyto činnosti řadí do tzv. managementu práce. Oakleyová (2000, s. 133) v této souvislosti předkládá Mossovu studii, kde ve výchově mužů a žen existuje proces vystavování k určité činnosti. Během tohoto procesu jsou dívky trvale povzbuzovány s domácími činnostmi a chlapci jsou od těchto činností naopak odrazováni. Ačkoliv cílem výzkumu nebyla genderově rozdělená výchova a nemám k dispozici data pojednávající o tomto tématu, domnívám se, že právě rozdílná výchova mohla být důvodem, proč muži v manželství nevykonávali úklidové činnosti. Úklid prováděl jako jediný pouze partner paní Ludmily, ale ona sama na jeho pomoc vzpomínala spíše v negativním slova smyslu. Důvodem mohla být partnerova dominantní pozice spolu s jeho pedantstvím a častými připomínkami. Dle výzkumu Thompsonové a Walkera (1989, s. 855) mohou ženy svou úlohu v domácnosti vnímat jako velice stresující, a proto se snaží o to, aby všechny činnosti vykonávaly co možná nejlépe. Domnívám se, že právě časté připomínky partnera podkopávaly sebevědomí paní Ludmily a pocit z dobře vykonané práce.

Téměř všichni partneři narátorek měli vyšší pracovní postavení a časově náročnou práci, která vyžadovala jejich častou absenci v domácnosti. Dotazované ženy proto musely velkou část času zastávat samy výchovu dětí, chodit do placeného zaměstnání a pečovat o domácnost (tzv. dvojí břemeno žen za socialismu) (Láníková, Suralová, 2015, s. 290). Během vyprávění o manželství a dělbě práce na mne všechny narátorky působily spíše odevzdaným dojmem a o svém partnerovi hovořily v některých případech více než o sobě samé. Z výsledků výzkumu je patrné, že ženy spíše vyzdvihovaly partnerovy kariérní úspěchy než svoje vlastní, ať již by se mělo jednat o jejich úspěchy v pracovní sféře nebo v domácnosti. Dalo by se s jistotou říci, že v očích narátorek nejsou tyto úspěchy v protikladu k mužům považovány za tak důležité. Důvodem může být nižší míra sebevědomí, které je podle Karstena (2006, s. 68-69) ve výchově mladých dívek spíše usměrňováno. Většina žen proto žila takříkajíc ve stínu kariérně úspěšnějšího muže a jak vyplývá z toho výzkumu, muži jsou v těchto představách utvrzováni sebou samým i svým okolím.

Všechny ženy se v manželství držely zajetých vzorců správného ‚ženského‘ chování přiměřeného své genderové roli, což bylo zcela jistě podněcováno také očekáváním ostatních. O tlaku z jedincova sociálního okolí mluví také Lippa (2009, s. 266) nebo Berger

a Luckmann (1999, s. 171-172), kteří považují identifikaci s rolí zachovatelnou pouze v prostředí, které tuto identitu stvrzuje. Taková identita pak přináší celý soubor norem, chování, postojů a emocí, které by žena měla dodržovat. Výsledky výzkumu prokázaly, že od žen se v manželství očekává, že budou křehké a nebudou ve věcech dostatečně kompetentní jako muži – v případě tohoto výzkumu se jednalo hlavně o úřední a finanční agendu. Právě úřední a finanční hospodaření se ukázalo být ve většině případů doménou pouze mužskou, ačkoliv se některé z narátorek v této oblasti snažily o vlastní soběstačnost, ovšem neúspěšně. Sociální role ženy se odvíjela hlavně od předem definované pozice matky a manželky, což potvrzuje Bierzová, která pokládá genderové stereotypy o ženských rolích jako výtvor biologické determinace primární úlohy ženy jako matky (Bierzová, 2006, s. 19-21).

Nejčastěji zmiňovanými hodnotovými aspekty v narativech z období stáří a samostatného žití byla pomoc přátel, ženské přátelství, svoboda, autonomie a čas na svoje koníčky. V časovém kontextu je nutné uvést, že po roce 1989 zajisté došlo k liberalizaci a diferenciaci rolí žen v naší společnosti (Sokačová, 2009, s.9). Důležitým mezníkem u dotazovaných žen bylo ovdovění, které se zprvu projevilo negativně v souvislosti zhoršení ekonomické situace žen, což u čerstvých vdov podotýká také Špatenková (2005, s. 71.), ale s postupem času seniorky samy sebe vnímají jako soběstačné. Podle Hasmanové Marhánkové a Kreidla (2012, s. 216) je žena ze své minulosti mnohem lépe vybavena na žití bez partnera nežli muž. Vzhledem k tomu, že dotazované ženy vykonávaly celý život činnosti v domácnosti, opravdu nevnímaly tak výraznou změnu životního režimu, jako by tomu mohlo být v případě ovdovělých mužů.

Ve stáří bezpochyby dochází k uvolnění předepsané genderové role ženy a zaretých stereotypů z manželství. Výsledky výzkumu potvrdily, že prožívání stárnutí významně ovlivňuje především genderová dělba práce. V souvislosti s dělbou práce Hasmanová Marhánková (2008, s. 32) podotýká, že genderové normy jsou u stárnoucích mužů spíše znevýhodněním. Příkladem může být ztráta partnerky, která způsobí, že mužům zabere podstatně víc času vykonávání domácích prací. U ovdovělých žen oproti tomu tento čas klesá a je jim více pomáháno, protože jsou schopnější navazovat a udržovat lepší sociální síť se svým okolím. Tyto aspekty se potvrdily také v případě tohoto výzkumu, neboť dle jednotlivých výpovědí narátorek se doba strávená úklidem a vařením u všech zkrátila a motivace k vykonávání domácích prací se v období samostatného žití jednoznačně snížila. Některé domácí práce dokonce seniorky přestaly vykonávat úplně.

Všem ženám se dostává pravidelné pomoci od důvěrných přítelkyň nebo příbuzných. Překvapující pro mě byla váha a důležitost ženského přátelství, která se projevila u všech narátorek a kterou zdůrazňovaly více než vztahy v rodině a se svými dětmi. Ačkoliv Sak a Kolesárová (2012, s. 101-102) upozorňují na chybějící sociální kontakty ve stáří, z odpovědí narátorek vyplynulo, že si dokázaly vybudovat stabilní sociální síť přítelkyň se kterými se pravidelně schází. Všechny dotazované ženy jsou ve stáří schopnější navazovat a udržovat intimní vztahy s ostatními ženami, přičemž slovo „intimní“ je zde myšleno jako hluboce důvěrné a důležité. V této souvislosti se potvrdil výzkum Hasmanové Marhánkové (2012, s. 217), kde uvádí, že pro starší ženy je důležité mít důvěrnou přítelkyni, ale zároveň si zachovat svou autonomii. Podstatná je také neochota uzavírání dalšího partnerství s mužem z důvodu opětovné péče o dalšího manžela. Znamená to tedy, že seniorky nejsou osamělé, neboť naplňují potřebu sociálního kontaktu, ale daří se jim udržovat svou vlastní nezávislost. Stejně je tomu také v případě narátorek tohoto výzkumu. Navazování dalších vztahů s mužem je pro všechny ženy v nynějším stádiu života nemyslitelné, protože nový intimní vztah s partnerem by představoval jasné omezení nynějšího získaného „komfortu“ svobody. Mnohem raději proto tráví čas s přítelkyněmi, které mohou představovat jak sociální oporu, tak i partnera, který pomůže s činnostmi nebo poradí v důležitých životních otázkách.

Důležité jsou především mé poznatky týkající se osvobození seniorek od mnoha očekávání, která na ně byla v minulosti kladena, jako např. osvobození od ideálů krásy a ženskosti, které jsou považovány za hlavní vykonstruované znaky feminity (Hasmanová Marhánková, 2008, s. 39-40), osvobození od tlaku předepsané genderové role, osvobození od pocitu být dobrou matkou, perfektní dcerou apod. Ondrušová (2011, s. 16) popisuje období stáří jako fázi života, kdy dojde k uvolnění, většímu sebevědomí, realizaci zájmů a aktivnímu životnímu stylu. Dle výsledků výzkumu lze potvrdit, že žena ve stáří jednoznačně disponuje silnější mocí a větším sebevědomím, ačkoliv moc a sebevědomí jsou v naší společnosti stanoveny jako fenomény pojící se s maskulinitou. O silnější energičnosti a průbojnosti žen mluví také Karsten (2006, s. 170) nebo Pinquart a Sörensová, kteří dokonce uvádějí, že obzvláště samostatný život vede k pozitivnějšímu pohledu na sebe sama.

Dotazované ženy vnímají stáří jako období, kdy mají konečně dostatek času na všechny své zájmy a některé z nich se dokonce začaly učit novým dovednostem jako např. práci na počítači. V kontextu teorie Janošové (2008, s. 41), která tvrdí, že se genderové stereotypy stávají méně funkčními či mohou být zcela v rozporu s očekávaným chováním, pokud ve společnosti nastane méně typická situace, jako např. absence jednoho z partnerů, mne zajímalo, zda ženy vykonávají také práce považované za typicky mužské. Výsledky

výzkumu prokázaly, že žena je sama schopna opravit si různé věci a postarat se o zahradu. Největší problém však představovalo vyřizování úřední agendy. Postupem času se však všechny ženy naučily tyto věci vykonávat i bez mužské pomoci a staly se jednoznačně sebevědomějšími a rozhodnějšími, než tomu bylo v období manželství. Především ale přesvědčily samy sebe o své kompetentnosti.

Pokud u žen v období samostatného žití nastane situace, kdy je vyžadována pomoc okolí, dle výsledků výzkumu nejčastěji pomáhají kamarádky, sousedé, děti nebo známí. V nejnútnejších případech se seniorky musí obrátit na opraváře. Dle výzkumu Saka a Kolesárové (2012, s. 101-102) se ve stáří objevují důležité prvky, které mohou substituovat chybějící sociální vztahy. Jako nejdominantnější se v jejich výzkumu ukázala pozice vlastních dětí a vnoučat, a naopak slabá pozice sousedů. V české společnosti se navíc vyskytuje velmi silná vazba mezi rodiči a dětmi, vůbec nejsilnější je pak mezi matkami, dcerami a vnučkami. Nicméně, tento výzkum ukázal, že pomoc od dětí se u seniorek nevyskytovala v takové míře, v jaké jsem očekávala. Narátorky se nejprve obracejí spíše na své kamarádky, sousedy nebo známé a až poté na vlastní potomky. U všech narátorek se navíc objevila největší obava z toho, že by jednou musely být na někom závislé. Hasmanová Marhánková (2015, s. 741-743) uvádí, že stárnutí se stává více komplexnější zkušeností, kdy žena může alespoň z části disponovat o životě podle vlastních představ, přičemž role prarodiče již nezahrnuje pouze hlídání vnoučat, ale také pocity vlastní nezávislosti, které mohou být na pomyslném žebříčku důležitosti možná o něco výš. Dopita (2005, s. 35) v této souvislosti uvádí, že dochází k individualizaci seniorů samotných. Podle studie Šťastné a Žáčkové (2010, s. 27) je u žen nově získaný čas pravděpodobně investován do osobních zájmů a koníčků v rámci volného času.

Role prarodičky se ukázala pro většinu narátorek jako důležitá, ale stejná důležitost se projevila také ve vykonávání vlastních koníčků a zálib, které hlídání a čas s vnoučaty nezahrnují. Právě vlastní nezávislost se skutečně ukázala být významným hodnotovým aspektem všech dotazovaných seniorek, z čehož vyplývá, že role ženy ve stáří již nemusí být definována pouze rolí babičky, vdovy a ostatními sociálně vymezenými pozicemi – žena se ve stáří sama volně proměňuje podle svých individuálních možností. Hasmanová Marhánková (2015, s. 741-743) tento jev označuje jako *kulturu stárnutí*, která se však v plné míře projeví až u budoucích generací. Ani jedna z dotazovaných žen sama sebe ve stáří nevnímá jako stárnoucí křehkou bezmocnou a pasivní seniorku, tak jak to společnosti prezentují genderově vykonstruované představy o ženě jako prarodičce (Hasmanová Marhánková, 2008, s. 39-40). Ženy jsou ve stáří naopak schopné poradit si s nepříjemnými

situacemi a v některých případech vykazují více maskulinních znaků než stárnoucí muži. Prožívání vlastní genderové identity je podle Hasmanové Marhánkové (2008, s. 32-38) ovlivňováno mnoha faktory jako jsou např. jednotlivé životní etapy, věk nebo fyzické a sociální změny. Výzkum odhalil zřetelnou proměnu ženské genderové role vlivem faktoru stáří a životní etapy ovdovění k silnější ženské soběstačnosti a sebevědomí, které mohly být v soužití s partnerem u žen utlačovány. Je tedy patrné, že genderová role ženy se v kontextu stárnutí jednoznačně posouvá směrem k maskulinitě. Mezi nejčastější znaky, které jsem u ovdovělých seniorek zaznamenala, patří hlavně větší sebevědomí, vnitřní vyrovnanost, životní nadhled, síla a aktivita.

8. Použitá literatura a prameny

- Alan, J. (1989). *Etapy života očima sociologie*. Praha: Panorama.
- Berger, P. L., Luckmann, T., (1999). *Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii vědění*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK).
- Bierzová, J. (2006). Rozdělení domácích prací v rodinách s dětmi. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 7(1): 19-26.
- Čermák, I., Blatný, M. (2006). *Metodologie psychologického výzkumu: konsilience v rozmanitosti*. Praha: Academia.
- Čermák, I., Hiles, D., Chrz, V. (2007): Narativně orientovaný výzkum: interpretační perspektivy. In: Řehan, V., Šucha, M. (Ed.), *Sborník z konference Kvalitativní přístup a metody ve vědách o člověku VI. Psychologica 37*, Olomouc: Univerzita Palackého.
- Čermák, I. (2002). Myslet narativně (kvalitativní výzkum „on the road“). I. Čermák, M., Miovský (Ed). *Sborník z konference Kvalitativní výzkum ve vědách o člověku na prahu třetího tisíciletí*. Brno: Psychologický ústav AV ČR, Nakladatelství Albert.
- Čevela, R., Kalvach, Z., & Čeledová, L. (2012). *Sociální gerontologie. Úvod do problematiky*. Praha: Grada.
- Dopita, M. (2005). Věk: Stáří–Role: Prarodič. In *Třetí věk trojí optikou*. Sýkorová, D., Šimek, D., Dvořáková, M. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Giddens, A. (2001) *Sociologie*. Praha: Argo.
- Hasmanová Marhánková, J. (2008). Genderové nerovnosti ve stáří: marginalizace a zvýhodnění žen ve stáří. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 9(2), 28-36.
- Hasmanová Marhánková, J. (2018). Sexualita a stárnutí–průsečíky ticha. Využití intersekcionálního přístupu při studiu zkušenosti stárnutí LGBT osob. *Gender a výzkum*, 19(2), 55-74.
- Hasmanová Marhánková J. (2015) „Být dobrou babičkou“ – normativní očekávání spojená s rolí babičky v současné české rodině. *Sociologický časopis*. 51 (5): 737-760. Dostupné z: <https://doi.org/10.13060/00380288.2015.51.5.212>
- Hasmanová Marhánková, J. (2008). "No co, tak je mi šedesát pět let": Vztah žen k viditelnému fyzickému stárnutí. *Sociální studia*, 1 (5): 35-53.
- Hasmanová Marhánková, J., & Kreidl, M. (2012). *Proměny partnerství: životní dráhy a partnerství v české společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Haškovcová, H. (1989). *Fenomén stáří*. 1. vyd. Praha: Panorama.

- Hendl, J. (2005). *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál.
- Höhne, S., Kuchařová, V., Svobodová, K., Šťastná, A., Žáčková, L. (2010). *Rodina a zaměstnání s ohledem na rodinný cyklus*. Praha: VÚPSV.
- Janošová, P. (2008). *Dívčí a chlapecká identita*. Praha: Grada.
- Kalvach, Z., Zadák, Z., Jiráček, R., Zavázalová, H., Sucharda, P. a kol. (2004). *Gerontologie geriatric*. Praha: Grada.
- Karsten, H. (2006). *Ženy–muži: Genderové role, jejich původ a vývoj*. Praha: Portál.
- Konopásek, Z. (1997): Co si počít s počítačem v kvalitativním výzkumu. *Biograf*, 12 (106)
Dostupné z: <http://www.biograf.org/clanky/clanek.php?clanek=1205>
- Kratochvíl, S. (2009). *Manželská a párová terapie*. Praha: Portál.
- Křížková, A., Pavlica, K. (2004) *Management genderových vztahů: postavení žen a mužů v organizaci*. Praha: Management Press.
- Křížková, A. (2002) Česká žena v práci a rodině posledního tisíciletí. In *Současná česká společnost*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Láníková, M., & Souralová, A. (2015). Domácí práce a druhá směna v režii československých ženských organizací v letech 1945-1948. *Český lid*. Praha: Etnologický ústav akademie věd ČR.
- Lippa, R. A. (2009). *Pohlaví: příroda a výchova*. Praha: Academia.
- Maříková, H. (ed.), Vohlídalová M. (2007). Trvalá nebo dočasná změna? Uspořádání genderových rolí v rodinách s pečujícími otci. *Sociologické studie*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Miovský, M. (2006). *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada.
- Oakley, A. (2000). *Pohlaví, gender a společnost*. Praha: Portál.
- Ondrušová, J. (2011). *Stáří a smysl života*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
- Pavličková, H. (2017). Hodnota a význam manželství z hlediska věku. *E-psychologie*, 11(1). 16-29. Dostupné z <http://e-psycholog.eu/pdf/pavlickova.pdf>
- Pelikán, J. (2011). *Základy empirického výzkumu pedagogických jevů*. Praha: Karolinum.
- Pinquart, M., Sörensen, S. (2001). Gender differences in self-concept and psychological well-being in old age: A meta-analysis. *The Journals of Gerontology Series B: Psychological sciences and social sciences*, 56 (4), P195-P213.

- Renzetti, C. M., & Curran, D. J. (2003). *Ženy, muži a společnost*. Univerzita Karlova v Praze: Karolinum.
- Sak, P., & Kolesárová, K. (2012). *Sociologie stáří a seniorů*. Praha: Grada
- Skopalová J. (2005). Senioři na prahu třetího tisíciletí (zaměření na znevýhodněný status starších žen). In *Třetí věk trojí optikou*. Sýkorová, D., Šimek, D., Dvořáková, M., Dopita M. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Smetáčková, I., Václavíková Helšusová L. (2006). Rodiče a další aktéři školního vzdělávání. In *Gender ve škole. Příručka pro budoucí i současné učitelky a učitele*. Jarkovská L., Pavlík P., Valdřová J. Praha: Otevřená společnost.
- Sokačová, L. (2009). *Gender a demokracie, 1989–2009*. Praha: Gender Studies.
- Strauss, A. L., & Corbin, J. (1999). *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Boskovice: Albert.
- Svobodová, K. (2007). Ženy ve stáří a v rodině. In *Vztahy, jazyky, těla*. Texty z 1. konference českých a slovenských feministických studií.: CD-ROM, Gorska, M. Praha: Fakulta humanitních studií UK.
- Špatenková, N. (2005). Fenomén vdovství. In *Třetí věk trojí optikou*, Sýkorová, D., Šimek, D., Dvořáková, M., Dopita, M., Skopalová, J. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Švaříček, R., & Šedřová, K. (2007). *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál.
- Thompson, L., & Walker, A. (1989). Gender in Families: Women and Men in Marriage, Work, and Parenthood. *Journal of Marriage and Family*, 51(4), 845-871. Dostupné z <https://www.jstor.org/stable/pdf/353201.pdf?refreqid=excelsior%3A80c28279bf8cc65ebe88cc984d9bdc42>
- Václavíková-Helšusová, L. (2003). Distribuce a naplnění volného času mužů a žen. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 4(03-04), 13-14.
- Věštinová-Kalivodová, E., & Maříková, H. (1999). *Společnost žen a mužů z aspektu gender*. Praha: Open Society Fund.
- Wolfová, D. (1994). *Když partner odchází*. Praha: IKAR.

9. Přílohy

9.1. Přepis rozhovorů

Paní Marie

Pro začátek byste mi mohla vyprávět o svém životě v manželství. Co jste dělala vy a co dělal váš manžel, jak jste měli rozdělené činnosti?

Manžel byl redaktorem a já jsem byla dámskou krejčovou – mistrovou. Jeho rodiče vlastnili obchod se smíšeným zbožím a já tam chodila nakupovat. Takhle jsme se seznámili, když tam jednou pomáhal. Mě se hned zalíbil a já jemu taky, tak jsem tam pak chodila pravidelně (smích) a on mě pak jednou pozval ven. Ty začátky nebyly úplně jednoduchý, moji rodiče byli dost přísný a já skoro nikam nemohla. Ze začátku jsme se dokonce vídali tajně, no ale pak se to nějak zlepšilo a začali jsme spolu pak chodit. On byl hrozně slušnej a hodnej. Já jsem teda hrozně brzo otěhotněla, to mi bylo 18 let. Máme jednu dceru. Proto jsme se museli vzít, to byla jiná doba, to víte. Já bych si to hlavně nikdy vzít nenechala. V tom manželství jsme společně hodně jezdili na dovolený, tak to jsem si vždycky užívala. Co se týče činností doma, tak každý dělal to, co bylo potřeba. Nebylo to tak, že bych domácí práce dělala jenom já a on jenom ty mužský, prostě co bylo potřeba, tak každej z nás udělal. Manžel třeba například vařil, když měl zrovna čas. Pořád jsme ale museli pracovat, takže toho času bylo celkem málo. Manžel pracoval v redakci Rudýho práva a pak po revoluci dělal šéfredaktora diabetického časopisu a pak tajemníka svazu zlatníků, no a potom byl vážně nemocnej, takže nedělal pak už nic. Než manžel zemřel, tak jsme se přestěhovali, protože jsme bydleli v baráku v nájmu, a tam nám tak navyšovali nájem, že jsme to pak už nezvládali, ještě k tomu jsme bydleli bez výtahu v pátém patře, takže pak jsme dostali od města tenhle byt obecní no a tady byl manžel rok a pak zemřel. Manžel měl rakovinu slinivky, takže jsem se o něj ke konci hodně starala doma. To bylo takový smutný období, ale v té době byl úplně zlatej. Pořád mě hladil. Takhle se dřív moc nechoval. No teď na tom taky nejsem úplně nejlíp, ale nějak vycházím. To víte, ten důchod je nízkkej. Já jsem se hlavně musela poprat s tím, že on vyřizoval veškerou tu agendu, jako úřady a tak dále, a já jsem o tomhle neměla ani šajnu, ale musela jsem to všechno zvládnout. To byly věci jako přehlašování elektriky, plynu a tak dál. No a pak mám malýho pejska, kterej tady žije se mnou, takže mi dělá společnost. Občas je člověku smutno, ale to patří k životu.

Takže tyhle úřední věci pro vás byly něčím novým?

Ano. To jsem se musela naučit dělat, mám jednu dobrou kamarádku, tak ta se mnou všude chodila po úřadech, abych prostě věděla, co a jak. Ale třeba dost věcí manuálních si udělám sama. Člověk se musí přizpůsobit situaci. Můj denní režim je ten, že čtyřikrát denně chodím s pejskem, starám se o domácnost, a protože jsem celý život dělala a mám tak nízkkej důchod, tak občas kamarádkám udělám nějakou opravu nebo něco.

Myslíte opravu oblečení?

Ano, opravu oblečení. Po revoluci jsem měla salón, ale doma, neměla jsem žádněj objekt. Měla jsem spoustu zákazníků, který si mě vyhledali po té revoluci, takže jsem byla jako osoba samostatně výdělečně činná.

Takže jim třeba opravujete různé věci, jako kabelky, boty atd.?

Dřív jsem šila normálně a teď už jenom známejm někdy něco opravím, protože už mám nějaký věk, tak už mi to tolik nejde. Je to hlavně z důvodu, abych si trochu přivydělala, protože ten důchod je tak malý, že s tím nevystačím.

A co se týče chodu rodiny, jak to bylo třeba dříve, když jste byla v manželství?

Dělili jsme si práci, kdo jak měl zrovna čas. Co bylo zrovna potřeba a ten kdo měl čas, tak to udělal. Snažili jsme se věnovat hlavně hodně dceři. Žádný velké aktivity jsme neměli. Manžel v redakci hodně cestoval, takže jsme s holkou byly často samy. Ale jinak jsme měli takovej spíš poklidnej život.

Co se tedy podle vás změnilo od té doby, co jste sama?

Hlavně ty administrativní věci, to pro mě bylo dost traumatický, chodit po těch úřadech. Když už jsem pak na to přišla, co a jak, tak už jsem si dokázala vyřídit hodně věcí sama. Jinak mě nic jinýho nenapadá.

A co věci v domácnosti?

Některý věci si zvládnou sama opravit, vyměnit žárovku, nahodit pojistky, opravit šuplíky, prostě když je něco malýho. Na větší věci mám jednoho pána, je to takovej kutil, tak když je potřeba opravit něco většího, tak si ho pozvu, aby mi to opravil. Na něco už člověk nestačí. Dneska těch řemeslníků je strašně málo. Já si vzpomínám, že když jsem se učila, tak hrozně všichni stáli o to se vyučit krejčovou nebo něčím, dneska o ty řemesla nikdo nestojí, každé chce bejt třeba manažer a vydělávat hodně peněz. Tím pádem úplně zabili to učňovský školství takovým způsobem, že dnes nemají elektrikáře, nemají instalatéry, krejčové a tak dál. Holka se vyučila zlatnicí, udělala si dva roky s maturitou, pak chodila na brigádu do pojišťovny Allianz, a nakonec řemeslo pověsila na hřebík a dělá v pojišťovně. Jí by bavilo dělat nějakou manuální práci třeba s kytkami nebo něco, jenomže ty platy jsou tak nízký, že by potom nezaplatila byt. Platí za garsonku patnáct tisíc.

Jak to bylo s chodem rodiny?

O dceru jsme se starali oba dva, ale víc určitě já, protože když byl muž v práci, tak to jinak nešlo. Já jsem se s ní učila. Třeba když dělala maturitu, tak jsem jí hodně podporovala, to jsme chodily po Riegráku a ona se učila němčinu, protože z toho maturovala. Manžel hodně pracoval. Když byl doma, tak se taky staral, ale hodně jezdil na služební cesty nebo měli taky nějaký výměnný tábory s Němci, že Němci jezdili sem a oni tam. Bylo to taky něco sportovního, protože on dělal taky do sportu. Dcera se díky němu dostala do míst, kam by se normálně nedostala. Co měl manžel ty akce, tak jí mohl vzít s sebou. Třeba s ním byla v Itálii, ve Francii nebo chodila do zákulisí různých akcí, kde třeba byli zpěváci a tak. Úklid jsem dělala většinou já. On třeba maximálně vyleštil stůl a utřel prach. Ale zase myl nádobí a občas uvařil. Za celou dobu našeho manželství si třeba nepamatoval, jak se pouští pračka, takže když se vypralo, tak to třeba pověsil, ale aby to spustil, tak to ne. Poslední dobou byl ale hodně těžce nemocnej a snažil se s tím dost bojovat. Nechtěl ani nás obtěžovat s těma svýma problémama. Byl hodně často v nemocnici, takže jsem toho hodně musela dělat sama.

Vy jste už babičkou, je to tak?

Ano, mám vnučku, ale dcera se s přítelem rozešla, a hlavně má malej byt, kterej není zařízenej, tak je její dcera hodně u táty. Není to ideální situace, ale co se dá dělat. Dělej to tak, že on jí odvede ráno do školy, ona jí pak vyzvedne, má jí u sebe, než on se vrátí z práce, udělej úkoly a zase jde k němu, protože tam má všechno, i vlastní pokoj. Já mám taky malej byt, tak pro dva lidi maximálně, ale jsou tady lidi, co tady žijou i se dvěma malýma dětma, a to si nedovedu vůbec představit. Když ještě vnučka chodila do školky, tak jsme měly dost společných aktivit. Teď už chodí do školy, takže mě spíš občas chodí navštěvovat a taky mě to docela zmáhá, to dítě (*smích*), protože ona je taková hodně živá.

Zvoní telefon, paní Marie si na chvíli odběhne, vyřídí telefonát a vrací se zpátky ke mně.

Mám taky jednu dobrou kamarádku, která vlastní butik a občas potřebujou zákazníci udělat nějaký úpravy, takže třeba zkracuju kalhoty a tak. Alespoň si trochu přivydělám a baví mě to. Ale je to třeba tak jednou za měsíc. Kdybych to dělala intenzivně, tak bych to musela přihlásit, ale tohle je jenom výpomoc a je to jenom u kamarádek.

Máte hodně kamarádek?

Mám dvě nejlepší a pak mám ty babky s pejskama, a to s náma ještě občas chodí jeden gay, co má krysařika. S těmahle lidma jsem se docela dost sblížila, takže si děláme tak dvakrát nebo třikrát do roka dámský jízdy. (*smích*) To vždycky probereme, co život dal, politiku, zanadááme si a tak. Mám teď hodně volného času pro sebe, takže si to užívám. Ale poslední dobou jsem teď měla problémy, že jsem nepoznávala lidi na ulici, protože se mi zhoršil zrak, tak jsem byla na operaci šedého zákalu a naštěstí všechno dopadlo dobře.

To jsem ráda. A nějaké jiné aktivity? Začala jste se v poslední době v něčem více rozvíjet?

Nejčastěji dělám ty opravy oděvů, ale to jsem dělala i když jsem byla vdaná a furt mě to baví. Hlavně to šití mě vždy tak vytížilo, že jsem ani na nic jinýho neměla čas.

A nějaké mužské činnosti?

To bych řekla, že to zařizování úředních záležitostí. To se mi z toho úplně třásl srdce, když jsem tam měla jít. Nebo mi taky jeden čas přestávalo svítit světlo, protože byly špatný jističe, takže jsem musela lítat na bytovou správu, kde ty zaměstnanci jsou snad za trest a moc se vám nevěnujou. Pak se přišel podívat elektrikář, kterej řekl, že ten jistič chce vyměnit, ale že může přijít až za tři dny a mě to zhaslo úplně. Tak jsem tam letěla znova, potom přišel zase ten elektrikář a za dvacet minut byl hotovej a chtěl po mě asi osm stovek, což je strašný. Ale musíte se všeho doprošovat a oni by tam měli být vlastně pro vás, když platíte tak vysoký nájem. Sousedka mi zjistila havarijní službu, kterou bych si mohla objednat, ale ty jsou tak neskutečně drahý, že bych na to neměla. Musela jsem se prostě naučit obcházet úřady, když potřebuju. No a ty ostatní věci, to mám tady mladýho souseda, ale když jsem potřebovala třeba seřídít televizi, tak mi řekl, že tomu nerozumí. Pak jsem zjistila, že je tady kousek opravna, kde jsem poprosila takovýho starýho dědu, aby mi s tím pomohl, tak mi to přišel seřídít. A pak ještě potřebuju nastavit set-top box, a to s námi občas chodí s pejskama jeden Slovák, tak mi slíbil, že mi pomůže. Na novou televizi bohužel nemám. Teď mám pokojovou anténu a krásně mi to běží. Dřív s manželem jsme měli internet, ale pro mě samotnou už to

není. I když ten věk pořád přibývá, pořád chci být soběstačná, a hlavně nechci být závislá ani na dceři ani na nikom jiném. Hlavně aby mi to pořád dobře myslelo.

Jak vypadá váš normální den?

V šest hodin vstáváme, jdeme na procházku vyčůrat se s pejskem, večer už moc sama ven nechodím, protože se bojím. Pak jdeme v poledne jenom krátký okruh kolem bloku a pak chodíme každé den odpoledne na dlouhou procházku na Vítkov, tak na ty dvě hodinky. Tam mám tu svojí partu ženskejch s pejskama. Naposledy chodíme kolem půl šestý večer. Ten režim je mnohem volnější než dřív. Přes den si jdu nakoupit, pak si uvařím něco k jídlu, to mi třeba vydrží na dva dny, pak si dám polední klid, tak půl hodiny, protože jsem od šesti vzhůru. Když si ten den rozplánujete a zaměstnáváte se, tak pak najednou pak máte pozdě odpoledne a pak večer a strašně mi to uteče. Pak třeba něco poklidím. V sobotu dělám větší úklid. To předtím jsem musela uklízet prakticky denně. Když jsem byla zaměstnaná, tak mi to tolik neutíkalo. Večer koukám na televizi, ale většinou u ní usnu. Pak si jdu lehnout a většinou nemůžu spát, protože se prochrupnu už u ty televize. To je takovej můj denní režim, kterej se nemění. No a pak když mi to něco naruší, třeba když přijde vnučka a pak tady rádí, tak jsem pak ráda, když už jde potom domů. Docela mě to vyčerpává a jsem ráda, když mám svůj klid. Občas se taky stane, že něco během dne opravím nebo přijde kamarádka, která si bere máho pejska na víkend, takže se pak jdu třeba projít sama nebo se někam jdu podívat, třeba do města, abych věděla, co se kde děje. Taky ráda luštím, háčkuju, koukám na televizi třeba na ty dechovky. Třikrát do roka máme ty dámský jízdy.

Když nastane nějaký problém, jak ho řešíte?

Když ho nezvládnou vyřešit sama, většinou si někoho zavolám. Taky tady mám sousedku, která má internet, je to taková modernější babička, tak když něco potřebuju, ona mi to tam zjistí. (smích) Když mě třeba něco zajímá, tak se to občas dozvím jen na nějakých internetových stránkách a já na to nemám, abych se učila teď na starý kolena pracovat s internetem. Je to pořádek času, protože na tom pořád něco sledujete. No vážně, ta sousedka tam stráví i několik hodin denně. Lidí jsou pak na tom závislí, pořád o tom někde čtu.

Dobře, tak vám moc děkuji za váš čas. Chtěla byste ještě něco dodat?

Jak jsem řekla, ten společnej život byl takovej v poklidu. Samozřejmě jsme se občas pohádali, tak jako všude, ale jinak to nic dramatického nebylo. Některý věci bych možná třeba udělala jinak. Kdybych věděla, co všechno se mi přihodí, ale co má bejt, tak má bejt. Víc k tomu asi nemám co říct.

Paní Eva

Tak můžete začít vyprávět třeba o vašem manželství.

Můj manžel byl vlastně vysněný člověk z mládí. Já, když jsem byla asi tak devítiletá a chodila jsem tady po ulici, tak jsem viděla tablo a tam prostě mě učaroval jeden takovej mladík, jeho oči. A jak jsem byla malá, tak jsem si říkala, toho bych jednou chtěla za manžela. Asi za rok jsem šla na kluziště a tam jsem jezdila dokola a všimla jsem si, že vedle nějaký hoši hrajou hokej a tam mezi nima jsem ho hned poznala. No a pak byl večer, už se vyprázdnilo kluziště a on se vracel z toho plácku, kde hráli hokej a porazil mě. No a jak já

mám tady předkus a velký raťafáky, tak jsem mu prokousla ret. (smích) Tak on něco zamumlal, to jsem nerozuměla a pak jsem šla do ohřevárny a on seděl proti mně, držel si kapesníkem ret a měl vedle sebe slečnu, protože byl přece jenom o pět roků starší než já a tý říkal „No a ona mě prokousla ret.“ To bylo vlastně moje druhý setkání s ním a já jsem tý slečně strašně záviděla. No a pak zase plynul čas, já jsem udělala zkoušky na gympl do primy a když jsem byla v sekundě, tak jdu o přestávce a měla jsem šaty s takovýma knoflíčkama na zádech a najednou někdo začal počítat ty knoflíčky na těch zádech no a já jsem se otočila a říkám „Ty jsi blbej“ a najednou koukám a on to byl Jiří, který tam chodil do septimy a on se zasmál a utek na záchod (smích). No a pak jsem byla znovu bruslit a on tam bruslil taky, a to bylo tady v Libni na Čechii, no a jak tak jezdím dokolečka, Inka tam zpívala tu svou Slunečnici a najednou mě on předjel, podal mi ruku no a to znamenalo, že když se to člověku líbilo, tak se chytnul a jezdili jste ve dvou. Takhle jsem se skutečně seznámili. On mě pak doprovodil domů a začali jsme spolu kamarádit. Já jsem potom ve kvartě dostala obrnu, když jsme byli se školou na chmelu, takže jsem nenastoupila do kvinty a byla jsem ochrnutá na nohy, no a do školy jsem nemohla, tak mi pak volala sestra Jiřího, jestli nechci pomoci s franštinou a matematikou, že Jirka je ochoten mě doučovat, tak ke mně pak začal docházet a pak jsme spolu už začali chodit. Jirka byl hrozně chytrej a rozumnej a můj tatínek měl tehdy velkoobchod kovy, tak mu Jirka začal pomáhat s účetnictvím a byl jeho pravá ruka. No a já jsem se pak na fakultě zamilovala do jinýho. Byl tam prostě takovej mužskej a dělal tam nějakýho asistenta a prostě měl takový zvláštní oči, že jsem ty jeho oči všude viděla. Jirkovi jsem to řekla, protože jsem byla slušná holka a on to teda těžce nesl, ale kdo to daleko hůř nesl byli moje rodiče, jednak můj tatínek mi řekl, že ho zničím, když se s Jirkou rozejdu a pamatuju se, jak i babička tehdy si klekla a říkala mi „Evičko nech si Jiříčka, to je strašně hodnej kluk, budeš litovat.“ a tak dále. Tak jsem teda zůstala s Jirkou, ale chtěla jsem si ho vzít hned. Kdo byl totiž vdanej, tak mohl zůstat v Praze a kdo byl svobodnej, tak musel do pohraničí. Takže jsme se vzali, to mi bylo 19. Já jsem študovala pedagogiku. Já jsem ještě byla taky v taneční skupině, od malička jsem byla blázen do tancování. Když jsem slyšela muziku, tak jsem byla taky úplně někdo jinej. A tak jsme se vzali. Jirka pak šel na dva roky vojnu po študiu, dělal strojní inženýrství. První rok jsem za ním jezdila a bylo to úplně úžasný, a protože jsem žila pořád jak vdova, tak tehdy kamarádky z fakulty a Richard Frémont, jeden známej malíř a můj kamarád ze školy, tak mi říkal ať nejsem doma, abych s nima chodila na koupaliště, tak jsme jezdívali do Podolí, tehdy tam byl Mlejnek. A tam jsem najednou zjistila, že se líbim a mužský mi nedali pokoj. Začalo mě to samozřejmě těšit a na tý plovárně byla taková volejbalová parta, to bylo asi třicet lidí dohromady. Já jsem ten volejbal celkem uměla a byla jsem taková pružná. Tak mě pozvali do party a začala jsem s nima hrát volejbal. Přičichla jsem prostě najednou ke společenskému životu.

A předtím jste to takhle neměla?

Předtím jsem měla jenom rodiče, všude jsme jezdili jenom s nima a s Jirkou. I dovolený jsme trávili s rodičema. Já jsem měla úplně úžasný rodiče i dětství a prostě mi to takhle stačilo, byla jsem spokojená. Ale pak jsem najednou přičichla k tomu společenskému životu, viděla jsem, jak se kolem lidí baví, kluci byli taky hezký a mladý (smích), tak mě to trochu jako zkazilo. Začala jsem být trochu jako lehkomyšlnější. Jirka se pak vrátil po vojně. Já jsem v padesátých letech učila a taky jsem dělala trenérku moderní ženské gymnastiky a manželovi se to hrozně líbilo, protože si myslel, že nebudu courat za jinejma chlapama a nebudu se jim ukazovat. On totiž hrozně moc žárlil. Byl to ale hrozně moudrej kluk, dokonce byl ve výzkumném ústavě motorovejch vozidel, vedl tam skupinu. V republice se taky zasloužil o BESIP, ty bezpečnostní pásy a takovýhle věci, co se třeba stane, když jedete ve třiceti, čtyřiceti a tak dál. To vlastně založil Jirka. Já jsem o tom ani pořádně nevěděla,

protože on byl takovej skromnej a vždycky mi řekl, že dostal nějaký vyznamenání a já ani nevěděla, co to přesně bylo. Když pak zemřel a byla smuteční řeč, tak já jsem byla úplně paf z toho, co všechno to vlastně dostal. Během toho našeho života, když třeba přijeli Němci nebo Rusové, tak každej chtěl mluvit hlavně s Jirkou. Vždycky to byla nějaká delegace a já jsem jako manželka plnila spíš tu reprezentativní funkci. Manžel se se mnou chlubil. No, a tak šel čas... já jsem teda dělala kantorku. Měla jsem akrobacii češtinu, tělocvik a ruštinu. Učila jsem na gymplu deset let a pak jsem šla na devítiletku na základku, protože se mi hrozně líbila práce s malejma dětma. Mám taky jednu dceru. Chtěla jsem, aby byla gymnastka, protože jsem sama vedla moderní gymnastiku. Ona na to byla hrozně šikovná, jenže moje maminka jí vždycky hrozně vykrmovala. Vždycky když k ní Tamara přišla na návštěvu, tak jsem si pak domů vedla buřtík. A když jsem jí pak nutila, aby dělala akrobacii, tak mě chvilčkama skoro nenáviděla. Na druhý straně ale vždycky zase toužila vyrovnat se těm štíhlejm gymnastkám, který tam chodily ke mně. Dcera teď učí, stejně jako jsem učila já. Ještě mě teď napadlo, že manžel hlavně hrozně těžce nesl, že v 65 letech musel do penze, protože se na jeho místo tlačil jeden hodně silnej kádr. To se ale nedalo svítit.

A jak to bylo s chodem vaší domácnosti?

My jsme měli úžasně rozdělenou domácnost, co se týče financí. My jsme se prostě domluvili na částce, kterou jsme společně polovičně dávali každej na hospodaření a na výdaje s bytem. Manžel si pak svoje peníze nechával a já taky. Ale ne že bysme z toho žili jenom pro sebe, dávali jsme si třeba dárky a musím říct, že manžel byl děsnej kavalír, že z toho, co měl, platil auto, když jsme někam jeli, tak všechno platil on a já jsem se parádila, ale zase on mě nemusel přidávat třeba během roku na nějaký to parádění, protože já jsem se naučila šít a potom jsem si šila takový modely, že každej koukal. Já jsem dokázala ze dvou bund semišovejch a z kůže si udělat takovej kožich, že mě zastavovaly ženský a ptaly se mě, kde jsem si ho koupila. (smích) No a jelikož jsme měli oba dost práce, tak jsme si tu práci doma museli vždycky rozdělit. My jsme si úžasně vyhověli i co se týče vaření, protože manžel velice rád vařil, takže když jsem třeba nemohla, tak se toho chopil. Přes ten den, když jsem byla ve škole, tak jsem ani neobědvala, protože jsem chtěla bejt štíhlá a on se najedl většinou tam v tom ústavu, měli tam obědy. Hlavně se u nás doma dělaly večeře, a to bylo podle toho, jak kdo měl čas. Když jsem vedla tu gymnastiku, tak jsem se většinou vrátila tak v devět, v půl desátý. O Tamarku jsem se starala většinou já. Pomáhala jsem jí s úkolama a snažila jsem se jí vést k tomu sportu no, ale ona na to nikdy moc nebyla, což mě vždycky mrzelo. Manžel jí třeba vyzvedával ze školy a byl ten hodnější (smích). S dcerou moc dobrej vztah nemáme.

A co úklid?

To jsem zvládala levou zadní. To vůbec nebyl problém. Já byla holka rychlá, svižná. Jiří všemu rozuměl. Cokoliv se pak muselo v bytě opravit, tak udělal. Poličky namontoval, jakoukoliv techniku, třeba video zapojil. On byl opravdu chytrá hlava. Manžel se hrozně rád staral o rodinu, aby nám nic nechybělo. Hodně pracoval. To, když byl na tý vojně, tak jsem se musela postarat o takový ty administrativní pochůzky a začala jsem bejt dost samostatná a když se pak vrátil, tak se mu strašně nelíbilo. On mě to i přímo řekl, že by se chtěl o tohle starat sám, abych já nic nemusela. Takže jsem se odnaučila někam chodit a on všechno zařídil. Pak když mi teda zemřel, tak já jsem nevěděla ani kam s poukázkama. To byla tragédie, a přitom jsem se to jako mladá holka učila. Dcera už měla svou domácnost, takže ta mi s tím moc nepomohla, takže se toho nakonec chopila jedna kamarádka, co chodila se mnou. A co byste ještě ráda věděla?

Ted' mi můžete třeba povídat o tom, co se změnilo, když jste sama?

Já bych vám ještě ráda řekla i ten den, co manžel zemřel. Můžu?

Samozřejmě.

Bylo to pro mě dost zvláštní. On támhle seděl (ukazuje na křeslo vedle mě) a oblíkal se a já jsem se na něj dívala tady z gauče a vím, že jsem k němu najednou běžela a objala jsem ho. On byl občas trochu protivnej, protože měl problémy se srdcem, tak jsem z toho často byla nešťastná a ten den byl zrovna jak vyměněnej. Byl zrovna druhej svátek Vánoční. Šli jsme k mojí dceři na oběd. Když jsme byli v autě, tak jsem Jirkovi říkala, že mi to přijde, jak kdybychom jeli na nějakej nádhernej mejdan. Po obědě jsme jeli zpátky domů a já jsem zapla televizi, a to bylo velká smůla, protože zrovna dávali Babičku a ta herečka, to byla celá jeho matka. No a v tom filmu se tam zrovna loučila se životem a začala volat „Jiří, Jiří!“ a Jirka se mi rozbrečel a šel si lehnout a až do večera byl prostě hroznej. Potom šel v televizi Izer a já jsem chodila občas na ty komparzy a seděla jsem tam zrovna v první řadě, a tak jsem mu řekla, ať se jde podívat, jestli mi to sluší. Tak jsme se pak spolu dívali a on mi sahal na nohy a zhrozil se, jak je mám studený, tak mi řekl, že toho necháme, že půjde vyvenčit psa a já že mám rozestlat a půjdeme si lehnout. Když se potom vrátil z venku, tak jsem slyšela ránu, myslela jsem, že zakopl, a tak jsem se šla podívat a on tam ležel na zemi. Tak jsem zavolala záchranku, příběhly taky sousedky, ale proč vám to říkám. Když pak přišel doktor, tak se mu vůbec nelíbilo, jak se chovám. Já jsem totiž nebyla schopna brečet, já jsem nebyla schopna vůbec nic. A v tu ráno to bylo, jak když něco ze mě vyletí, takový šílený prázdno. Všechno jsem pak dělala tak nějak mechanicky a ten doktor nechal udělat soudní pitvu, protože si myslel, že jsem ho možná nějak uhodila, jak spadl a byl pomlácenej, tak jsem volala svému známému, kterej byl ředitelem na Bulovce, kterej mě ujistil ať jsem v klidu a zavolal tam do tý pitevny a říkal mi, že to je čistej infarkt. On dokonce ještě předtím prodělal nějakou infarkt, kterej přežil. A pak právě začaly takový ty trable, že jsem se musela učit kam a co. Zjistila jsem, že Jirka měl na všechno obálky s určitou finanční částkou, třeba na byt. Tak jsem to takhle učila taky dělat. Ale pak jsem si řekla, že už tady nikdo jinej není než já, tak jsem to dala na jednu hromadu a dělám si to podle sebe. Ale rozhazovačná jsem nikdy nebyla. Jeden čas po smrti manžela jsem na tom byla taky tak, že jsem měla penzi a z toho by zbyly třeba tři tisíce na všechno. Jeden čas to bylo špatný, pak se to už zase srovnalo, protože jsem dostávala příplatky na byt. No a abych vám odpověděla na tu otázku, tak jsem na tom ted' zdravotně dost špatně. Ono se říká sportem ke zdraví, ale když je toho sportu moc, tak já jsem si ošoupala dost klouby, takže jsem poprvé šla na operaci kyčlí. Já jsem jinak byla holka čiperná a vedla jsem cvičení gymnastiky až do 83 let. Tím, jak mi během té operace dávali narkózu a ta operace byla hrozně dlouhá, tak jsem pak začala mít samý problémy. Začala se mi motat hlava, začala jsem mít zelenej a šedej zákal a problémy s chůzí, protože mi zjistili, že mám těžce poškozené nervy dolních končetin. Třeba prsty u nohou už necejtim.

Jak vypadá váš den?

Tim, jak jsem pohybově omezená, tak můj den pak dopadá dost těžko. Je mi hlavně už devadesát, tak co s tím můžu tak dělat. Ráno vstanu tak v půl devátý nebo v devět a na posteli si zacvičím, protože to tělo musím trochu rozhejbat, to trvá tak čtvrt hodiny. Druhá věc je, že mám pejska, kterýho jsem si vzala z útulku, protože já nemůžu bejt sama, ale jinýho chlapa bych nesnesla. (smích) Když Jirka umřel, tak se to kolem mě motalo, hlavně teda kamarádi z volejbalu. Během čtvrt roku mi vlastně umřeli oba pejskové a hlavně manžel,

takže se mi úplně změnil život. Tohohle nového pejska jsem si pořídila na facebooku, původně byla z útulku na Kladně. Je to úžasný mít někoho do té nepohody nebo spíš pohody, co tady mám. Já tady bydlím ráda. Nedávno jsem si nechala vymalovat, i když jsem si říkala, jestli je to v tom mém věku ještě vůbec potřeba. No a abych se k tomu vrátila. Když teda vstanu, tak si vezmu župan a jdu se psem před barák, počkám až se vyčůrá a jdeme domů. Pak jdu teda na snídani a pak chodí paní, co mi dělá větší nákupy, protože to už jsem nezvládala. Pak si většinou něco uvařím na víc dnů, pořád si držím figuru, to víte, a trávím pak ten den doma. Třeba si něco přečtu nebo koukám na televizi. Dvakrát v týdnu ke mně chodí děvčata na tu jógu, kterou cvičíme společně. Občas přijde taky na návštěvu dcera nebo nějaký nápadník. (smích) V podvečer jdu ještě venčit a pak večer třeba ještě kouknu na tu televizi nebo něco, no a pak jdu spát. Úklid dělám, když se mi chce. Většinou zametu, utřu prach a víc toho nedělám. Jsem tu stejně jenom já. Dřív jsem uklízela dost, protože manžel byl na pořádek, ale mě to nevadilo.

Začala jste se od doby, co žijete sama v něčem více rozvíjet?

Začala jsem se věnovat svojí zahrádce, ale já jsem spíš to svoje maximum dělala v mládí jako trenérka a kantorka, víc to nešlo. Teď ve stáří by měl člověk spíš odpočívat. Mám konečně dost času na všechno. Dokonce jsem tehdy dostala nabídku taky na to dělat ředitelku, ale to by mě nebavilo, to je hodně papírování. Pak jsem taky dělala módní návrhy do Stylu, to byl na Národní třídě jeden z nejluxusnějších salónů. Já jsem se v mládí rozhodovala mezi tím, jestli budu tancovat jako baletka nebo jestli budu učit. Osobně jsem měla mnohem blíž k tancování. Do toho mi ale zasáhla rodina. Oni nechtěli mít doma v rodině hopsandu. Baletky a tyhle tanečnice to byla dřív taková špína, bralo se to jako komedianti. Teď, když nad tím tak přemýšlím, tak bych se možná rozhodla jinak, protože to byla moje vášeň. Já ten tanec milovala. Ale poslechla jsem rodiče jako hodná holka.

Začala jste provádět nějaké mužské činnosti?

Nikdy. Já jsem v tomhle typická ženská. Jediný, co dělám, tak že si něco zašiju. Já neumím pořádně zatlouct ani hřebík. Když něco zvládnou vyřešit sama, tak to udělám. Občas se mi i stane, že nad tím přemýšlím v noci několik dní a vymýšlím, jak bych to řešila. Naučila jsem se ale být trpělivá a říct si, že se to vždycky nějak vyřeší a nestresuju se tolik, jako v mládí. Hodně mi taky pomáhají kamarádky, který sem ke mně choděj cvičit jógu. A samozřejmě moje dcera mi pomůže vždycky, když potřebuju, ale když ona mě pořád bere, jako když jsem zdravá a všechno zvládnou sama. Ona vždycky přijde, hodinu si povídáme, třeba si dáme malou štamprličku a ona mi pak řekne, že mi vůbec nic není a víc se neptá. Ale ten život je teď takovej jednodušej dá se říct. Pořád tady mám nějaký kamarády nebo kamarádky. I moji sousedi v baráku jsou ke mně hrozně hodný a pomůžou, když je potřeba. Na tohle si stěžovat nemůžu, jenom ty roky pořád přibývají.

S čím vám konkrétně pomáhá dcera nebo kamarádky, sousedé?

Soused mi pomáhá jak kdy. Nerada totiž obtěžuju. Ale když mi tuhle nešla televize, tak se mi na to kouknul a opravil to. Nebo třeba pomůže s pojistkama. Kamarádky, když potřebuju třeba donést něco konkrétního z obchodu, třeba pomeranče, tak mi do donesou ať tam nemusím. Ale s větším nákupem mi chodí ta placená paní. Holky z gymnastiky, který jsem dřív trénovala, mi pomohly vymalovat, vyčistit koberce, opravit maličkosti nebo pohlídat

psa. Dcera je zaměstnaná, ale když jde do tuhého, tak pomůže vždycky, ale já mám pořád pocit, že je to pro ní velká obtíž a to já prostě nechci.

Napadá vás ještě něco, co byste mi chtěla říct?

Ted' mě napadlo, že zrovna před dvěma tejdnama za mnou přišla dcera a povídá mi, jak jí školník ve škole, kde ted' ona pracuje a dřív tam chodila, vyprávěl, jaká jsem byla kdysi dřív sexbomba a že jestli by mu nedala číslo (smích). Mě to říkaly i kamarádky dřív, že když byla nějaká oslava, tak jsem tam neměla žádnou konkurenci. To mi pak řekl i manžel, že kdyby býval věděl, co se mnou všechno zažije, tak si mě ani nebral. (smích)

Paní Václava

Můžete mi začít povídat třeba o vašem manželství.

My jsme se s manželem znali už dřív, protože byl ze stejný vesnice jako já. Chodila jsem s ním na fotbal, na hokej a na zábavy. On měl holku, kterou mu doma chválili a on od ní utíkal. Já vždycky říkám, že měl dost rozšířený srdce, protože se mu jich tam vešlo moc. Já nevím, proč zrovna my jsme se museli dát dohromady. On byl o třicet centimetrů vyšší než já, sportovní postava a holky na něj letěly no. Často jsme spolu v mládí jezdili pod stan. Mě doktor kdysi řekl, že nebudu mít nikdy děti, tak jsem si nedělala žádný starosti. On byl můj první teda, ale taky poslední a než jsem se rozkoukala, tak jsem byla v jiným stavu. Tak jsem nevěděla, co s tím, ale byla jsem rozhodnutá, že na potrat nejdu. No, a tak jsme se dohodli, že se vezmem, i když pak čtrnáct dnů před svatbou jsem protestovala, že si ho nevezmu (smích), byla jsem přece jenom hodně mladá, ale nakonec jsme se vzali. To mi bylo teprv 18 let. Ty začátky byly úplně v pohodě, i když jeho sestra s tím naším sňatkem nesouhlasila, protože on přede mnou chodil se sestřičkou z nemocnice, a to byla pro ně partie, takže ona nám do toho rejpała tak moc, že spolu nemluvíme dodnes.

A co dělal manžel za práci?

On měl průmyslovku, ale bez maturity, protože ho nepustili. Nejdřív pracoval někde v Liberci u tkalcovskejch stavů. Potom šel dělat tady do autoparku, kde opravoval vojenský vozy a nakonec skončil jako svářeč. Nic ho ale pořádně nebavilo. Neměli jsme nic ani jeden, protože já byla taky čerstvě po škole, teda po učňáku no a peníze jsme nějaký našetřený neměli, takže jsme začínali s půjčkou už na svatbu, ale pak jsme to tak vždycky udělali, že jsme si mohli pořídit nábytek a tohle všechno, a tak nějak to šlo. On byl šťastnej jak blecha, když se nám narodil syn, ale ideální to nebylo. Když to nešlo doma, tak to šlo jinde, jestli mi rozumíš. Já jsem mu pak dala nůž na krk, že buď přestane nebo bude rozvod. Já jsem se s tím tenkrát moc nemazlila, to mi bylo 19 let. Následek toho byl, že jsem čekala druhý dítě, takže si to dá se říct pojistil a narodila se nám dcera. Tenkrát ta antikoncepce sice už byla, ale doktoři ji neradi dávali. Do roka jsme pak měli třetí dítě. Neříkám, že pak přestal úplně blbnout, ale musel se o ty děti víc starat. Já jsem musela pak na operaci a on se prostě musel postarat o tři děti. Jo staral se, vyžíval se s nima, hrál si s nima, pomáhal, byl i do vaření, to dělal strašně rád. Já jsem vařit uměla od malička, protože mě k tomu vedla moje maminka, ale on si na tohle zrovna potrpěl a u vaření vždycky pomáhal nebo vařil sám. V tomhle si stěžovat nemůžu. Když nám nešel vodovod, tak se chodilo máchat do potoka a v zimě v potoce, to bylo hrozný, ale ani s tímhle neměl problém a pak to prádlo třeba pomáhal vřšet. Stejně tak

třeba utíral nádobí. Na svátky a narozeniny nikdy nezapomněl a nějak to dodržoval, ale stejně občas blblnul. V šedesátém devátém tenkrát byl na nějaký manifestaci a tam ho někdo poznal z těch policajtů, takže už měl takovej škraloupek. Ale ten já jsem měla taky, protože můj táta byl taky tenkrát za války v odboji, takže jsem to taky neměla lehký a nesměla jsem na školu. Ale s těma dětma to bylo v pohodě no. Když pak nejmladšímu dítěti byly dva roky, tak jsem šla do práce. Dělal jsem na dvě směny jako lisařka, a to jsem vydržela dělat celý život. Když pak dětem začala škola, tak se s nima učil. Holky někdy dost rozmazloval a kluka táhnul ke sportu. Kluk se pak přihlásil na průmyslovku, kam ho teda nevzali. Jo a teď mě ještě napadlo, že manžel se dal ještě před tím svážením na myslivost a když chlapi chtěli dělat tenkrát myslivce, tak museli bejt ve straně. Jeho šéf tenkrát za náma byl a prostě ho donutil pod výhrůžkami: „*Jak se ti učeť děti? Dobře? Chceš, aby šly do školy? Chceš flintu? Tak tam musíš vlízt.*“ Takže se dal do strany, flintu dostal, všechno bylo okej a náš kluk se pak na průmyslovku dostal. Všechno teda pak nějak šlo, ale on si nedával majzla, protože jednou přišel na nějakou větší rozkrádačku, takže ho začali šikanovat. Dopadlo to tak, že byl na černý listině a musel od těch myslivců odejít a mohl si vydělávat snad jenom 1 800 Kč, zatímco já brala něco kolem 3 000 Kč, a to bylo pro něj hrozný. Naštěstí jeden jeho známěj mu teda pomohl, ale i nepomohl a dostal ho na uran, kde pak dělal tu nejblbější práci. Sice peníze byly pěkný, ale ta práce ho podle mýho zničila. Když pak umřel, tak to bylo na jeho narozeniny. Měsíc po jeho smrti mi odešel kluk na ciziny, takže jsem byla úplně bez chlapa a zůstaly jsme tady čtyři ženský včetně mojí maminky. Musely jsme si všechno obstarat. Kluci od sousedů nám třeba chodili sekat trávu a vždycky jsme si nějak poradili. Já se občas obdivuju, že jsem tohleto mohla vůbec nějak přežít. Ale jak říkám, měli jsme dobrý vztahy. Tenkrát byl navíc ten vdovskej důchod jedině když dítě studovalo a jinak nic. Takže jsem si musela nějak vystačit s tím, co jsem dělala. Po revoluci pak ty jednotlivý fabriky krachovaly, lidi zůstali bez práce, peníze jsme nebrali žádný. Nebyly to hezký časy no. Já jsem teda měla možnost vycestovat na černo. Měla jsem totiž takovýho přítele na dálku, ale nemohla jsem tady nechat tři děti a matku. Tohle jsem se musela vzdát. Někdy si říkám, jaký by to bylo, kdybych byla bejvala odešla. Já jsem posloužila mamince a dětem. Byla jsem tady pro ně. Akorát ta práce byla mizerná. Našetřino člověk neměl, protože nemohl. To byla pak samá svatba, vnoučata a člověk jim pomáhal, jak mohl. Nemohli jsme prostě rozhazovat. Když jsem tady na to zůstala sama, tak to byl strašnej šok. Já jsem z toho normálně dostala žlučnickovej záchvat, že to bylo něco hroznýho. (smích) Já jsem pak v 54 letech šla do předčasného důchodu. A ještě mě napadlo, že v tom manželství jsme měli jeden zádrhel. My jsme měli jeden moment, kdy už byly připravený rozvodový papíry a on doslova začal sekat latinu a nám se podařilo, že jsem byla v jiným stavu znova, ale bohužel pan doktor se nechtěl smířit s tím, že v 31 letech bych měla mít čtvrté dítě, byl teda pěkně naštvanej a zvorál mi tak porod, že to dítě umřelo. Chtěl hned porodit a mě praskla děloha, protože první dítě jsem měla císařem, a přece jen to byla už doba od toho posledního porodu, takže mi vlastně to dítě zabili.

A když bychom se měli vrátit k těm činnostem doma, tak jak to u vás bylo?

Úklid jako luxování, praní, žehlení a tyhle věci jsem dělala já. Manžel se snažil dělat věci kolem baráku, zedničil, udělal v celým baráku nový okna, podlahy, dětský pokojíčky. Věděl, že to musí dělat on, protože nikdo jinej by to za něj nedělal. On s tím vůbec neměl problém, ale pak si to zase vykompenzoval jinde. Ale vařil, pomáhal s úklidem a dělal co bylo potřeba. Měl zájem o to, aby šli děcka na školy. To se mu musí nechat, že pro děti by udělal první poslední. Já jsem byla v tomhle tvrdá. Jeho hodně tahali kamarádi a občas zašli na to pivo, ale to jsem brala normálně. Společně jsme chodili taky třeba na zábavy a jednou jsme byli společně v Bulharsku. Ale to zase musím říct, že jsme byli radši doma. Tady se chodilo na

koupaliště nebo do lesa. On jak dělal tu myslivost, tak jsme si často dávali třeba zajíce a tak, takže v tomhle to bylo dobrý. Zajímavý taky bylo, že jak on měl občas ty bokovky, tak já jsem se nesměla na jinýho chlapa ani podívat. On byl extrémně žárlivej a několikrát se taky kvůli mně porval. Jednou jsme na něj dokonce našli boudu s jedním kamarádem. To bylo, když jsme chodili s ním a s jeho manželkou na zábavy. Jenom na chvíli jsem s tím kamarádem zmizela ven před ten sál a hezky jsme šli za sokolovnu. Netrvalo to ani tři minuty a už nás manžel hledal, kde jsme a samozřejmě mu chtěl dát do nosu. To bylo prostě tak, že on mohl všechno a já nic. Já si vzpomínám, co toho tenkrát bylo. To byly zábavy, to byli hasiči, sportovci a tak dál. Já jsem neměla problém se zúčastňovat všech jeho spolků, ale stejně mě chtěl mít vždycky pod kontrolou. Taky si pamatuju, že jeden kluk od těch myslivců byl do mě zamilovanej, ale ten byl tak o osm roků mladší než já, prostě to byl cucák. Ale jemu stačilo, že mě vidí a že mohl na mě promluvit. Nevím, čím to tenkrát bylo, ale pár roků ve svém životě si vůbec nepamatuju. Ptala jsem se na to svojí doktorky a ona mi řekla, že jsem možná byla přepracovaná nebo to byly nervy nebo třeba po narkóze, ale když si dávám dohromady ty střípky z toho období, tak děcka chodily tak do čtvrtý třídy a nic víc si nevzpomínám. Na rodičovský schůzky jsem chodila jenom já, manžel nikdy, ale zase podepsat a zkontrolovat úkoly mu nedělalo problém. No a když byly děti už velký, tak jsem jim často pomáhala s výchovou jejich dětí a taky jsem je dost hlídala. Teď už mám vlastně i pravnoučata, takže ta rodina je hodně velká. Co se týče nakupování, tak jsme dřív jezdili jednou měsíčně na velkej nákup do Liberce a tam jsem si nakoupila všechno, co jsem potřebovala. Teď když něco potřebuju, tak si zajdu tady do večerky nebo mi to přivezou děti. Tady u nás je to problematický, protože tady nemáš nic. Neseženeš boty ani nic pěknýho na děti. Oblečení mi teď kupuje dcera Daniela, když je ve městě. Často mě tady navštěvuje. Syn mi taky pomáhá, ale tam nemáme moc dobrej vztah se snachou. Ona ho chce mít jen pro sebe a my se neshodneme ve spoustě věcech, takže to mě trochu jako mrzí. Na druhou stranu, pokud ostatní chtějí třeba něco ušít nebo udělat korále, tak to taky dělám abych si přivydělala nějakou korunu. O zábavu mám teď postaráno. Dalo by se říct, že do toho, co mě teď nejvíc drží patří králíci, zahrádka a kytky. To mě zajímá, co s tím jednou někdo udělá až tady nebudu, protože tady mám plno kytek všude. (smích) Mě nejvíc na tý dnešní době vadí, i když se možná našteješ, mobily a tablety. Když tady mám třeba moje děti nebo vnoučata, tak si nemůžeme pořádně ani promluvit, protože má každej mobil a kouká do toho imrvére. Já do toho teda nerada kecám, takže jsem radši zticha. Nejhorší je, že si nikdo neuvědomuje, ani mladý ani starý, co to všechno přinese ve stáří. Tohleto s tím zdravím, už na to začínaj upozorňovat, jenomže co můžete dělat. Já tohleto nesnáším. Mobila mám obyčejnýho a mám ho v kapse. Taky se mi stalo, že už mi dvakrát kleknul a nikdo se mi nemohl dovolat, a tak volali všude okolo, že mě nemůžou sehnat. Pak přijeli z Prahy, vylezli z auta úplně uříčený a divili se, proč jim neberu telefon. Málem kvůli tomu vyhlásili celostátní pátrání (smích). Já jsem zvyklá, že dcera Dáša se každej den ozve a přijede třeba na to kafe, když je po noční a jede si do města ráno nakoupit, takže zase probereme, co a jak.

A co třeba administrativní věci jako úřady atd.?

Tohle všechno zvládám já. I když jsem byla vdaná, tak tohle manžel nikdy nedělal. Co se týče baráku, tak já mám všechny účty, všechno si zařizuju já. Chodím platit poplatky, zatím jsem toho schopna. Já jsem schopná zavolat si i policajty. Mě sem přijel i starosta teď v tejdnu. Už jsem toho prostě měla dost, protože tady máme nepřizpůsobivý sousedy, který tam vypalovali pneumatiky od rána od osmi hodin a já jsem si toho vůbec nevšimla, protože mám normálně zavřený okna a zatažený záclony, až pak když odjížděla dcera, tak si říkám, co to je za čoud. No a nedalo mi to, tak jsem poprosila susedovic syna, jestli by mi nevyjel

na počítači, jak je to s životním prostředím na radnici a on mi to našel. Tak jsem si tam zavolala a domluvila se s nima, že to teda budou řešit a někdo přijede. Tak přijel i starosta z životního prostředí, a ještě z technickejch. Pak přišli sousedi a povídali mi, že mě nebonzli. Tak jsem jim poděkovala, ale já se už v mém věku vůbec nebojím. Oni mi teda pak z toho životního prostředí řekli, že jsem měla volat spíš policajty nebo hasiče, ale já jsem nechtěla dělat moc velký haló. To by se hned rozneslo. Já navíc ještě tady kousek hlídám chatu, protože její majitelé jsou nemocný, paní má rakovinou prsou a pán Alzheimer, takže klíče od chaty mám já. Takže já jsem v tady tom opravdu schopná. Když se něco někde děje, tak já se ozvu. Hlavně mi na tom tady záleží, žije se mi tady hezky. Člověk tady má klid.

Je něco, co by vám dělalo bez manžela problém?

Já jsem pomoci nepotřebovala. Uměla jsem sekat kosou, to ještě tenkrát nebyly sekačky. Teď už mám teda sekačku. Jediný co, tak mi dělalo problém, a ještě furt dělá, je zabíjet králíky. To musím říct vždycky sousedům nebo přijede syn. Teď mě akorát napadlo, že jsem kdysi šla na nějakou kriminalistickou výstavu a tam bylo oddělení, kde visely obrázky sebevražd a mě utanul v mysli obrázek chlapa, kterej spáchal sebevraždu na cirkulárce. A to ve mně zůstalo a já jsem se cirkulárky strašně bála. Takže to jsem nechtěla používat a chodila jsem kolem toho obloukem. Ale jednou dělal u nás můj syn s vnukem novou střechu a potřebovali podat nějaký prkno, který se muselo uříznout právě na tom a podařilo se mi to. Takže od té doby jsem řezala i prkna a s míchačkou jsem neměla problém a nemám teda do teďka. Můj táta byl elektrikář a já jsem s ním jako dítě ráda šťourala v elektrice. Párkrát jsem teda dostala šlupku. Takže elektrina, poličky navrtat, žádný problém. Když mi někde vypadaj nějaký šroubky, tak si to spravím sama, nebudu volat přece klukům. Měla jsem teď teda naposledy trochu problém s pračkou, protože jsem si kupovala novou a nerozuměla jsem těm čudlíkům, takže s tím jsem trochu bojovala, ale teď už to umím ovládat dobře. Snažím se prostě nějak fungovat. Když se bavíme se ženskýma, tak se mi smějou a ptaj se mě, do čeho jsem ještě nerejpala. (smích) To se divil i můj soused, když jsem lezla na komín, abych si ho vymetla. Prý jsem mu měla říct, ale já si to radši udělám sama.

Začala jste se v něčem více rozvíjet od doby, co žijete sama?

Dostala jsem elektrickéj šicí stroj, takže na tom se teď vyžívám, a to mě dost baví. Šiju hlavně pro svoje vnoučata všelijaký peřinky, povlečení, čepičky a tak dále. A když už se chci něčím doopravdy odreagovat, tak si luštím křížovky a sudoku. To mě baví hrozně, a hlavně i kvůli paměti, protože kolikrát lidi v mém věku jsou už úplně mimo a mě to snad ještě myslí. Často koukám taky na zprávy. I ta politika mě zajímá, protože chci zůstat v obraze. Když někdo potřebuje poradit, tak mu poradím. Pořád je mi to sympatičtější, než když někdo chodí a dělá ze sebe nevím co. To nesnáším. Třeba moje dcera Daniela ta má rozhled úplně jinej, jak je mezi lidma. To tady je člověk spíš zavřenej. Jo a začala jsem vlastně taky dělat dorty, ale to jenom pro rodinu. Teď jsem dělala naposledy jeden dort pro vnoučka.

Jak vypadá váš klasický den?

Vstanu pravidelně tak před šestou hodinou, umeju se, udělám si snídani. Naklizeno nemám úplně nikdy, protože mám tady pořád nějaký návštěvy, a navíc mě to ani moc nebaví, stejně jsem tady sama. Když byl ještě manžel, tak jsem se snažila uklízet denně. Přednost mají králíci, kachna, pes a kočka. Tu mám teď v ložnici, prospí tam kolikrát celej den. Vařím si tak jednou za tři dny, protože pro jednu samotnou se blbě vaří a takhle si toho uvařím víc a

jím to třeba dva dny. Pak třeba přijedou vnučata a pravnučata, a ještě se jim to třeba hodí domů. Třeba teď naposledy jsem dělala králičí polívku a vnučka si zbytek odvezla domů. Dřív jsem vařila s manželem denně. U nás teda hlavně byly teplý večere. Děcka chodily na obědy ve škole. Pravidelně jsme dělali hlavně polívky. Je to teď pro mě jednodušší, když nemusíš stát každý den u plotny (smích). Já teď nedodržuju žádnou dietu, jako mladá holka jsem se hlídala víc no, a jím hodně sladkýho, i když bych teda úplně neměla. Většinou mám třeba zapnutou televizi, ale nesedím u ní, ale aspoň máš pocit, že tady nejseš sama. No a abych se k tomu vrátila. Pak si třeba uvařim na těch pár dnů, přečtu si noviny, vyluštím si křížkovku, pak mám nějaký odpolední program, teď momentálně třeba uklízím na půdě. Taky mám v plánu si ušít nějaký zástěry. Večer pak koukám na televizi a jdu spát třeba kolem jedenáctý, dvanáctý. Mě už nic neuteče. (smích) Ale nějaký ten režim si v podstatě udržuju. To člověk musí. Hlavně nechci, aby se mnou pak děcka měly nějaký starosti.

Tak vám moc děkuju. Chcete ještě něco dodat?

No, jak jsem říkala, ten život nebyl vůbec jednoduchej, ale muselo se to zvládnout. V podstatě jsem si musela vždycky poradit sama a vedla jsem k tomu i svoje děti. Uteklo to nějak všechno hrozně rychle...

Paní Zdena

Mohla byste začít například tím, jak jste se seznámila se svým manželem, jak to bylo v těch začátcích...

No tak my jsme se seznámili, protože jsme se učili u stejného podniku. Poznala jsem ho, když jsem přišla do učení. Poprvé jsem ho viděla, když jsme jeli na chmelovou brigádu. On byl o rok starší a učil se stejně jako já elektrikářem. Když jsme pak začali chodit na praxi ve mlejně, protože jsem dělala pod pekárnama, tak tam jsme spolu začli pracovat a potom taky chodit. To mi bylo patnáct a půl. Takže jsme spolu začali chodit, ale nejdřív jsem to tajila, protože jsem měla přísnou maminku. Nikam jsem skoro nemohla chodit. Většinou jsem jezdila z domova třeba v neděli a šli jsme spolu tancovat nebo něco a pak zase hned zpátky domů. Chodili jsme spolu tři a půl roku. Po dvou a půl letech vztahu začal chodit na vojnu v Hradci, tak jsem za nim ob tejden jezdívala. Poprvé jsme spolu byli na horách, kde jsme, nevím, jak to říct, sblížili jsme se tam. Dneska, když o tom mluvím s dětma, tak si myslí, že máma je zaostalá (smích). Potom jsme se vzali, když manžel byl ještě na vojně. Mě bylo 18. V osmašedesátým měl už jít domů, ale protože za mnou furt utíkal, tak si to musel ještě nasloužit, ale nakonec se dostal domů díky Rusákům dřív. Bydleli jsme spolu v bytě na Proseku v přízemí. Měli jsme jenom jednu malou místnůstku se záchodem. Sprchovali jsme se v práci. Nějak jsme to holt museli zvládat. Potom jsme se přestěhovali do baráčku za Prahu až jsme si trochu našetřili a pomohli nám taky Vendovy a moji rodiče. My jsme se teda brali proto, protože jsem čekala miminko. Já jsem dělala chvíli v pekárně a tam jsem byla asi přes čtyři měsíce a opravovali jsme tam zrovna pec, no a já, jak jsem vylezla nahoru a jak tam bylo strašný horko, tak se mi udělalo špatně, a tak jsem z tý pece spadla. No a prostě jsem o to miminko přišla. Potom jsem nemohla přijít do jinýho stavu a dostala jsem pásovej opar a píchali mi injekce. No a já během měsíce, jak jsem se vyléčila, tak jsem hned otěhotněla s tím starším synem.

A kolik máte dětí?

Mám dva syny. Jeden se narodil v sedmdesátym a druhý v sedmdesátymdruhým. Po nich jsem teda čekala ještě jedno, ale to jsem měla nějakou nemocnou žlučnici a špatně jsem to snášela. Bylo to takový ošklivý no. Takže tehdy se ještě platily potraty a musela jste mít povolení od komise. Tam seděly nějaký domovnice a ty rozhodly o tom, jestli to dítě vám vemou nebo nevemou, ale tohleto mi brali ze zdravotních důvodů, protože to dítě by bylo jinak postižený. Já jsem si to ale furt hrozně vyčítala, protože jsem taková citlivá. Pak se s tím člověk sice smíří, ale teďka když je člověk starý, tak furt nějak si říká, že kdybych se třeba rozhodla jinak... no ale jak to má být, tak to má být. Nedá se nic dělat. Každý máme ten svůj osud a to nezměníme, že jo. Ale když bych se měla vrátit zpátky k tomu manželství, tak jsme teda oba elektrikáři. Potom jsem to přestala dělat a u těch pekáren jsem dělala ve vobjednávkový službě v kanceláři, a to jsem dělala až do té doby, než co jsem šla s Robíkem na tu mateřskou dovolenou, a to jsme bydleli furt na tom Proseku. Potom jsme se přestěhovali jinam. Manžel nejdřív dělal toho elektrikáře, pak šel dělat k mému otci lešenáře. Když kluci začali chodit do školky, tak jsem začala jezdit do Jílového, kde bylo JZD a byla tam taková přidružená výroba, kde jsem teda dělala já, než ty děti šly do školy. Manžel měl potom těžkej úraz, spadl z lešení a měl zlomený tři obratle, dlouho měl takovej ten krunyř, takže jsem musela zůstat doma. Zezačátku jsem pletla košíky, ale to bylo tak namáhavý, protože ještě o to manžela se starat, děti k tomu a tak, tak jsem pak chvíli šila ještě čepice, protože ten jeden plat a on teda měl nemocenskou, takže to bylo takhle. Děti pak šly do školy a já jsem se začala učit na poště, udělala jsem si takovou tu pošťáckou školu, jak oni vás nechají, abyste to mohla dělat. Oni chtěli abych dělala vedoucí, tak to jsem musela udělat zkoušky, to bylo něco jako maturita. Ale jak mluvíme o té práci, tak já si nějak nemůžu představit, kdy on přestal dělat toho lešenáře a šel dělat taxikáře. On pak když byl starší, tak dělal léta taxikáře. To bylo hlavně v důsledku toho úrazu, jak spadnul z toho lešení. Ještě teda mezi tím lešením a taxikářením dělal ve skladu. No a jinak to manželství, heďte se, bylo hezký, ale byly tam i věci, který moc hezký nebyly. Měli jsme i takovou krizi, že to vypadalo, že se rozvedeme, ale ustáli jsme to. Zvláštní je, že když ještě manžel žil, tak jsem na to tolik nemyslela, ale teď se mi tom třeba v noci zdá a cejtím se tak nějak ukřivděná, že nás chtěl opustit, a nakonec se to teda nestalo. Ona je pravda, že vždycky za to můžou oba a já jsem zas taková, že vždycky hledám tu chybu u sebe. Manžel měl pak mrtvici, ale co musím říct, tak rok před tím byl strašně zlej. Předtím jsme se teda taky hádali, ale nikdy to nebylo nějak strašný. Vždycky to teda bylo kvůli dětem a kvůli penězům. No ale rok před tou mrtvicí to bylo fakt hrozný, ale bylo to v důsledku té nemoci, protože on třeba přestával vidět a bylo mu špatně, a hlavně to byl dřív sportovec, byl dost šikovnej – na nohejbal, na ping pong, na tenis, k čemu se postavil, tak mu šlo. A to, že na to teď nestačil, tak ho štvalo. Musel se dokonce hecovat s chlapama na různých turnajích, aby si ještě dokázal, že mu to jde. Hrozně těžce se s tím smířoval, že najednou nemohl. Je to taková mužská ješitnost. Neuměl vůbec prohrávat. Jeho velkej koníček bylo třeba hraní karet, a ještě k tomu o peníze, no a v tom neuměl vůbec prohrávat. Někdy si říkám, jaký by to bylo, kdybych ho tenkrát třeba opustila nebo on nás, jestli by třeba ten život nebyl lepší. Ale chtěla jsem vám hlavně říct, že on, jak pak dostal tu mrtvici, tak byl ochrnutej na levou stranu a skoro nemluvil. Říkal jenom „jojo“ a „nene“. Musela jsem se o něj čtyři roky starat. Zajímavý ale bylo, že tolik pohlazení a pusinek, co mi v té době dával, jsem od něj nikdy předtím nezažila. V jeho rodině celkově neuměli ukazovat lásku, brali to jako slabost. V tom jsme se odlišovali i v naší výchově, protože manžel mi vždycky říkal, že jsem vychovala slabochy, že to nejsou žádný tvrdý chlapi. Já jsem je ale do toho nikdy netlačila, protože nesnáším bezcitný lidi, který jsou bezohledný a nekoukaj na druhý. Moji kluci to taky neumí dát moc najevo, ale víte, že vás mají rádi, cítíte to od nich a od té doby, co už není můj manžel, tak mi strašně pomáhaj. Možná je to tak, že jak na mě maminka byla přísná a nic jsem nemohla, tak jsem jim naopak povolila moc. Teď je to tak, že kluci za mnou jezděj. Pomáhaj mi se zahradou,

s nákupama, pak třeba když se něco rozbije, na to je šikovnej ten můj starší syn. Mladší syn žije s přítelem a chodí mi dělat vlasy (smích). Mám tři vnoučata, který jsou strašně roztomilý a dělaj mi radost. Hlavně jsem ráda, že člověk není sám, ale přesto vám řeknu jednu věc, mladý se u mě stavujou několikrát tejdně, ale když jste pak sama, tak máte sice čas, ale je to prostě smutný. Já teda ne že bych se nudila, to já vůbec. Já třeba když se dívám na televizi, tak u toho luštím, hodně čtu, to maj kluci po mě. Někdy je to ale smutný, protože se mi po něm stejská, ale to je asi přirozený a člověk to musí brát tak, jak to je. Ale jinak mně se žije dobře, nestěžuju si. Jinýho chlapa bych mít nemohla.

A když bychom se měli vrátit ještě k tomu manželství, tak jak jste měli rozdělené činnosti v domácnosti?

Já jsem se starala o děti, manžel je třeba vyzvedával ve školce. Většinou jsem se ale starala hlavně já, vařila jsem já, v podstatě všechny tyhle domácí práce jsem dělala já. Manžel mi pomáhal až tak po tý třicítce. To mi třeba utřel nádobí nebo sundal prádlo. On manžel se spíš vždycky staral o auto, o zahradu. Když bylo potřeba něco opravit, vymalovat, tak to udělal. On ale hlavně chodil na ty svoje sporty, to měl třeba dvakrát v tejdnu + zápasy.

A co finance?

Finance, no to bylo u nás takový trochu složitý. Já jsem byla doma vychovaná tak, že jsme nikdy nekoupili nic, na co jsme neměli. Venda to ale dělal tak, že když si něco chtěl koupit, tak si na to půjčil a pak to vracel. Já jsem to teda nemohla pochopit, že prostě všechno chtěl hned. Pak jsem to teda pochopila až jako stará. Hned musel koupit magnetofon, barevnou televizi a prostě nebyl zvykej šetřit. Já jsem spíš byla takovej typ, co hamounil. Já místo toho, abych si něco koupila sobě, tak jsem to koupila vždycky klukům. Kvůli penězům byly teda často dohady. Já si myslím, že Venda dokonce na ty kluky žárlil. Já nevím, jestli to tak mám jenom já, ale myslím si, že většinou ta máma má ty děti ráda nadevšechno a ten chlap se cejtí vodstrčenej. Dokonce mi to i řekl, že furt jenom děti, děti, děti. Navíc to byly vymodlený děti a jsem na ně do dneška hodně fixovaná. Je to ale nádhera, když se pak dožijete vnoučat i pravnoučat. Můžete je rozmazlovat jako hodná babička.

Jak jste řešili administrativní věci?

Na úřady jsem vždycky chodila jenom já a neměla jsem s tím vůbec žádný problémy, protože jsem dřív pracovala u pošty a mohla jsem se to tím pádem naučit. Nebyl problém ani když manžel zemřel. Mě spíš nejvíc vadilo, jak mi všechno po letech začlo odcházet, jako myslím spotřebiče. To jsem si musela vždycky někoho sehnat, většinou třeba souseda anebo mi pomohli kluci. Jinak jsem zvyklá si všechno vyřizovat sama, zažádat o důchod a tyhle věci. Já jsem byla vždycky taková pečovatelka. Předtím jsem se starala pět a půl roku i o tatínka, kterej měl Alzheimeru, a to jsem do toho chodila i do práce. Manžel to navíc těžce nesl, že se o něj starám, protože ho nemusel. Dokonce mě nutil, abych ho dala pryč do ústavu. Když se mu pak přihodila ta mrtvice, tak jsem si tak pro sebe říkala: „vidíš to, tátu si chtěl dát do ústavu a teď seš rád, že se o tebe starám já.“ Ten život se někdy tak zamotá, to víte (smích). Já mám takovou blbou povahu, jsem dost plačtivá a mám starost o všechny okolo. Chci, aby se všichni měli dobře.

Začala jste se od doby, co jste sama v něčem víc rozvíjet?

Začala jsem se učit na počítači, to mi ale moc nejde. Je to na mě moc moderní, ale takový ty základní věci udělám. Celkově na ty technologie moc nejsem, třeba když mám něco s televizí, tak musí přijet syn, aby se na to podíval. Taky jsem začala jezdit s ženskýma do divadla, na koncerty, v prosinci jsme byli na Zagorový. Tam je problém, že mám nemocnou nohu a moc toho neujdu, takže spíš radši jedu s někým autem nebo autobusem. Navíc špatně nesu doktory. To je tak, když mám jet k doktorovi, tak jsem z toho špatná tři dny dopředu a mám z toho třeba průjem.

A co nějaká mužská činnost?

Když je to něco, co zvládnou udělat, tak je to v pohodě. Nebojím se toho. Šroubovák nebo kleště mi nevadí. Vždyť jsem vyučená elektrikářka. Tam je rozdíl v tom, že dneska je to taky už někde jinde než za nás. Dělá se to dneska jinak, všechno je modernější a novější.

Jak vypadá váš den?

Já usínám až třeba kolem druhý nebo třetí hodiny ráno, takže se mi pak vstává docela těžko (smích). Ranní vstávání nebylo moje ani za mlada ale (smích). No, takže ráno vstanu, vezmu si prášky, nasnídám se, pustím si třeba televizi, mezitím si uvařím, když je pak práce na zahradě, tak jdu dělat na zahradu. To si tam hrozně ráda vokopávám a sázím. Pak si třeba poklidím doma. Občas mi kluci přivezou na hlídání jejich psy, když někam jedou. Taky ráda čtu, háčkuju, pletu, vyšívám a šiju. Nikdy se mi nestalo, že bych se nudila. Největší pozitivum je, že nic nemusím. Dřív to bylo tak, že jsem se musela postarat o děti, musela jsem rychle udělat jídlo, musela jsem se s nima učit a tak dál a tak dál. Celej život dá se říct ve spěchu a když odešel ten manžel, tak já najednou nic nemusela. Předtím mě pořád někdo komandoval a pro mě to najednou byla ohromná změna. Hrozně ráda jsem taky začala péct, tak to jsou vždycky všichni rádi, když napeču něco dobrýho, a hlavně na to mám hromadu času. Ráda taky chodím na návštěvy tady za holkama z okolí, to si vždycky dáme kafičko nebo vínečko a povídáme. A samozřejmě taky koukám na tu romantiku nebo na ten Šlágr, to mě taky moc baví, to si pustím třeba i k tý práci, ty písničky.

Jak řešíte problémy, které mohou nastat?

Někdy je řeším dobře (smích), ale někdy jsem nerozhodná. Ale abych pravdu řekla, tak teď na starý kolena trochu líp než dřív. Za mlada jsem si všechno brala tak nějak víc. Teď si tak nějak říkám, abych si nedělala problémy s tím, co stejně nevyřeším. Moji kluci mi vždycky pomůžou, ale já si třeba mnohem víc popovídám třeba s kamarádkou než s těma chlapama. S těma totiž nemůžete tolik mluvit o nějakých svých pocitech. Kluci navíc nesnášej, když brečím, takže v tomhle je to s nima jiný, než když se bavím se ženskýma. Věci o životě nebo o pocitech, to s klukama moc nemůžu. Jsou to prostě chlapi. Ani by vám neporozuměli. Já jsem hlavně strašně ráda, že můžu mluvit i teď s váma a říct vám to.

Já jsem taky ráda. Chtěla byste ještě něco dodat?

Ten život nebyl jednoduše. Bylo tam dost toho krásnýho i špatnýho, ale tak je to asi všude. Nejvíc si teď užívám ten volnej čas a dělání věcí podle sebe.

Paní Ludmila

Tak mi můžete začít třeba vyprávět o vašem manželství, jak jste se s manželem seznámila...

Seznámili jsme se na zábavě. Já jsem tam byla ještě s kamarádkou a mě se hrozně zalíbil. Byl ode mě starší o pár let. No dovedete si to představit, ty zábavy dřív, to není jako dnešní diskotéka. Bylo to v takovém sále a tančilo se. On pro mě pak přišel, tancovali jsme spolu a takhle jsme se seznámili. Já jsem se teda vdávala hodně brzo. Chodili jsme spolu chvíli a já jsem najednou otěhotněla, to mi bylo teprv šestnáct let. Moji rodiče z toho pochopitelně nebyli vůbec nadšený, tak jsme se museli vzít, teda jako my jsme samozřejmě chtěli, ale kdoví, kdybych třeba neotěhotněla, tak by to dopadlo jinak, no a bydleli jsme chvíli u mých rodičů. To jsem měla svoje první dítě – Mirku. Potom jsme si koupili menší domeček ve stejný vsi jako měli bydlení jeho rodiče a v tomhle baráčku se nám narodily další dvě děti. Později jsme si koupili pozemek a postavili jsme si velkej barák. Trvalo to teda dlouho, protože jsme na tom pracovali sami, ale já byla vždycky taková akční a do nepohody, že jsem si to užívala. Hlavně ten pocit, že budete něco svýho. Pak jsem nastoupila do zaměstnání. Naskytla se mi totiž práce ve školní jídelně, takže jsem tam šla dělat kuchařku. Ta práce mi nevadila, já mám totiž hrozně ráda děti, takže mě to i bavilo. To tomu nejmladšímu synovi byly tři roky. Já jsem byla vždycky taková akční, co se týče výchovy, takže jsem ještě tehdy vedla pionýra s děckama, jezdili jsme na tábory, na různý výlety a tak. Já jsem pořád něco musela podnikat. Práce teda bylo hodně, protože ten dům jsme si stavěli sami, ale ten čas na různý aktivity jsme si vždycky udělali. Taky jsem byla poslancem národního výboru, pak jsem byla ve svazu žen, v červeným kříži...takže to bylo pořád něco. Manžel mě teda hodně pomáhal. On dělal ve stavebnictví tesaře. Když jsme se pak přestěhovali do toho novýho baráku, tak manžel začal dost jezdit na služební cesty do zahraničí, takže jsem byla většinu času s děckama sama doma. Bylo to teda dost obtížný, protože přijel vždycky tak jednou za půl roku. Občas jsem za ním jezdila i s dětma já. To odloučení nebylo jednoduchý, samozřejmě. Ale zvládali jsme to. Takhle to nějakou dobu fungovalo, byl to takovej režim. Když se potom vrátil zpátky, to bylo pár let před jeho důchodem, tak jsem onemocněla a ty veškerý moje aktivity skončily. Manžel nesl pak ten důchod dost špatně, protože najednou byl doma a neměl moc co dělat. Já jsem ten důchod tak neprožívala jako on. Možná to pro mě taková změna nebyla, protože jsem byla stejně hodně doma a dělala jsem to stejný. Proto vymýšlel všelijaký plány, co všechno budeme podnikat, měl svojí práci taky na tom domečku, takže si to opečovával a tak. On potom teda taky onemocněl, a to trvalo asi šest let, takže pak toho už moc nedělal. Když nejste zdravotně v kondici, tak se hodně věcí změní. Za mlada jsem byla čiperná a mohla jsem dělat cokoliv, hlavně aby nebyla nuda. Proto se o mě taky manžel bál, když mě tu nechával samotnou s dětma, ale já bych ho nikdy v životě nepodvedla. Já byla holka pěkná, chlapům jsem se líbila, dělalo mi to dobře, to je jasný, ale tohle bych nikdy neudělala.

Jaký byl u vás chod domácnosti?

Když byl manžel doma, tak teda nevařil, to jsem dělala vždycky já. On hrozně rád uklízel, to já jsem skoro nesměla (smích). On byl na tohle celkem pedant. To bylo pořád: „No tak tam jsi to špatně vysála, tohle jsi blbě utřela...“. Takže to dělal většinou on sám, protože byl hrozně na pořádek. Ale to já teda taky, ale ne tak moc jako on. Musím říct, že jsem teda byla dost tolerantní, když na to teď tak vzpomínám. Ale já jsem asi takový ten typ, co je spíš flegmatik. Nějak jsem to neřešila. Já jsem teda převážně vařila, prala, žehlila a starala jsem se o děcka. To ani jinak nešlo, protože on byl dost často v tom zahraničí. Děti ale měly

takovej režim, že musely pomáhat. Byly naučený, hlavně holka teda. Ta mi pomáhala umývat nádobí, uklízet, vařit. Kluci pomáhali třeba na zahradě, s nákupem a tak. Manžel se teda samozřejmě staral víc o zahradu a o barák, taky o auto. Když bylo potřeba něco někde udělat, třeba vymalovat, tak to udělal. Manžel byl vždycky ten dominantní a rozhodoval i o financích. Měli jsme jeden společnej účet, a to měl na starost on. Ale zase, když jsem si chtěla něco koupit nebo tak, nebo třeba jsem chtěla nový vybavení do domácnosti, tak to nebyl vůbec žádnej problém a všechno zařídil a koupil. Jemu se i líbilo, když jsem se parádila, byla jsem pěkná ženská (smích). Když jsme pak spolu někde byli, tak se pyšnil, ale zase to mělo negativní stránku, že dost žárlil. Když třeba jezdil na ty služební cesty, tak mi často volal a hlídal mě, abych tady něco nevyváděla. My jsme to ale jinak měli v poklidu, musím říct. Když to srovnám s jinýma ženskýma, co měly doma, tak byl můj chlap hodnej. Samozřejmě hádky občas nastaly, když mě naštvál, tak jsme se poštěkali, to bylo jasné. Trochu se tím pročistil vzduch a jelo se dál (smích). Ale jinak to bylo bez problémů. Měli jsme to doma rozdělené a nějak to fungovalo. Na výchově dětí jsme se taky vždycky shodli. On teda byl většinu času stejně pryč, ale to neznamená, že se nezajímal. Zajímal se o to, jak jim to jde ve škole, ačkoliv jsem se s nima učila já. Od něj ale zase měly první poslední. Já jsem byla samozřejmě ta, která toho dovolila víc a on byl ten přísnější. Taky si ze mě děcka nic moc nedělaly. Když doma nebyl, tak ale poslouchat musely, to se nedalo nic dělat. A já taky uměla bejt přísná (smích).

Co různé administrativní pochůzky?

Tak tohleto vždycky dělal manžel. Pro mě to byl příšernej problém. Já si umím vyřídit spoustu věcí, ale celej život jsem se o tyhle úřední věci nestarala, protože jsem nemusela. On mě k tomu stejně ani pořádně nepustil a mě to takhle dá se říct vyhovovalo. Měla jsem svojí práci a on taky. Všechno tohle jsem se teda musela naučit. Teď už to nějak zvládám, když tak třeba poprosím děcka, aby mi s něčím poradily, ale dá se to zvládnout. A nejenom tohle...to jsem nevěděla třeba jak se přesně spustí topení, my totiž máme na plyn a musí se tam dolívat voda a já byla úplně ztracená. Musím si to všecko dělat sama. Ale všechno jsem to zvládla, všechno se dá naučit, když chcete. Co se týče teda nějakých větších oprav, tak většinou poprosím syna nebo sousedy a v nejhorším případě si zavolám nějakýho opraváře.

Jak žijete teď'?

No tak nic moc. Jsem nemocná, mám problémy se srdcem. Snažím si teda hlavně udělat věci po domě, zkusila jsem jít i do práce, ale nemohla jsem tam být, nedělalo mi to dobře. To zdraví je hrozně moc důležitý pro normální chod člověka. Snažím se být aktivní, ale už to není takový jako za mlada. S ženskýma hodně chodíme na to kafe, na koncerty, na procházky. Pořídila jsem si taky psa, kterej mě donutí chodit taky trochu ven. Mám ho z útulku a pomáhá mi to, abych se necejtila úplně sama. To je asi to nejhorší. Na jednu stranu je příjemný, že nic nemusíte a máte čas, nikdo vás nekomanduje, ale ta samota...to je prostě smutný. Ten pejsek mi dělá společnost. Taky mám tři vnoučata, který mě s mladýma často navštěvujou, tak to jsem vždycky ráda, že je veselo. Jsou to ale hrozný čísla, tak mě to vždycky unaví a jsem na jednu stranu ráda, že už mám klid (smích). Víte co, v tom stáří se dost věcí změní. Najednou nemáte tolik energie, víc vás bolí klouby, ale zase máte dost času na věci, na který byste předtím neměla čas. Já jsem teď'ka začala chodit s jednou kamarádkou na jógu, je to teda celkem náročný, ale baví mě to a je to takový klidný. To mě jako začlo hodně bavit. S těma kamarádkama trávím ten čas teď'ka hodně. Někdy se tak zakecáme, a ještě když do toho máte nějakou lahvinku, tak to je třeba i několik hodin. Ale člověk chce tu společnost. Já byla teda vždycky společenská, už jako mladá. Teď' je to spíš tak, že člověk

je samozřejmě zvyklej na svůj klid, ale abych byla od rána do večera zavřená doma, na to fakt nejsem.

Jak vypadá váš den?

Ráno vstanu až se mi chce (smích). Pak jdu teda udělat ranní hygienu, já teda strašně ráda chodím po domě jenom v pyžámku, v župánku (smích) a užívám si to pohodlí. Udělám si snídani, umyju si nádobí, jdu nakoupit, v krámě se tam sejdeme s kamarádkama...máme tam dokonce určenou devátou hodinu, tam se vždycky scházíme s babama. Pak doneseme domů nákup a jdeme si na kafe, nejdřív k první kamarádce, pak ke druhé a pak ke třetí (smích). Pak přijdu dom, uvařím si něco malýho k obědu, většinou si teda vařím tak na dva dny, mě to moc nebaví a stejně jsem teď sama, tak nemusím vyvářet každéj den. To, když byl ještě manžel, tak byly dvě teplý jídla denně. V klidu si poobědvám, pak se natáhnou, vezmu si třeba křížovky, nebo když je potřeba vyprat nebo vyžehlit, tak si jdu vyprat. To žehlení už ale dělám jenom málokdy, už mi to nějak nepříjde důležitý. Sobotu mám určenou na větší pořádek čili si udělám větší úklid. S kamarádkama občas zajdeme i někam za kulturou, třeba do divadla nebo tak. Nebo třeba koncert, oni mají rády ty dechovky (smích), tak to zajdeme. Teď vloni jsme byly společně na chatě na týden, to jsme si moc užily, a hlavně bez mužskejch (smích). V létě hodně chodíváme na procházky, ale ne na dlouho, protože špatně snáším velký vedra. Je to teď pro mě mnohem volnější, protože si to dělám tak jak chci já. Předtím to bylo tak, že když on řekl, že se bude uklízet, tak se uklízelo. Byl v tomhle despota. Já si teda taky nenechám moc líbit, ale je pravda, že to v rodině šlapalo podle něj.

Pustila jste se do nějakých nových činností, popřípadě i mužských?

Novýho asi úplně ne. Mě hrozně baví luštit křížovky, takže já dokážu několik hodin ležet jenom v těch křížovkách a pak se podívám třeba na televizi. Jinak mě ani nic neláká. Jo, občas ještě třeba vyšívám a háčkuju. V mládí jsem dělala všechno možné na světě a dneska mě to už tolik nebaví, jak mám ty srdeční problémy. Mám ráda hlavně svůj klid a pohodu. Ten odpočinek je pro mě dost důležitý. Děti už jsou velký, tak mám na to čas. Samozřejmě když pak mám třeba vnoučata, tak se snažím být akční a vymyslet různé aktivity, ale pak jsem i celkem ráda, že ty svoje děti mám už odrostlý a že to nemusím vychovávat znova (smích). Ráda je pohlídám, s tím nemám problém, ale užívám si hlavně ten čas, co mám pro sebe. No a s těma mužskýma činnostma...asi takhle vám to řeknu, musím, protože žiju sama. Když mi špatně splachoval záchod, tak jsem si to sama opravila, čistím si třeba sítko na vodovodu, to jsou věci, na který nemusím nikoho volat. Když je to pak něco většího a nevím, co s tím, tak už volám děcka nebo opraváře. Taky tady mám mladýho souseda, kterej mi pomohl nedávno s pojistkama. Naštěstí jsou tady lidi v okolí hodný a ochotný. Víte, jak to dneska je. Někoho si pustíte do baráku a on vás třeba okrade. Minule to nějak dávali zrovna v televizi. No a taky jsem vlastně začala dělat tu jógu, tam chodím jednou do týdne s tou kamarádkou a baví nás to. Jsme holky šikovný (smích). Ještě mě teď napadlo, že jsem se začala učit taky na počítači. Mladý mi to přivezli domu, nějaký starší počítač, že už ho nepotřebujou, tak mi to syn ukazoval a vysvětloval, ale já na tu techniku moc nejsem. Mám obyčejnej mobil, s tím umím normálně volat a psát zprávy. Ten počítač je dobrej, že je tam internet, na ten se dostanu a spoustu věcí si tam můžu najít nebo třeba číst zprávy. Nedávno jsem tam našla recept na dobrou koláč, kterej jsem pak upekla. Pečení mě teď taky baví, vždycky nabalim něco děckám a ty z toho pak maj taky radost. Takže na tohle je to dobrý, ale že bych na tom byla pořád, to vůbec ne. Mnohem radši si luštím ty křížovky, to je moje vášeň. Člověk má pocit, že si aspoň trochu trénuje ten mozek víte. Mě to ještě myslí dobře, zaplaťpánbů, ale budeme starší a já mám hrůzu z toho, že skončím někde v pečovateláku, to

je můj největší strach. Takhle mi to úplně vyhovuje, když jsem sama, udělám si věci podle svýho, děti mě navštěvují s vnoučatama a nejsem nikomu na obtíž. Skoro denně se vídám s holkama a ty to mají všechny tak nějak podobně.

Jak řešíte různé problémy, co mohou nastat?

Žádný velký problém jsem naštěstí teď ve stáří neměla ani nemám. Pokud řeším něco vážnějšího, většinou si o tom popovídám s ženskýma třeba u toho kafe anebo volám dětem. Spíš mě teda líp vyslechne Mirka (dcera) než kluci, ale kluci samozřejmě pomůžou taky, jenom už nejsou tak empatický. Furt jsou to mužský že jo. Mají na věci jinej názor. Nejhorší je, že jak je člověk starej, tak už spoustu věcí zapomíná a musím si všechny věci psát do notesu nebo na lednici. Ale jinak jsem stále ještě schopná si udržovat pořádek a nikomu nechci bejt na obtíž. To je moje největší noční můra, že bych někomu přidělávala starosti. Takhle se mi žije dobře a jsem spokojená. V sousedství jsou taky hodný lidi. Nejvíc mě teď trápí to zdraví, ale nechci si stěžovat, to já jsem nikdy taková nebyla. Vždycky jsem se snažila, aby se všichni kolem měli dobře, víte. Mám tři děti, vnoučata, čas na kamarádky, fakt si nestěžuju. Když se cejtím sama, tak mám vždycky kolem sebe lidi, kterejm můžu zavolat, a to je strašně důležitý.

Chtěla byste na závěr ještě něco dodat?

Asi mě už nic nenapadá, všechno jsem vám řekla. Nějak to všechno moc rychle uteklo, ale zase když na to tak vzpomínám, tak ty některý vzpomínky jsou tak živý, jako kdyby to bylo včera.

9.2. Seznam tabulek

Tab. č 1: Stupnice instrumentálnosti a expresivnosti

Tab. č 2: Kategorie a subkategorie respondentů